

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

2012

Bc. Pavlína Scheeová

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

**Psychoanalýza - významný objev 20. st. a její
odraz v dobové kultuře a umění (surrealismus)**

Pavλίna Scheeová

Plzeň 2012

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

**Psychoanalýza - významný objev 20. st. a její
odraz v dobové kultuře a umění (surrealismus)**

Pavλίna Scheeová

Vedoucí práce:

Doc. PhDr. Nikolaj Demjančuk, CSc.

Katedra filozofie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2012

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, květen 2012

.....

Poděkování:

Ráda bych na tomto místě vyjádřila své poděkování vedoucímu práce Doc. PhDr. Nikolaji Demjančukovi, CSc. za metodickou pomoc, podporu a vstřícnost a také PhDr. Karlu Bröcklovi za poskytnutí cenných poznatků z oboru psychologie.

OBSAH

1	ÚVOD	1
2	SIGMUND FREUD.....	3
3	VZNIK PSYCHOANALÝZY	9
	3.1 Rozvoj vědy v 19. století.....	9
	3.2 Dobová situace v Rakousku.....	10
	3.3 Formování psychoanalýzy	13
	3.4 Hranice psychoanalýzy.....	18
4	STĚŽEJNÍ POJMY PSYCHOANALÝZY.....	22
	4.1 Teorie afektu a traumatu.....	22
	4.2 Období topografického modelu psychiky	24
	4.2.1 Pudy a teorie lidské sexuality.....	28
	4.3 Psychoanalytická terapie	34
	4.4 Strukturální model lidské psychiky	37
5	KRITICKÉ ZHODNOCENÍ PSYCHOANALÝZY	40
	5.1 Vědeckost psychoanalýzy	44
6	DALŠÍ VÝVOJ PSYCHOANALÝZY	51
	6.1 Pokračovatelé psychoanalýzy.....	51

6.2 Nové psychoanalytické směry	60
7 PSYCHOANALÝZA V ČECHÁCH.....	65
8 VLIV PSYCHOANALÝZY NA UMĚNÍ.....	73
9 SURREALISMUS	77
9.1 Vznik surrealismu	77
9.2 Surrealismus a jeho projevy v literatuře	83
9.3 Surrealismus a jeho projevy ve výtvarném umění.....	88
9.4 Surrealismus v kinematografii	95
10 FENOMÉN SURREALISMU V ČESKÉM KULTURNÍM PROSTŘEDÍ – JEHO VÝVOJ A ODLIŠNOSTI	99
11 ZÁVĚR	111
12 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A ZDROJŮ.....	114
13 RESUMÉ	120
14 PŘÍLOHY	121
14.1 Představitelé psychoanalýzy	121
14.2 Rozhovory s odborníky.....	123
14.3 Představitelé surrealismu	131

1 ÚVOD

Tématem mojí diplomové práce je „Psychoanalýza jako významný objev 20. st. a její odraz v dobové kultuře a umění, se zaměřením na surrealismus. Cílem práce je představit psychoanalýzu jako významný vědecký objev 20. století, zmapovat její vznik a postupný vývoj a zjistit, jakým způsobem se její myšlenky odrazily v dobové kultuře a umění, zejména v surrealismu.

Volba uvedeného tématu diplomové práce byla výsledkem mého postupně narůstajícího zájmu o myšlenky a poznatky psychoanalytické teorie a uvědomování si významu této teorie pro řadu oblastí lidské činnosti. Z nich upoutala moji pozornost nejvíce oblast kultury a umění, neboť je to právě ona, která poskytuje pro tvůrčí a inovativní přístupy největší prostor. Právě pro uměleckou tvorbu rozkryla psychoanalýza do té doby nepoznané zdroje nápadů a inspirací, které našly uplatnění především v tvorbě surrealistů. Vliv psychoanalýzy se promítal do umělecké tvorby mnoha zemí světa, z nichž se tato práce zaměřuje na české a francouzské kulturní prostředí.

Při zpracování části práce věnující se psychoanalýze jsem čerpala především z Freudových Sebraných spisů, životopisné a další údaje mapující vývoj tohoto velkého myslitele vycházejí z knih britského profesora psychiatrie Anthony Storra, českého marxistického filosofa Jiřího Cvekla, českého psychologa a pedagoga Michala Černouška, z díla francouzského psychologa Pierra Babina a francouzského psychoanalytika Octave Mannoniho. Cenné poznatky k psychoanalýze a jejím pokračovatelům jsem získala z odborné publikace Psychoanalytické teorie, pocházející z pera významného současného psychoanalytika a klinického psychologa maďarského původu Petera Fonagyho a jeho kolegyně psychoanalytičky Mary Target, z knihy Moderní psychologie od anglického psychologa Grahame Hilla a z publikací českého psychologa Huga Širokého a klinické psycholožky

a profesorky Aleny Plhákové. U pokračovatelů psychoanalýzy je největší část v práci věnována švýcarskému psychologovi a psychiatrovi Carlu Gustavu Jungovi, a vychází proto z Jungových spisů Výbor z díla, Červená kniha a z publikace *The structure and dynamics of the psyche*. Mnohé poznatky byly čerpány rovněž z knihy švýcarské psycholožky Jolande Jacobi.

Dějiny umění Paula Johnsona, stejnojmenná kniha španělského architekta a historika José Pijoana a kniha *Umění po r.1900* byly východiskem odborných informací z oblasti kultury a umění. Část věnovaná surrealismu vychází především z Manifestů surrealismu André Bretona, z knihy *Dějiny surrealismu* od autora Maurice Nadeaua, z knihy *Český surrealismus* Lenky Bydžovské a Karla Srpa, surrealistické revue *Analogon* a dalších.

Hlavní stať práce je rozdělena do devíti kapitol. První kapitola se věnuje osobnosti Sigmunda Freuda a jeho osobnímu i profesnímu životu. Druhá kapitola popisuje dobovou situaci v Rakousku přelomu 19. a 20. století a postupné formování myšlenek psychoanalýzy, další kapitola je zaměřena na stěžejní pojmy psychoanalýzy, čtvrtá kapitola se zabývá jejím kritickým zhodnocením, shrnujícím také názory na vědeckost současných odborníků na poli psychiatrie, neurologie a psychologie. Kapitola pátá popisuje další vývoj psychoanalýzy, její hlavní pokračovatele i nově vznikající psychoanalytické směry. Šestá kapitola je věnována psychoanalýze v Čechách, sedmá jejímu vlivu na umění a kulturu. Následující osmá kapitola mapuje vznik surrealismu, jeho vývoj a projevy v dobové literatuře, výtvarném umění a kinematografii. V poslední kapitole méj diplomové práce jsem se snažila zmapovat fenomén surrealismu v českém kulturním prostředí a provést jeho komparaci se surrealismem francouzským.

V příloze se k aktuálním otázkám psychoanalýzy a surrealismu vyjadřují čeští odborníci z oboru psychiatrie, psychologie a umění.

2 SIGMUND FREUD

Sigmund Freud, rakouský lékař-neurolog a psycholog, se narodil 6. května 1856 v Příboru na Moravě v židovské rodině Jáкова a Amálie Freudových. Jméno Freud je německým překladem hebrejského Simcha, znamenajícího radost. Sigmund Freud se tedy původně židovsky jmenoval Schlomo Simcha, což v překladu znamená *moudrý muž, který se těší z učení*. Jak uvádí Jiří Cvekl, „jakoby jméno předurčilo osud tohoto velkého muže.“¹

V Příboru strávil Freud pouze první tři roky svého života. Po krátkém pobytu v Lipsku celá rodina přesídluje do Vídně, která se kromě posledního roku života, stráveného v exilu v Anglii, stala jeho domovem. Ve Vídni navštěvoval Freud reálné gymnázium, kde patřil mezi vynikající žáky. Původně chtěl studovat práva, ale spis *O přírodě*, jehož autorství bývá připisováno Goethemu, ho natolik zaujal, že se rozhodl pro studium medicíny. Tu dokončil na Vídeňské univerzitě s jistým zpožděním, v r.1881. Ještě na studiích se při práci v laboratoři seznamuje s E. Brücklem. Začíná pracovat na výzkumech pohlavních žláz úhořů a centrální nervové soustavě mihule říční. Jeho vědecké práce z této oblasti, jako byly práce *O stavbě nervových vláken a buněk raka říčního*, či *Struktura elementů nervové soustavy*, vzbudily zaslouženou pozornost. V r.1885 je Sigmund Freud jmenován soukromým docentem pro obor neuropatologie.

Mimo to se také zajímá o kulturu a historii, zejména pak o vše, co souvisí s antropologickou problematikou. Snaží se nalézt odpověď na otázku „jak se člověk stal tím, čím je.“² Freud byl stoupencem darwinismu, ze kterého také vycházel. Evoluční teorii podpořil ve své práci *Studie o Reisnerových buňkách v míše*, neboť dospěl k závěru, že nervové buňky nižších a vyšších

¹ Cvekl, J.: *Sigmund Freud*. Praha 1967, s.12.

² Cvekl, J. : *Sigmund Freud*. Praha 1967, s.24.

živočichů mají jednotný původ. Vycházel z *neuronové teorie*, dokazující morfoloickou i fyziologickou jednotu nervových buněk a vláken.

Kvůli tíživé finanční situaci se rozhodne výzkumnou činnost opustit a nastupuje do Vídeňské všeobecné nemocnice jako asistent. Vlivem studia medicíny i svých učitelů, se Freud stává mechanickým materialistou. Vyhraňuje se vůči filosofii a přiklání se k myšlence jednotné vědy. Velký význam pro Freudův další vývoj měla jeho praxe na neurologickém oddělení ve Vídeňské všeobecné nemocnici v r. 1884. I zde částečně pokračuje ve svých výzkumech. Jako první lékař a vědec se také začal zajímat o studium účinků kokainu.³ Těsně před dokončením této práce se s jejími výsledky svěřil svému kolegovi Kollerovi, který využil Freudovy krátkodobé nepřítomnosti, pokusy dokončil a publikoval je jako své dílo. Pro Freuda, který se již v té době snažil vědecky prosadit, to byla těžká rána.⁴ Po krátkém působení v ústavu pro nervově nemocné v Ober-Döblingu získává Freud studijní stipendium a odchází do Francie k profesoru Charcotovi. Pobyt ve Francii v letech 1885-1886 se stal určitým předělem ve Freudově odborném vývoji. Psychiatr Jean Marie Charcot na Freuda silně zapůsobil. Na jeho přednáškách se poprvé setkává s užitím hypnózy. Charcotův výzkum v oblasti duševních poruch, ve kterém dospěl k jasnému rozlišení poruch organického původu a poruch funkčních, jejichž symptomy si byly zdánlivě podobné, ho nadchl.⁵ Jednalo se především o hysterické poruchy spojené a paralýzou. Charcotova myšlenka, že příčinou této paralýzy může být nějaké „dynamické trauma“, Freuda velmi zaujala. Začal překládat Charcotovu knihu *Nové přednášky o chorobách nervové soustavy*.

Po návratu z Paříže uzavírá Sigmund Freud sňatek se svojí snoubenkou Marthou Bernaysovou. V průběhu jejich manželství se narodilo šest dětí - tři synové a tři dcery, které Freud považoval za „svou pýchu a bohatství“.⁶

³ McGreal, I.,P.: *Velké postavy západního myšlení*. Praha 1999, s.498.

⁴ Zásluha zjištění anestetických účinků kokainu však dodnes náleží Freudovi.

⁵ Cvekl, J. : *Sigmund Freud*. Praha 1967, s.36.

Zásadním poznatkem, který si Freud z Paříže dovezl, bylo *myšlení oddělené od vědomí*. Byl to základ pro jeho pozdější koncept nevědomí.⁷ V r.1886 si otevírá vlastní ordinaci pro nervové choroby. Definitivně přechází od neurologie k psychologii a psychopatologii a v r.1895 se stává soukromým docentem pro nervové choroby.

Na počátku ve své praxi využíval Freud pouze elektroterapii. Zjistil však, že je bezcenná. V této souvislosti uvádí: “zjistil jsem, že úspěchy elektroléčby u nervově chorých jsou – pokud se vůbec projeví – následkem lékařské sugesce.”⁸ Podstatně lepších výsledků dosahoval s hypnózou. Velký vliv na vývoj Freudových názorů měl doktor Josef Breuer⁹, pečlivý badatel a úspěšný lékař, který Freudovi v jeho lékařských začátcích pomáhal. Významnou roli při objevu psychoanalýzy sehrál případ právě Breuerovy pacientky Berthy Pappenheimové, kterou Freud ve svých spisech označuje jako Annu O. Až po několika letech od doby, kdy Breuer přestal pacientku léčit, ho Freud přiměl ke společnému napsání díla *Studie o psychickém mechanismu hysterických fenoménů- Předběžné sdělení*, která vychází v r.1893. O dva roky později vydávají *Studii o hysterii*. Společnou metodu uplatňovanou při výzkumu nazvali katartická. Vedle Breuerových hypoidních stavů se zde objevuje také Freudova teorie o obraně, neboli vytěsnění. Jedná se o věci, které chce dotyčný zapomenout, a proto je ze své mysli vytěsňuje.¹⁰ Studium hysterie došel Freud také k otázkám přenosu a sexuality. Dospěl k názoru, že přenos je uměle

⁶ Sigmund Freud.[online].[citováno 3.3.2012]. Dostupné z :<http://freudmuseum.cz/>

⁷ Mannoni, O.: *Freud*. Olomouc 1997, s. 24-25.

⁸ Freud, S.: *O člověku a kultuře*, Praha, Odeon 1989, s.15.

⁹ Breuer Josef 1842–1925 – vídeňský psycholog. B. předjímal Freudovu psychoanalýzu, překonával traumatizující zkušenosti v rozhovorech s hypnotizovaným pacientem. Měl rozsáhlou klinickou praxi. Viz Heringův-B. reflex Breusova mola – mola vznikající v důsledku subchoriálního hematomu též mola thrombotica, cruenta s odumřením plodu (Lékařský slovník,[online].[cit. 27.3.2012].Dostupné z: <http://lekarske.slovniky.cz>

¹⁰ Mannoni, O.: *Freud*. Olomouc 1997, s.33-34.

navozená neuróza, v níž pacient opakuje všechny postoje, které zastával vůči důležitým osobám, zvláště rodičům ve svém dřívějším životě.¹¹ Freud byl přesvědčen, že příčinou hysterického onemocnění je narušená sexualita, s čímž ale Breuer nesouhlasil. Rozdílný názor oba vědci zaujali také k hysterickým pacientům. Zatímco Freud vnímal hysterii jako vnitřní konflikt a snahu ukryt sám před sebou a před svým okolím nějaké tajemství, Breuer viděl v hysterických pacientech osoby se sklonem ke změně stavů vědomí. Narůstající názorové rozdíly vedly koncem osmdesátých let k ukončení vzájemné spolupráce.¹²

Krátce po rozchodu s Breuerem začíná Freud spolupracovat s berlínským lékařem Fliessem.¹³ Fliess věří ve vědu a pracuje na své teorii periodicity, podle které vše v životě probíhá v cyklech. S Freudem ho spojuje mimo jiné také vysoké hodnocení významu sexuality v lidském životě. Společná komunikace v letech 1887 - 1904 probíhá především prostřednictvím korespondence, kterou Freud označuje jako svoji autoanalýzu.¹⁴ Hlavní metodou Freudovy autoanalýzy byla analýza snů, ve které se poprvé objevuje metoda volných asociací jako rozumem nekontrolovaného toku nahodilých myšlenek a vzpomínek, kdy žádný psychický podnět není zamítnut jako nelogický, či nepatřičný. Tím byl položen základní kámen k objevu psychoanalytické metody. Své poznatky Freud shrnuje v zásadním díle *Výklad snů*. Zde definoval nevědomí a oidipovský komplex. Poznatky formulované ve *Výkladu snů* rozvíjí Freud v dalších dvou dílech, a to v *Psychopatologii všedního života* a v díle *Vtip a jeho vztah k nevědomí*. V *Psychopatologii všedního dne* se Freud zabývá tzv. freudovským přeřeknutím, které podle něj

¹¹ Storr, A.: *Sigmund Freud*. Praha 1996, s.45.

¹² Černoušek, M. : *Sigmund Freud: Dobyvatel nevědomí*. Praha 1996, s.35.

¹³ Wilhelm Fliess (1858-1928), německý otorinolaryngolog, zabýval se periodicitou, v jejich vzájemné korespondenci s Freudem vzniknul zárodek metody volných asociací.(Černoušek, 1996, s.36-37)

¹⁴ Babin, P. : *Sigmund Freud-tragédie nepochopení*. Martin 1994, s.48.

má často hlubší význam a nejedná se tedy o náhodu. Vztah vtipu a snu i druhy komična jsou analyzovány v knize *Vtip a jeho vztah k nevědomí. Ve Třech pojednáních k teorii sexuality* definuje Freud *libido* a jeho vývoj a především, pro společnost nepřijatelnou, dětskou sexualitu.¹⁵

Nová technika v léčbě pacientů založená na volných asociacích postupně přináší překvapivé výsledky a Freud ji označuje jako psychoanalýzu. V r. 1902 je Freud jmenován mimořádným univerzitním profesorem. V témže roce se vytváří okruh prvních zastánců psychoanalýzy – Steckel, Rank, Reitler, Ferenczi, Adler, Jung, Bleuler, Sacha, Zweig a další, kteří se začínají scházet na pravidelných schůzkách u Freuda. V r.1908 byl uspořádán první Mezinárodní psychologický kongres v Salzburgu. Psychoanalýza se začíná stávat známou a později i uznávanou v Evropě i ve světě. V Norimberku je rovněž založena Mezinárodní psychoanalytická společnost. V r. 1909 podnikl Freud spolu s Jungem přednáškovou cestu po Spojených státech, kde se mezitím stala psychoanalýza velmi populární a uznávanou metodou.¹⁶

Do Freudova myšlenkového vývoje zasáhla významně První světová válka. Byl stoupcem liberálního myšlení a nenásilného řešení sporů, i když jako psychoanalytik „byl přesvědčen o obrovské intenzitě agresivních a destruktivních impulsů v člověku, které si dříve nebo později nacházejí cestu k vnějšímu projevu. Pesimistický názor na člověka jako na bytost ovládanou instinkty lásky a destrukce se v něm střetával s přesvědčením o alespoň částečné vychovatelnosti člověka, který může rozumovým poznáním tlumit své vrozené impulsy.“¹⁷ Psychoanalýza získávala během války na váženosti, neboť válečné krutosti a ničení potvrzovalo psychoanalytické teze o vrozených pudech, které civilizace drží na uzdě pouze částečně. Významné úspěchy

¹⁵ Sigmund Freud-Life and Work[online], [cit. 3.3.2012]. Dostupné z: <http://www.freudfile.org/>

¹⁶Sigmund Freud-Life and Work[online], [cit. 3.3.2012]. Dostupné z: <http://www.freudfile.org/>

¹⁷ Cvekl, J. : *Sigmund Freud*. Praha 1967, s.64.

psychoanalytiků při léčení válečných neuróz přispěly k rozvoji a uznání psychoanalýzy. Roku 1920 je Freud konečně jmenován řádným profesorem.

Za klíčový rok v jeho životě bývá označován rok 1923, ve kterém vychází spis *Já a Ono* představující strukturální model psyché – zásadní koncept psychoanalýzy. V témže roce byla také u Freuda diagnostikována rakovina horní čelisti.¹⁸

Ve třicátých letech, i přes častou kritiku psychoanalýzy, získává tato uznání v oficiální vědě i u kulturní veřejnosti. Sigmund Freud je zvolen členem řady vědeckých společností, z nichž nejvýznamnější byla britská Royal Society of Medicine. Přichází však nacismus. Freudovy knihy jsou veřejně páleny, on ale přesto stále věří, že k okupaci Rakouska nedojde. Po Anschlussu Rakouska v r.1938 je však jasné, že jde jemu i celé jeho rodině o život. Diplomatické kroky ze strany amerického vyslance W. C. Bullitta, intervence Mussoliniho a v neposlední řadě finanční pomoc Marie Bonapartové, řecké princezny, donutili nacisty k vydání povolení k vystěhování Freudovy rodiny do Anglie. Poslední rok svého života strávil tento významný muž v Londýně, kde 23. září 1939 umírá.¹⁹

¹⁸ S touto smrtelnou nemocí obdivuhodně bojoval celých patnáct let, až do doby svého úmrtí r. 1939, prodělal několik desítek operací.

¹⁹ Haškovec, V., Müller, O.: *Galerie géniů-200 osobností, které změnily svět, věda-filosofie-umění*. Praha 1999, s.63-4.

3 VZNIK PSYCHOANALÝZY

3.1 Rozvoj vědy v 19. století

Devatenácté století bylo stoletím bouřlivého rozvoje přírodních, sociálních a humanitních věd. V matematice vládne snaha o konstituování jednoznačných matematických teorií. Augustin Louis Cauchy přichází s matematickou analýzou a teorií funkcí, Johann Karl Friedrich Gauss s teorií čísel. Německý matematik a filosof Gottlob Frege prosazuje názor, že operaci s číslem je třeba chápat jako práci s logickými pojmy a vytváří tak matematiku na principech logiky. Georg Cantor rozšiřuje svoji teorii množin o nekonečná čísla a ruský matematik Nikolaj Ivanovič Lobačevskij přichází s objevem neeukleidovské geometrie. Významné objevy byly uskutečněny také na poli fyziky. André Maria Ampér definuje základní zákony v oborech elektřiny a magnetismu, významný anglický fyzik a chemik Michael Faraday vytváří svým objevem elektromagnetické indukce teoretický základ pro všechny elektromotory a dynama. Převratný byl též objev rentgenového záření německého fyzika Wilhelma Conrada Röntgena, za který mu byla v r.1901 udělena Nobelova cena²⁰ a objev teorie radioaktivity Piera a Marie Curiových, za něž získávají v r.1903 také Nobelovu cenu. Převratné změny ve vnímání člověka však přináší biologie, která zpochybňuje mechanistický model vidění světa a myšlenkou evoluce přichází s novým vysvětlením povahy živé přírody. Tím staví zcela nové otázky před filosofickou antropologii i náboženství.²¹ Za nejvýznamnější osobnost spojenou s těmito převratnými změnami je považován britský přírodovědec

²⁰ první v oblasti fyziky

²¹ Kompendium. Filosofie a věda.[online]. [cit.10.4.2012]. Dostupné z: https://www.esf.kfi.zcu.cz/kompendium/?course=kfi_fav3

Charles Darwin.²² Principem vývoje živých organismů je podle Darwina přirozený výběr, neboli selekce, díky které přežívají pouze ty organismy, které se dokáží rychleji a dokonaleji přizpůsobit „vnějším podmínkám a nově získané vlastnosti a schopnosti dědičně fixovat a využívat.“²³Tím Darwin zařadil člověka mezi ostatní živočišné druhy. Člověk je podle něj nejvyspělejším typem lidoopa. Tato teorie narazila na tuhý odpor v křesťanské společnosti, neboť rušila obraz Boha jako stvořitele a člověka jako díla božího.²⁴Byly to však právě Darwinovy myšlenky, které zásadním způsobem ovlivnily Sigmunda Freuda a tím také formování jeho psychoanalytické teorie.

3.2 Dobová situace v Rakousku

Ve druhé polovině 19. století bylo Rakousko zaostávajícím státem s tuhou centralizací a nepružnou státní správou. Po Rakousko-Uherském vyrovnání v r.1867 vzniklo dvojstátí se společným panovníkem Františkem Josefem I., politikou i armádou. Byrokratická správa země vedla k nerovnoměrnému hospodářskému a sociálnímu rozvoji v jednotlivých zemích monarchie, čímž postupně docházelo k nárůstu národnostních a společenských konfliktů. Probíhající vědecko-technická revoluce přinášela nové technologie i materiály, docházelo k významným vědeckým objevům, přispívajícím k vyššímu stupni dělby práce a mechanizace výroby. Život se z vesnic přesouval do velkých měst - Vídeň se stává důležitým kulturním centrem. Vídeňská inteligence zasahuje do všech oblastí kulturní a umělecké tvorby a v Evropě

²² Kompendium. Filosofie a věda.[online]. [cit.10.4.2012]. Dostupné z: https://www.esf.kfi.zcu.cz/kompendium/?course=kfi_fav3

²³ Kol.autorů : Fiosofický slovník. Olomouc 2002, s.77.

²⁴ Vědčtější přístup k dějinám vedl k podrobnému kritickému zkoumání Bible a jejímu výkladu jako historického textu.(Stevenson,2002,s.370)

začíná být označována jako „vídeňská škola“. Světovou úroveň měla například vídeňská lékařská škola, řada jejíchž představitelů byla české národnosti.(Škoda, Rokitsanski, Chrobak...)²⁵ Ve vědě se šířil „přírodovědecký, mechanický a vulgární materialismus a pozitivismus, zesilovalo pojetí vědy založené na empirii.“²⁶ Za jedinou správnou cestu získávání veškerých vědeckých poznatků je považován vědecký experiment. Věda získává na vážnosti i oblibě u široké veřejnosti a mezi vzdělanci převládá přesvědčení, že právě věda nalezne odpovědi na zásadní otázky života člověka a nahradí tak náboženství. Představa Boha jako stvořitele vesmíru i člověka byla nenávratně zpochybněna.²⁷

Dobové vnímání člověka bylo ryze racionální záležitostí. Panovalo všeobecné přesvědčení o lidské nadřazenosti, až dokonalosti. Člověku byla přisuzována schopnost vše vědomě rozumově řídit a své jednání směřovat k cíli. Pudové otázky nebyly s člověkem vůbec spojovány. Tato doba byla charakteristická svojí pruderíí a pokrytectvím. Na jedné straně bylo nemožné a nežádoucí zmiňovat se o jakémkoli projevu sexuality, společensky nemožné bylo byť jen hovořit o dolních končetinách, na druhé straně ve Vídni kvetl zhýralý život, plný alkoholu, prostitutek i společenských skandálů, neboť jak uvádí Jiří Cvekl, „pruderie i frivolita se navzájem podmiňují.“²⁸ Církev, školství, noviny i svět vídeňské vědy se zásadně vyhýbal všemu „nemravnému“, aby se nekompromitoval. Tato pseudomorální atmosféra se projevovala ve všech oblastech života. Žena byla z mnoha činností úplně vyloučena, tvrdilo se o ní, že nemá žádné fyzické potřeby v erotickém slova smyslu, pokud šlo o manželství dívky byly vychovávány v úplné nevědomosti a spousta uměleckých děl byla považována za skandální. Metoda zatajování a ignorace

²⁵ Cvekl, J. : *Sigmund Freud*. Praha 1967, s.22.

²⁶ tamtéž, s.22.

²⁷ Stevenson, J.: *Dějiny Evropy*. Praha 2004, s.368-371.

²⁸ Cvekl, J. : *Sigmund Freud*. Praha 1967, s.36.

způsobovala ale pravý opak. Přísnou monogamii doprovázela státem legalizovaná prostituce, pruderie v tisku byla na druhé straně kompenzována šířením pornografie.²⁹ Moralistická kultura byla tedy postavena převážně na přetvářce.³⁰

Na všechny tyto vědecko-technické a společenské změny reagovalo také umění. Ve Vídni se „proti moralismu otců“ vzbouřila skupina spisovatelů, kteří založili společnost rebelů „*Jung-Wien*“, scházející se v kavárně Griensteidl. Členové této společnosti bojovali proti společenské přetvářce a usilovali o pravdivost a sexuální otevřenost ve společnosti. Zakladatelem a mluvčím této skupiny byl básník a esejista Hermann Bahr. Dalším členem byl Arthur Schnitzler, autor známého románu *Poručík Gustl*, který byl velkým stoupencem Freudových myšlenek. V divadelní hře „*La Ronde*“ pracuje již s motivy vědomí a nevědomí a zabývá se tématy sexu a smrti. Ke skupině patřili také Richard Beer-Hofmann, Karl Kraus a Peter Altenberg. Toto hnutí významně podnítilo vznik literárního modernismu.³¹

Přelom století, označovaný též jako *fin de siècle* přinesl secesi (Jugendstil). „Secese vznikla zprvu jako označení protestního hnutí moderních umělců, usilujících o netradiční projev proti akademikům a konzervativcům, kteří zastávali v uměleckých spolcích rozhodující místa.“³² Byla reakcí na průmyslovou civilizaci a dovolávala se návratu k řemeslné výrobě. Hlavními znaky byla ornamentálnost, měkká linie, harmonie, návrat k přírodním tvarům – motivy listů, květů, ženských vlasů a podobně. Barvami secese byla žlutá, modrá, zelená, černá a bílá, nejčastěji zobrazovanými zvířaty potom páv a labuť. Ústředním znakem secesního cítění byla stylizace

²⁹ Tamtéž, s.35.

³⁰ Shorske, C.E, *Vídeň na přelomu století*. Brno 2000, s.27

³¹ Die Jung-Wien Bewegung .[online].[cit. 10.3.2012]. Dostupné z: <http://f01.middlebury.edu/GN460A/students/literatur/>

³² Secese,[online]. Archiv Galerie umění . [cit. 10.3.2012]. Dostupné z: http://archiv.info/GALERIE/UMELECKY_SMER/10017

a směřování ke krásným uměním *arts and craft*. Vídeňskou secesi založil v r.1897 Gustav Klimt, společně s Josephem Mariou Olbrichem a Josefem Hoffmannem. Vídeňští architekti Otto Wagner, Josef Hoffmann, Adolf Loos a další obohatili město o světoznámé stavby jako výstavní síň Secession, budovu Poštovní spořitelny nebo Loosův dům. Kombinace mramoru, skla, kovových aplikací, pestrého štukování či pozlacené elementy, které zdobí vnější strany domů, utvářejí obraz města dodnes.³³ „Secese byla posledním z univerzálních mezinárodních výtvarných slohů, jemuž se podařilo vtisknout svůj umělecký řád všem projevům a věcem moderního života. Vytvořila módu a životní styl na konci 19. a začátku 20. století, ať již vystupovala pod jménem Jugendstil, Art Nouveau, Modern Style nebo Style Modernista.“³⁴

3.3 Formování psychoanalýzy

„Psychoanalýza se narodila na sklonku století jako dítě mechanistické přírodovědy, romantické filosofie a dozívající viktoriánské morálky. Když k tomu přidáme specifický kolorit Vídně přelomu století, vysokou odbornou fundovanost jejího tvůrce a nezaměnitelně významný vliv židovství, pak před sebou máme pravděpodobně dostačující počet jejích determinant.“³⁵

Za formativní vlivy psychoanalýzy můžeme tedy považovat již výše zmíněné přírodovědné a technické objevy, vliv Darwinovy evoluční teorie, Freudovo židovství, jeho klinický výzkum v oblasti neurologie, práci s neurotiky v klinické psychiatrii, jeho velký zájem a znalost literatury

³³ Wien. [online], [cit. 10.3.2012]. Dostupné z:<http://www.wien.info/cs/sighseeing/architecture-design/art-nouveau>

³⁴ Secese. [online]. [cit. 10.3.2012]. Dostupné z:http://archiv.info/GALERIE/UMELECKY_SMER/10017

³⁵ Kocourek, J. ,*Horizonty psychoanalýzy*. [online]. [cit. 10.3.2012]. Dostupné z: <http://www.iapsa.cz/ARTICLES/Kocourek1992Horizonty1.php>

a také autopsychoanalýzu a sebepozorování.³⁶

Začátkem 20. století si postupně získávají přízeň Darwinovy názory na původ člověka a jeho vývoj. Tím, že Darwin člověka zařadil po boku ostatních živočichů, „prorazil cestu psychologii, která nebyla založena na filosofii myšlení, percepce, podmíněných reflexech, nebo lidských duchovních kvalitách, ale psychologii, která je založena na příbuznosti se zvířaty.“³⁷ Ke slovu se tedy dostává psychologie založená na základních biologických silách živočichů, na pudech. Pudy, a mezi nimi zvláště pud sexuální, významně ovlivňují a motivují chování každého živočicha, tedy i člověka. Darwinův pohled na člověka byl redukcionistický, lidské chování se snažil redukovat na jednoduché biologické složky. Redukování struktur na jednotlivé elementární složky bylo pro vědecký přístup začátku století typické. Darwin otřásl sebeúctou člověka tím, že jej zařadil mezi ostatní živočichy, Freud jí otřásl ještě více tvrzením, že člověk je mnohem méně vlastním pánem, než se domnívá, a že je ovládán emocemi a iracionalitou více, než si je ochoten připustit.³⁸

Dalším důležitým formativním vlivem bylo Freudovo židovství. Doba, která předcházela nacismu a ve které Freud žil a pracoval, byla plná antisemitismu a rozdmýchávání protižidovských nálad. Pověry o židovských rituálech činily pro křesťany z Židů monstra, kterých se je třeba bát. Již sama Marie-Terezie podpořila a financovala vznik protižidovského tisku. V devadesátých letech proběhla v Paříži Dreyfusova aféra a z antisemitismu, který byl přítomen v celé Evropě se postupně stával politický program. V době plné změn a nejistot se stal antisemitismus základem pro vznik fanatismu. Tato atmosféra jistě nemalou měrou působila také na Freuda. Logickým důsledkem výše uvedené atmosféry bylo ještě větší semknutí se

³⁶ Kocourek, J., *Horizonty psychoanalýzy*, [online]. [citováno 10.3.2012]. Dostupné z: <http://www.iapsa.cz/ARTICLES/Kocourek1992Horizonty1.php>

³⁷ Storr, A.: *Sigmund Freud*. Praha 1996, s.136.

³⁸ Tamtéž, s.137.

židovské obce. Freud sám byl členem několika židovských organizací a většina jeho přátel, stejně tak jako jeho prvních pacientů, byli Židé – na příklad Fliess. Tyto informace nám zároveň ozřejmují vysokou míru odvahy a osobní statečnosti, kterou musel Freud a jeho stoupenci projevit, aby v takto nepřátelském prostředí prezentovali a obhájili psychoanalytické teze.³⁹

Vztahem psychoanalýzy a židovství se ve svém díle *Sigmund Freud and the Jewish Mystical Tradition* zabýval profesor psychologie David Bakan. Podrobným rozpracováním této tematiky přináší Bakan přesvědčivý materiál o tom, že Freud byl v mnohém ovlivněn tradicemi židovské mystiky, přestože to ve svých dílech nikde konkrétně neuvádí.

I když Freud nepocházel z ortodoxně věřící rodiny a sám sebe označoval za ateistu, židovské tradice a kultura na něj přesto významnou měrou působily. Freud o sobě říkal, že byl vychován bez náboženství, ale „nikoli bez respektu k požadavku lidské kultury, označované jako etické. Za dvě vlastnosti, které se staly nepostradatelné na mé těžké cestě životem, vdčím jen své židovské přirozenosti“, uvádí Freud, protože jsem byl židem, byl jsem ušetřen mnoha předsudků, které jiným omezují užívání jejich intelektu, jako Žid jsem byl připraven jít do opozice a rezignovat na shodu s kompaktní majoritou.“⁴⁰ V židovské knize Zohar – svaté knize kabaly, lze nalézt shodu mnoha kabalistických praktik s psychoanalýzou. Pro hlubší porozumění náboženských textů je zde užívána technika *volných asociací*. „Užší příbuznost vykazuje zejména varianta Abulafiovy metody ‚přeskáčky nápadů‘ (dumping and skipping), přičemž idea logiky takto poznávaného ‚božního‘ světa je příbuzná logice Freudova ‚nevědomí‘.“⁴¹ Nacházíme zde také

³⁹ Kocourek, J. *Horizonty psychoanalýzy*. [online]. [cit. 10.3.2012]. Dostupné z: <http://www.iapsa.cz/ARTICLES/Kocourek1992Horizonty1.php>

⁴⁰ Kocourek, J. *Horizonty psychoanalýzy*. [online]. [cit. 10.3.2012]. Dostupné z: <http://www.iapsa.cz/ARTICLES/Kocourek1992Horizonty1.php>

⁴¹ Široký, H.: *Meze a obzory psychoanalýzy*. Praha 2001, s.87.

myšlenku přenosu, kdy prostřednictvím identifikace učedníka s učitelem, dochází k identifikaci s Bohem a otázku bisexuality i incestních motivů. „Psychoanalýza je tak – mimo jiné - výrazem židovského mysticismu, který byl přenesen do moderního vědeckého myšlení a stal se jeho součástí.“⁴²

Vývoj Freudova myšlení a tím i vznik psychoanalýzy ovlivnili také někteří filosofové. I když se Freud necítil ovlivněn žádnou konkrétní filosofií⁴³, či filosofem, zejména v otázce nevědomí je jasné, že jeho myšlenky nevznikly „z čistého nebe“. K odkrytí metafyzicky nevědomého došlo v období romantismu, kdy se objevil názor, že podstatná na člověku není bezprostřední, vnější danost, nýbrž oblast, kterou „neznáme“. Nevědomé bylo chápáno jako dřímající a skryté. Posun v tomto chápání učinil A.Schopenhauer, který pod nevědomím již odkryl nesmyslnost dravého a tupého života, eliminující úsilí o sebepovznesení. Obdobně píše Friedrich Nietzsche o stržení masky z tváře a odkrytí „druhého člověka“. Vyvrcholením německé romantické filosofie bylo pojednání o objevu nevědomí Eduarda Hartmanna (*Philosophie des Unbewussten*).⁴⁴ Hartmann chápe nevědomí jako další skutečnost, vedle hmoty a vědomí. Na Freuda významně zapůsobila také filosofie Immanuela Kanta. „Freud byl názoru, že jeho *nevědomí* lze klást paralelně Kantově „*věci o sobě*“.⁴⁵ V souvislosti s Kantem také Freud uvádí: „Tak jako nás varoval Kant, abychom nepřehlédli subjektivní podmíněnost našeho vnímání a nepokládali naše vjemy za identické s nepoznatelným vnímaným, tak připomíná psychoanalýza, abychom vědomé vnímání nekladli na místo nevědomého procesu, který je jeho objektem.“⁴⁶

⁴² Široký, H.: *Meze a obzory psychoanalýzy*. Praha 2001, s.88.

⁴³ „I tam, kde jsem se od pozorování vzdálil, vyhýbal jsem se pečlivě sblížení s filosofií. Konstituční neschopnost mně tuto zdrženlivost velmi usnadnila.“ (Freud, 1989, s.47)

⁴⁴ Kol. autorů : *Filosofický slovník*. Olomouc 2002, s.287.

⁴⁵ Široký, H.: *Meze a obzory psychoanalýzy*. Praha 2001, s.76.

⁴⁶ Phillips, J.,H.: *Psychoanalyse und Symbolik*. Stuttgart 1962, s.23.

Vznik psychoanalýzy ovlivnila také Freudova klinická praxe, ve které se zabýval pozorováním a studiem neurotiků a vlastní autoanalýza, založená především na analýze snů. Autoanalýza vyvrcholila v r.1897 a jak Freud uváděl, měla hlavní dvě témata, a sice Freudův vztah s otcem a vztah s přítelem Wilhelmem Fliessem. Termín psychoanalýzy Freud po prvé použil v r. 1896 a definuje ji „jako vědu, snažící se vypátrat utajené duševní děje v podvědomí a též pudové impulsy, které je vyvolávají.“⁴⁷

Psychoanalýza vyšla ze studia neuróz. a vznikla jako metoda pro jejich léčení. Při svém vzniku měla mnoho progresivních rysů. „Byla zaměřena jak proti sterilitě akademické psychologie vnímání nebo redukční fyziologie smyslových orgánů, tak také proti naturalismu a anti-psychologičnosti tehdejší medicíny. Ukazovala na úlohu psychických zážitků a afektivity při vzniku a vývoji různých onemocnění a na možnost psychoterapeutického ovlivnění. Byla zaměřena proti terapeutickému nihilismu deskriptivní psychiatrie a společensky a kulturně proti konzervativnímu světovému názoru měšťácké společnosti, který se opíral o křesťanství a pokryteckou morálku. Kromě toho psychoanalýza přinesla množství detailních pozorování a poznání souvislostí o lidském duševním životě. Léta před první světovou válkou znamenají v mnohých směrech rozhodně pokrok.“⁴⁸

Psychoanalýza se pokusila o rehabilitaci iracionálních sil, které se ale snažila podrobit racionálnímu řádu – ideálu tehdejších přírodních věd.⁴⁹

Freudův iracionalismus se však liší od klasického iracionalismu Schellinga, Schopenhauera, či Hartmana, který je více metafyzický, vztahující se ke kosmu. Freuda metafyzika příliš nezajímá, je zaujat člověkem a jeho citovým světem. V lidském jednání pozoruje iracionalitu, zdánlivě nepochopitelné zvraty v jednání, rozpor mezi zevní uspořádaností a morálkou

⁴⁷ Sigmund Freud. [online].[cit. 10.3.2012]. Dostupné z:<http://freudmuseum.cz/>

⁴⁸ Cvekl, J. : *Sigmund Freud*. Praha 1967,s.58.

⁴⁹ Široký, H.: *Meze a obzory psychoanalýzy*. Praha 2001, s.96.

a hybnými silami, skrytými pod povrchem lidského vědomí. Lidské jednání se z tohoto zorného úhlu jeví jako směs racionality a iracionality.⁵⁰

3.4 Hranice psychoanalýzy

„Psychoanalýza je učení typicky interdisciplinární, zasahující do řady oborů předmětně i metodicky od sebe dost vzdálených. I když její jádro tkví v psychologii a psychopatologii, implikuje psychoanalýza určité předpoklady v oblasti biologie, fyziologie, neurologie, medicíny, historie, kulturní historie, sociologie, pedagogiky a filosofie.“⁵¹ Freud sám označuje psychoanalýzu jednak jako vědu o průzkumu nevědomých duševních hnutí a zároveň jako léčebnou metodu psychicky nemocných. Psychoanalýza je založena na respektování existence nevědomí, odporu, přenosu a oidipovského komplexu. Psychoanalýza má společné hranice s medicínou – neurologií, psychiatrií a především s psychologií.

Vztah psychoanalýzy a medicíny byl, zvláště ve svých počátcích, velmi komplikovaný. Oficiální medicína nechtěla brát psychoanalýzu vůbec na vědomí. Ústy některých lékařů byla pranýřována jako škodlivá a nevědecká nemravnost a byly pokusy proti ní bojovat i pomocí soudů a policie.⁵² Postupem času však psychoanalýza díky svým neoddiskutovatelným poznatkům, objevům a podnětům, začala prostupovat řadu oblastí medicíny, které se do té doby jevíly nedotknutelnými pevnostmi somaticko-biologického přístupu. S přehodnoceným pohledem na podstatu psychických poruch a respektování dynamické povahy lidské existence,

⁵⁰ „Je mu lhostejné, co je po smrti a jaký je původ hmotného vesmíru. Je posedlý jedinou záhadou: jak se stal člověk tím, čím je.“(Cvekl, 1967, s.98)

⁵¹ Cvekl, J. : *Sigmund Freud*. Praha 1967,s.82.

⁵² V r.1910 na kongresu neurologů v Hamburku-předsedající prof.dr.Weygandt označil psychoanalýzu za záležitost pro policii.(Cvekl, s.58)

získávala psychoanalýza na vážnosti. Oblastí medicíny, která byla psychoanalýzou ovlivněna, ne-li přímo vytvořena, je sexuologie.⁵³ Psychoanalýza pomohla lepšímu porozumění sexuálního vývoje a patologie sexuality. Tyto poznatky se uplatnily rovněž v nemedicínském oboru, v kriminologii, která doznala díky psychoanalytické teorii a jejími zkušenostem velkých změn. Dnešní vztah medicíny a psychoanalýzy má již zcela jinou podobu, než tomu bylo na počátku jejich koexistence. Teoretické vzdělání v psychoanalýze je nedílnou součástí studia na lékařských fakultách.

O vztahu psychoanalýzy a psychiatrie Freud uvádí: „Psychoanalýza chce poskytnout psychiatrii postrádaný psychologický základ, doufá, že odkryje společnou půdu, z níž je třeba vyjít, abychom porozuměli souvislostem mezi tělesnými a duševními pochody. V psychiatrické práci není nic, co by se mohlo zpěčovat psychoanalytickému zkoumání, jedno je pokračováním druhého. Proti psychoanalýze se tedy zpěčují psychiatři, nikoli psychiatrie.“⁵⁴ Psychoanalýza odhalila nové skutečnosti, které tehdejší psychiatrie bez podstatné revize svého pohledu nebyla schopna přijmout. V psychiatrii se v souvislosti s psychoanalýzou hovoří dnes o psychoanalytické revoluci. Dnešní psychiatrické vědění a vědomí se bez psychoanalýzy sice může obejít, avšak za cenu příliš velkých nedostatků a prázdných míst, a tím menší připraveností a pohotovostí k pomoci a porozumění duševně nemocnému. Realita nám to potvrzuje.⁵⁵

Psychologie se stává samostatnou na konci 19. století, tedy v době vzniku psychoanalýzy. Svým oddělením od filosofie a fyziologie měla potřebu státí se vědou, a proto svoji existenci odůvodňovala především experimenty a svoji přírodovědeckou orientací. Prvním přístupem v psychologii byl strukturalismus, který prosazoval názor, že předmětem psychologického

⁵³ Kocourek, J.: *Horizonty psychoanalýzy*, Praha 1992, s.28.

⁵⁴ Freud, S.: *Vybrané spisy I, -Přednášky k úvodu do psychoanalýzy*. Praha 1969, s.19.

⁵⁵ Kocourek, J.: *Horizonty psychoanalýzy*. Praha 1992, s.29.

zkoumání má být vědomá mysl, kterou je třeba rozložit na jednotlivé součásti, jako jsou představy, počitky a pocity, tedy postupovat stejně, jak to dělá chemická věda se sloučeninami. Tento přístup však dokázal vysvětlit jen velmi málo a byl vystřídán funkcionalismem. Ten vycházel z přesvědčení, že činnost mysli je funkční, takže je třeba zkoumat, jaký účel má chování a myšlení. A právě funkcionalismus byl nahrazen psychoanalýzou, která za vlastní předmět psychologického bádání označila nevědomou mysl. Přinesla převratné myšlenky o tom, že o našem chování a postojích rozhodují procesy, jichž si nejsme vědomi.⁵⁶ Existence nevědomí, či sexuální teorie byly však kategorie neuchopitelné vědeckými metodami tehdy etabloující se psychologie, a tudíž byly pro ni nepřijatelné. Další vývoj psychologie postupně opustil prvotní zamítavé stanovisko a psychoanalýza byla přijata jako jeden z mnoha směrů psychologie vedle behaviorismu, tvarové psychologie a dalších.⁵⁷ Největšího úspěchu dosáhla psychoanalýza ve Spojených státech amerických, kde se stala součástí oficiální vědy.

Vzhledem k tomu, že se psychoanalýza svojí terminologií často opírá o přirovnání, analogii a obraznost, má také velmi blízko k literatuře. Freud miloval klasickou literaturu. Jak uvádí docent Černoušek, „Freudova schopnost na pravém místě citovat klasické texty je dodnes záviděníhodná.“ (Černoušek, 1996, s.16) Freudův pohled na svět ovlivnil romantismus, který kromě návratu k přírodě oživil zájem o tajemství lidské duše. „Romantická atmosféra vedla k tajemným pátráním v okultním světě hypnózy, animálního magnetismu, spiritismu a k pátrání po všem, co se vymykalo standardním pohledům.“⁵⁸

S literaturou pojí psychoanalýzu zájem o člověka a jeho citový život. Na rozdíl od literatury, která svět a vnitřní zkušenost člověka popisuje,

⁵⁶ Hill, G. : *Moderní psychologie*. Praha 2004, s.8.

⁵⁷ Kocourek, J.: *Horizonty psychoanalýzy*. Praha 1992,s.30.

⁵⁸ Černoušek, M.: *Sigmund Freud-Dobytel nevědomí*. Litomyšl 1996, s.16.

psychoanalýza si klade za cíl porozumět silám v lidské psychice. Literatura má s psychoanalýzou mnoho společného, ale její počátky přímo z ní nepocházejí.⁵⁹

Psychoanalýza je teorií i terapií, je systematickou snahou o porozumění lidské bytosti, která má společnou hranici s literaturou, medicínou, psychiatrií a psychologíí.⁶⁰

⁵⁹ Schwartz, J.: *Dějiny psychoanalýzy*. Praha 2003, s.10.

⁶⁰ Tamtéž, s.10-13.

4 STĚŽEJNÍ POJMY PSYCHOANALÝZY

4.1 Teorie afektu a traumatu

Ve Freudově díle existují tři zásadní teorie a s nimi související období. Jsou to teorie afektu a traumatu, teorie topografického modelu lidské psychiky a teorie strukturálního modelu lidské psychiky.

Historicky první je teorie afektu a traumatu a období, ve kterém vznikla, bývá označováno jako neanalytické, neboli hypnotické a časově spadá do let 1885 až 1897. Freud je zaujat terapeutickou prací a francouzskou školou Charcota a Bernheima. „Charcotovo paralelní pojetí fenoménu mentální disociace navoditelného hypnózou a disociace mezi vědomou a nevědomou myslí u hysterických pacientů dovádí Freuda k přesvědčení, že proces disociace myslí na vědomou a nevědomou část není specifický pouze pro psychoneurózy, ale probíhá u každého člověka.“⁶¹ Neurotické syndromy jsou podle Freuda potlačené reakce na nějakou traumatickou událost z minulosti. Od Charcota se Freud naučil, že v porozumění a výkladu příčin hysterie, má rozhodující význam psychologie, nikoli neurologie, jak se tehdy všeobecně předpokládalo. Proto se Freud soustředí na hypnotické experimenty, které ho přivádějí k závěrům, že nevědomé duševní procesy ovlivňují člověka více, nežli si je ochoten připustit.⁶² Základní terapeutickou metodou byla katarze, která představovala terapeutické vyústění abreakce, tedy vybití emoce, pocházející z dříve vytěsněného prožitku.⁶³ Vytěsněné zážitky se z nevědomí pomocí katarze dají přivést do

⁶¹ Kocourek, J.: *Horizonty psychoanalýzy*. Praha 1992, s.41.

⁶² Storr, A.: *Sigmund Freud*. Praha 1996, s.17.

⁶³ Rycroft, Ch.: *Kritický slovník psychoanalýzy*. Praha 1993.

vědomí a tím dochází k uvolnění afektu a zmírnění chorobných symptomů. „Z podrobného studia hysterie došel Freud k závěru, že *nevědomé duševní příčiny* zodpovídají nejen za tuto poruchu, ale za všechny poruchy, dokonce i za „normální osobnost.“⁶⁴ Tyto poznatky shrnul Freud spolu se svým kolegou Breuerem ve *Studii o hysterii*, vydané v r.1895. Byl zde poprvé zveřejněn případ Anny O. a dalších čtyř pacientů ošetřovaných Freudem. Další pozorování přesvědčují Freuda o tom, že existují zvláštní skupiny neuróz, které jsou způsobené nevybitím sexuálních popudů.⁶⁵ Lidská traumata dělí Freud do dvou skupin, jednu představovaly události, které se staly v současnosti, druhou potom zážitky spojené s dětstvím a dospíváním. Některé Freudovy pacientky trpící neurózou se při analytických sezeních rozvzpomínaly na různé sexuální svedení z dětství. Od modelu afektu a traumatu Freud po krátké době upustil, neboť v něm nacházel nedostatky.⁶⁶ Sexuální emoce však označil za klíčové emoce podílející se na vzniku neuróz.⁶⁷

Devadesátá léta znamenají pro Freuda období izolace a nepřátelských vztahů mezi ním a většinou vídeňských lékařů, ale zároveň právě devadesátá léta jsou považována za rozhodující pro formulaci základních psychoanalytických tezí.⁶⁸ Freud přichází s tzv. topografickým modelem lidské psychiky.

⁶⁴ Hill, G. : *Moderní psychologie*. Praha 2004, s.9.

⁶⁵ Storr, A.: *Sigmund Freud*. Praha 1996, s.20.

⁶⁶ Fonagy, P., Target, M.: *Psychoanalytické teorie-perspektivy z pohledu vývojové psychopatologie*. Praha 2005, s.49.

⁶⁷ Nejprve se Freud domníval, že jádrem neuróz je předčasná sexuální zkušenost, svedení dítěte dospělým. Od těchto závěrů později Freud upustil, neboť odhalil, že vzpomínky z dětství jsou doprovázené fantaziemi a nevědomými přáními a jsou tudíž nepřesné.

⁶⁸ Cvekl, J. : *Sigmund Freud*. Praha 1967, s.47.

4.2 Období topografického modelu psychiky

Druhé období, označované jako období topografického modelu psychiky, probíhalo v letech 1897 až 1922. Jde o nejplodnější období Sigmunda Freuda, ve kterém vycházejí pro psychoanalytickou teorii zásadní díla. V roce 1900 *Výklad snů* - nejznámější a nejvíce ceněné Freudovo dílo, o rok později *Psychopatologie všedního života*, následuje kniha *Vtip a jeho vztah k nevědomí* a r. 1905 jsou uveřejněny *Tři eseje o sexuální teorii*. Za základní kámen psychoanalýzy je považován Freudův *Výklad snů*. Již před Freudem byli autoři, kteří se problematikou snu zabývali – např. J. Lubbock, H. Spencer, či E. B. Taylor. Freud byl však první, kdo sesbíral veškeré získané podklady dohromady a vytvořil teorii snů i metodu jejich výkladu. Označil sen za plnoprávný předmět zkoumání, za psychický úkaz, který lze včlenit do souvislosti duševních úkonů, jimž rozumíme.⁶⁹ „Koperník dokázal vyvrátit všeobecně přijímanou představu, že Země je středem vesmíru. Freud dosáhl přinejmenším stejného výsledku v oblasti analýzy lidského snění. Převrátil naruby dosavadní vidinu snu jako prostředku předvídání budoucnosti.“⁷⁰ Podle Freuda nelze na význam snu pro poznání budoucnosti vůbec pomýšlet. Sen v každém smyslu pochází z minulosti. Sny jsou zastřená, halucinatorní vytěsněná přání z dětství i ze současnosti, ignorují logiku, větnou stavbu, čas i prostor. Freud se na sny díval jako na neurotické příznaky, což vzhledem k tomu, že sny mají i lidé neurózami netrpící, podpořilo jeho názor, že mezi neurotickým a „normálním“ neexistuje žádná ostrá hranice. To přispělo k založení psychoanalýzy jako obecné teorie psychiky, již je možno aplikovat na každého člověka. Freud popsal duševní procesy jako *snovou práci*

⁶⁹ Freud, S.: *Výklad snů*. Pelhřimov 1994, s.7 a 78.

⁷⁰ Berta, L. Sigmund Freud, [online]. [cit. 15.3.2012]. Dostupné z: <http://www.vykladsnu.cz/teorie/sigmund-freud-uvod.htm>

, která má svá specifika⁷¹ Skryté mechanismy snové práce jsou podle Freuda zhušťování, přesouvání a druhotné zpracování. Zavedl také termín *zjevný obsah*, který popisuje, jak se latentní snové myšlenky přeměňují do manifestního, tedy zjevného obsahu snu. Freud se snaží včlenit sen do souvislosti bdělého života a ukázat, že sen je zobrazením vnitřní architektury našeho citového i motivačního života.⁷² Zásadní pro psychoanalýzu je vytvoření topografického modelu lidské psychiky, ke kterému Freud ve Výkladu snů dochází.

Lidskou psychiku rozděluje na tři vrstvy - na nevědomí, předvědomí a vědomí. Všechny tyto vrstvy obsahují myšlenky a pocity, ale v odlišných formách. „Nevědomí je část duše, v níž se nacházejí dynamicky nevědomé duševní procesy, mající zásadní význam pro chování.“⁷³ Je to nejrozsáhlejší a vědomí nepřístupná část psychiky, obsahující pudová přání, řídící se principem slasti a usilující o své uspokojení. Do nevědomí člověk vytěsňuje myšlenky a city, které by byly při uvědomění si příliš zraňující, nebo by budily pocity úzkosti či viny. Podle Freuda co je nevědomé, má stálou tendenci státi se vědomým.⁷⁴ Předvědomí obsahuje zapomenuté myšlenky, zážitky i konflikty, které jsou přípustné a mohu si je vybavit. Jeho obsah lze vyjádřit verbálně. „Hlavním úkolem předvědomí je chránit vědomí před přívalem pudových sil z nevědomí“⁷⁵ a najít jim nějaký přijatelný způsob vyjádření. Předvědomí je tedy „cenzorem“ pudových přání před jejich vstupem do vědomí. Nejsvrchnější vrstva – vědomí, zahrnuje všechny dostupné myšlenky

⁷¹ Storr, A.: *Sigmund Freud*. Praha 1996, s.39.

⁷² Černoušek, M.: *Sigmund Freud-Dobyvatel nevědomí*. Litomyšl 1996, s.57.

⁷³ Kol. autorů: *Filosofický slovník*. Olomouc 2002, s.287.

⁷⁴ Tamtéž, s.333.

⁷⁵ Plháčková, A.: *Přehled dějin psychologie*. Praha 2006, s.172.

a pocity, které jsou v ní přítomny bez potřeby vyvolávání.⁷⁶ Proces přeměny pudových přání do jemnějších, navenek nesexuálních přání, nazývá Freud sublimací. V lidské psychice tak vzniká řada konfliktů mezi pudovými přáními a etickými zásadami. Člověk se snaží nalézt řešení těchto rozporů. Neurózy potom představují neúspěšná řešení psychických konfliktů.

Analýza snů hrála velmi důležitou roli.⁷⁷ Freud ve Výkladu snů ukázal, že v jejich obsahu lze rozpoznat nevědomé psychické popudy. Při své analytické práci s pacienty se snaží všemu, co pacient řekne, dodat nevědomý výklad, tedy učinit vědomým, co je nevědomé.

Topografický model znamenal pokrok v technice klinické metody. Psychoanalytik již nepátral po skrytých tajemstvích v mysli pacienta, nýbrž se zaměřuje na odstranění obran, které si jeho mysl vytvořila.⁷⁸ Pacient je vybídnut, aby bez sebemenší kontroly rozumu říkal vše, co mu běží hlavou. Jednalo se o tzv. metodu *volných asociací*.⁷⁹

Metodu volných asociací užíval Freud též k analýze snů, kdy své pacienty žádal, aby volně asociovali k tzv. manifestnímu obsahu snu, což je to, co si člověk pamatuje po probuzení. Manifestní snový obsah pokládal za substituci latentního obsahu, kterým je splnění pudového přání.⁸⁰ Freud si klade otázku, proč jsou sny zapomínány a jaký mají pro nás význam. Ve Výkladu snů uvádí: „Sen je plnoprávným psychickým úkonem: jeho hybnou silou je vždy

⁷⁶ Fonagy, P., Target, M.: *Psychoanalytické teorie-perspektivy z pohledu vývojové psychopatologie*. Praha 2005, s.50

⁷⁷ Mannoni, O.: *Freud*. Olomouc 1997, s.52.

⁷⁸ Mitchell, S., Blacková, M.: *Freud a po Freudovi*. Praha 1999, s.26.

⁷⁹ Metodu volných asociací znal již Aristotelés. - chápal ji jako cestu inspirace. Bezprostředně byl ale Freud ovlivněn dílem Ludwiga Börneho, německého spisovatele, který ve svém díle *Jak se stát spisovatelem ve třech dnech*, vydaném v r.1923, uvádí, že stačí vše, co nám běží hlavou bez předsudků a rozumové úpravy zapsat na list papíru. „napište všechno, co vás o sobě napadá, o své ženě, o turecké válce, o Goethem, o posledním soudu, o svých nadřizovaných-a za tři dny s údivem zjistíte, kolik jste ze sebe vydali zcela neočekávaných nových myšlenek...](Černoušek, 1996, s.41)

⁸⁰ Freud, S.: *Výklad snů*, 2. vyd., Pelhřimov 1994, s.115.

přání, které má být splněno; zastřenost přání a četné podivnosti a absurdnosti snu pramení z vlivu psychické cenzury, kterému podléhal, když byl tvořen; kromě této nutnosti vymknout se cenzuře spolupůsobí při jeho vzniku nutnost zhušťovat psychický materiál, zření k znázornitelnosti smyslovými obrazy a – ačkoli ne vždy - zření k racionálnímu a inteligibilnímu vnějšku snového obsahu.“⁸¹ Studium snů otevírá podle Freuda bránu ke studiu nevědomí. „Význam snu(nevědomí) není v jeho heterogenitě ve vztahu k bdění(vědomí), ale v tom, že bdění(vědomí) osvětluje z poloh, které jemu samému unikají. Při objasňování snu bděním dostáváme současně bdění snem. Vědomí a nevědomí koresponduje.“⁸²

Výklad snů byl kladně přijat již po svém vydání. Dnes je nejcitovanějším dílem v oblasti psychologie a psychiatrie ve 20. století na celém světě.⁸³

V r. 1901 vychází Freudova *Psychopatologie všedního života*. Zde se Freud zabývá chybnými výkony, jako jsou přeeknutí, přeslechnutí, mylné čtení, přepsání se apd. V nich se podle něj přesvědčivě odráží hlas nevědomí. „Výsledek přeeknutí má plné právo být chápán jako plnohodnotný psychický akt, který sleduje svůj vlastní cíl, jako výraz určitého obsahu.“⁸⁴ Nejčastějším motivem potlačení určitého záměru, který se vzápětí projeví ve formě chybného výkonu, je snaha vyhnout se pocitu nelibosti.

Chybné výkony jsou každodenním důkazem našich vnitřních konfliktů. Jsou důkazem psychoanalytické pravdy, která lidem ukazuje, že nejsou tak úplně páni a vládci sebe samých.⁸⁵

V knize *Vtip a jeho vztah k nevědomí* vycházející o tři roky později, rozebírá Freud vztah vtipu a snu a analyzuje druhy komična. Podle

⁸¹ Tamtéž, s.325.

⁸² Široký, H.: *Meze a obzory psychoanalýzy*. Praha 2001, s.304.

⁸³ Černoušek, M.: *Sigmund Freud: Dobyvatel nevědomí*. Praha 1996, s.51.

⁸⁴ Freud, S.: *Vybrané spisy I*. Praha 1969, s.29.

⁸⁵ Černoušek, M.: *Sigmund Freud: Dobyvatel nevědomí*. Praha 1996, s.48.

psychoanalýzy pomáhá vtip uvolnit nahromaděnou energii, která se nemůže odpovídajícím způsobem vybit. Vtip je podle Freuda druhá strana snu. Sen se projevuje jako nesrozumitelná šifra, na rozdíl od vtipu, který tuto hádanku vyřeší. Pomocí vtipu lze tedy odhalit skryté významy snu.⁸⁶ Dílem Vtip a jeho vztah k nevědomí předznamenal Freud „řadu modernějších lingvistických a sémiologických názorů. Vtip, podobně jako sen žije díky úžasnému světu metafor a metonymie...]⁸⁷“

Freudova díla o snech, chybných výkonech a vtipu představují základy, na nichž byla vystavěna nejen psychoanalýza, ale všechny další dynamické psychologie a dnešní psychoterapie.

„Královská cesta k nevědomí, via regia, byla nalezena.“⁸⁸

4.2.1 Pudy a teorie lidské sexuality

„Topografické objevy by zůstaly v podivném osamocení, kdyby nebyly provázány s originální teorií vývoje lidské sexuality.“⁸⁹ V r.1905 vychází práce *Tři pojednání k teorii sexuality*, jejímž cílem je podle Freuda zjistit, „co vše je možno k biologii lidského sexuálního života vypátrat prostředky psychologického bádání.“⁹⁰

Ve *Třech pojednáních o sexualitě* Freud uvádí: „skutečnost pohlavních potřeb u člověka a zvířete se vyjadřuje v biologii uznáním ‚pohlavního pudu‘. Při

⁸⁶ Tamtéž, s.127.

⁸⁷ Černoušek, M. : *Sigmund Freud: Dobyvatel nevědomí*. Praha 1996, s.51.

⁸⁸ Tamtéž, s.57.

⁸⁹ Tamtéž, s.58.

⁹⁰ Freud, S: *Vybrané spisy III-Práce k sexuální teorii a k učení o neurosách*. Praha 1971, s.11.

tom se sleduje analogie s pudem pro přijímání potravy, s hladem. Označení, jež by odpovídalo výrazu ‚hlad‘ však lidové řeči chybí; věda používá výrazu ‚libido‘.⁹¹ Všechny duševní procesy mají podle Freuda charakter energie, ale libido je energií specifickou. Pudy, jako základní hybná síla osobnosti vycházejí z tělesných potřeb a jsou zaměřeny na jejich uspokojení, fungují tedy na principu slasti, jak jej Freud nazval. Podle Freuda existují v lidské duši protiklady v podobě touhy žít, plodit a tvořit na jedné straně a s touhou vrátit se k původnímu stavu nežítí. To, co činí pudy odlišnými, je jejich vztah k tělesným zdrojům a k jejich cílům. Pudy mohou měnit svůj cíl, mohou se také vzájemně nahrazovat a tím dochází k přenášení energie z jednoho pudu na druhý.⁹² „Ačkoli Freud uznával existenci mnoha pudů, pouze dva pudy vyčlenil jako základní, a to Erós a destruktivní pud Thanatos.⁹³ Erós –pud života se řídí výše uvedeným principem slasti. Thanatos je označován jako pud smrti a řídí se principem nirvány. Ta představuje neexistenci utrpení a naprostý klid, který nakonec každý člověk nalezne ve smrti. Před smrtí však probíhá pochod ničení, nebo pomalého rozpadu.⁹⁴ Thanatos⁹⁵ se projevuje agresivním chováním zaměřenému vůči sobě, nebo vůči okolí. Postupně Freud dospěl k závěru, že nejen libido, ale také pud smrti a destrukce s ním spojená, ovlivňuje charakter člověka. Sklon k agresi představuje podle Freuda největší překážku civilizace.⁹⁶ Freud pokládal civilizaci za neoprávněně krutou a vyvolávající

⁹¹ Široký, H.: *Meze a obzory psychoanalýzy*. Praha 2001, s.320.

⁹² Freud, S.: *Spisy z let 1904-1905*. Praha 2000, s.60-61.

⁹³ Drapela, V., J.: *Přehled teorií osobnosti*. Praha 2003, s.24.

⁹⁴ Tamtéž, s.25.

⁹⁵ Reakce Freudových žáků na vytvoření koncepce „Pudu smrti“ jako protikladu principu slasti, byla rezervovaná až odmítavá. Většina z nich jí spojovala se subjektivními příčinami na straně jejich učitele a to s válečnými zkušenostmi, utrpením, či nemocí. Ve své většině jí považovali za podezřelou. (Turnheim, 1993, s.151)

⁹⁶ Storr, A.: *Sigmund Freud*. Praha 1996, s.61.

neurózu. Uznával sice její nezbytnost, má-li člověk přežít, ale upozorňoval na „rány“, které člověku zasazuje.⁹⁷

Vývoj osobnosti pojímá Freud jako vývoj libida. Ten rozdělil na pět fází, neboli stádií. Stadium orální zahrnuje přibližně dobu od narození do jednoho, jednoho a půl roku života, kdy hlavní zdroj libosti dítěte je v oblasti kolem úst. Libido je uspokojováno sáním, cucáním a polykáním. Ústa neslouží kojenci pouze k příjmu potravy, ale stávají se rovněž centrem slasti

a komunikace.⁹⁸ Toto slastné období je přerušeno odstavením dítěte od kojení. Následuje anální stadium, přibližně od jednoho a půl roku do tří let dítěte, kdy se zdrojem slasti stává oblast kolem konečníku. Pocit slasti přináší dítěti vyprazdňování střev, ale také uspokojení z tohoto výkonu, za který bývá rodiči chváleno. V této souvislosti Freud uvádí, že chování rodičů v tomto období je důležité pro pozdější zvládnutí problematiky dávání a vlastnění.⁹⁹ Zastavení se v orální fázi přináší podle Freuda těžké psychózy, či schizofrenii, fixace na anální stadium může mít v pozdějším věku podobu obsedantních neuróz.¹⁰⁰ Tyto první fáze libidózního vývoje označuje Freud jako negenitální.

Pro další fázi libidózního vývoje, označovanou jako fáze falická, je typické rozpoznání pohlavních rozdílů. Pozornost dítěte se přesouvá na

⁹⁷ Tamtéž, s.104.

⁹⁸ Charakteristickým rysem pro orální stadium je vznik pozdějších závislostí – např. zvýšený popud k pití a kouření u mužů. Při regresi či fixaci na tuto fázi může osoba s orálním charakterem inklinovat k sado-masochismu, v případě psychopatologické realizace souvisí orální charakter s maniodepresivní psychózou a depresí. Při vytěsnění se problémy objevují při příjmu potravy-svíráním hrdla, zvracením apd.(Freud,1971, s.50)

⁹⁹ U análního charakteru se objevují jiné charakteristické rysy, než u orálního. Anální charakter vzniká na základě vyprazdňovacího návyku, spojeného s řadou očištných rituálů a s nimi souvisejících výchovných omezení a trestů. To se v pozdějším věku může projevit ve sklonu k tvrdohlavosti, spořivosti, ale i k nutkavému důrazu na pořádek a čistotu, jako obrannou reakci proti špině a nepořádku, který je s vyměšováním spojen. (Storr, 1996, s.29)

¹⁰⁰ Nutkavé neuróze odpovídá v sexuálně-perverzní rovině sadismus.

genitálie, při čemž se u něj objevuje autoerotické chování, při kterém si dítě uvědomuje pocity slasti, jež tato místa mohou poskytnout a cítí potřebu je opakovat.¹⁰¹ Přirozené založení dítěte je podle Freuda tak zvané *polymorfně perverzní*.¹⁰² Během tohoto stadia vzniká Oidipův komplex u chlapců a Elekťin komplex u dívek¹⁰³. O oidipovském komplexu se Freud po prvé zmiňuje v dopise Fliessovi v r.1897.¹⁰⁴ Je přesvědčen o tom, že v době kolem čtvrtého až pátého roku, tedy v období falického stadia, se hoch zamilovává do své matky jako do sexuálního objektu. Přeje si jí získat výlučně sám pro sebe, což mu znemožňuje přítomnost otce, ke kterému zaujímá následkem toho nepřátelské postoje. Tento stav nepřátelství vyvolává v dítěti strach, že se mu otec pomstí, a že pravděpodobným způsobem této odvety bude kastrace. Kastrální komplex je způsoben jednak hrozbami kastrace ze strany dospělých, kteří si všimli jeho masturbace a také skutečností, že když dívky penis nemají, znamená to, že už kastrací musely projít. Chlapec se proto vzdává naděje na

¹⁰¹ Freud v této souvislosti rozeznává tři fáze infantilní masturbace, a sice první z kojeneckého období, druhou, v období rozkvetu sexuální činnosti kolem 4. roku a třetí, odpovídající pubertální onanii, které bývá mylně věnována pozornost jako jediné.(Freud, 1971, s.54)

¹⁰² Pod vlivem svedení se může dítě stát polymorfně perverzním-může být svdenu ke všem možným výstřelkům, neboť jeho sexuální přání nejsou ukotvena v žádném určitém směru a existující erotogenní zóny jsou vzájemně zaměnitelné. Chlapec se ve falickém období začíná zabývat penisem a jeho funkcemi, u děvčat se rozvíjí exhibicionismus, jako reakce na absenci penisu.(Freud, 1971, s.54)

¹⁰³ Král Laius se ve svém mládí zamiloval do syna krále Pelopse, unesl ho a dopustil se s ním hříchu. Za to byla na něj uvalena olympskými bohy kletba, která říká, že ho zabije jeho vlastní syn, který se ožení s jeho manželkou. Když se Laiovi narodil nechtěný syn, dal mu v obavě z kletby propíchnout nohy železnými hřeby a odnést do hor, kde měl zahynout. Pastýři, který ho do hor odnášel se však dítěte zželelo a dal je do výchovy jednomu korintskému pastevci. Ten odnesl dítě korintskému králi, který vlastní děti neměl, tak ho přijal jako syna a dal mu jméno Oidipus. Když Oidipus dospěl, dozvěděl se v delfské věštírně o kletbě, která byla uvalena na jeho pravého otce. Oidipus prchal před svým osudem z Korintu Na cestě se utkal s muži, kteří ho nechtěli nechat projít a až na jednoho je zabil- mezi nimi byl i jeho otec Laius. Přijel až do Théb, vařešením hádanky, kterou mu dala sfinga zachránil celé město před zánikem a byl prohlášen králem. Oženil se s lokastou, vdovou po králi Laiovi a měl s ní 4 děti.Patnáct let spolu šťastně žili až do doby, kdy se bohové rozhodli, že je čas, aby vyšla najevo pravda a neseslali na Théby mor.Královna lokasté spáchala sebevraždu a Oidipus si vypíchl oči.(Sofoklés, Král Oidipos, Praha, Artur 2010)

¹⁰⁴ V něm uvádí, že si uvědomuje, že se se stavem zamilovanosti do vlastní matky a žárlivosti vůči otci, setkal ve svém dětství on sám.(Storr, 1996, s.30)

sexuální spojení s matkou, sám se identifikuje s agresivním otcem a svou sexuální pozornost obrací k jiným ženám.¹⁰⁵ U dívek podle Freuda probíhá tzv. Elekťin komplex. Malá dívka je emocionálně nejprve vázána na svoji matku. Po odhalení skutečnosti, že matka nemá penis, dochází k závěru, že je nižší bytostí a její pozornost se obrací k otci, jako milovanému objektu. Vznikají fantazie, že bude jeho ženou a počne s ním dítě, které bude jakousi kompenzací jejího chybějícího orgánu.¹⁰⁶ Oidipovský trojúhelník zůstává významným symbolem složitého vztahu mezi otcem, matkou a dítětem.¹⁰⁷ Problematika oidipovského komplexu byla manifestně formulována v díle *Totem a tabu*, vydaném v r. 1912.¹⁰⁸ Jedná se o jednu z nejdůležitějších teorií psychoanalýzy, o jednu ze čtyř podmínek a charakteristik toho, co je psychoanalýza (respektování existence nevědomí, odporu, oidipovského komplexu a transference).¹⁰⁹

Období mezi šestým a desátým rokem je označováno jako latentní období, které Freud definuje jako období, v němž dochází k zastavení a ústupu v sexuálním vývoji a dítě rozvíjí především své sociální vztahy se svým domácím i školním okolím. Následuje genitální stadium, označované jako puberta. V tomto období dochází k důležitým hormonálním změnám a nárůstu sexuální aktivity. Jedinec je heterosexuálně

¹⁰⁵ Freud, S.: *Spisy z pozůstalosti 1892-1938*. Praha 1996, s.115-117.

¹⁰⁶ Storr, A.: *Sigmund Freud*. Praha 1996, s.31.

¹⁰⁷ Schwartz, J.: *Dějiny psychoanalýzy*. Praha 2003, s.82.

¹⁰⁸ V knize *Totem a tabu* se Freud pokusil o využití poznatků psychoanalýzy na objasnění psychologie národů. Bázeň před incestem je u primitivních národů podle Freuda vyvinutější, než u národů kulturních a tato bázeň vyvolává zvláštní obranná opatření. Snad prý proto, že tito primitivové mají k pokušení blíže. Zatímco analýza tabu je usnadněna tím, že tabu mezi námi dosud existuje a podle Freuda není než negativně pojatým a jinak obsahově zaměřeným Kantovým kategorickým imperativem, totemismus je naproti tomu našemu dnešnímu cítění cizí nábožensko-sociální institucí, která byla díky pokroku zatlačena do pozadí. Freud odhaduje původní smysl totemismu z jeho infantilních stop.(Freud,1991, s.10-32)

¹⁰⁹ Kocourek, J.: *Horizonty psychoanalýzy*. Praha 1992, s.44.

zaměřen a uskutečňuje své první erotické vztahy. Jedná se o závěrečné stadium, které znamená vstup do dospělosti.¹¹⁰ Pohlavní pud dospělého člověka vzniká podle Freuda složením rozmanitých hnutí dětského života.¹¹¹

Jak bylo již výše uvedeno, poukázal Freud v souvislosti s vývojem libida na možnost zastavení vývoje v určité fázi, což významně ovlivňuje charakter a způsob jednání člověka. Na základě klinického pozorování v souvislosti s proměnlivostí vývoje libida došel Freud k pojmům fixace, regrese, vytěsnění a sublimace. Fixace představuje sklon jedince opět na způsobech uspokojování svých potřeb, regrese je obranný mechanismus, pomocí kterého se subjekt vyhýbá úzkosti a představuje částečný nebo úplný duševní návrat k dřívějšímu typu chování a prožívání. Objevuje se v emočně vypjatých životních situacích, kdy člověk není schopen ustát přímou konfrontaci s realitou.¹¹² Dalším obranným mechanismem je vytěsnění, jako důsledek konfliktu mezi potřebou uspokojení a tím, co je vnímáno jako nežádoucí, či zakázané. Vybití pudové energie v tak zvaně nepudových formách označuje Freud jako proces sublimace. „V psychoanalýze znamená pojem sublimace přeměnu hrubé pudové energie na energii duchovních rozměrů, přeměnu lásky sexuální na lásku ve smyslu *agapé*, přeměnu agresivních impulzů do tvořivé umělecké nebo vědecké práce.“¹¹³ Proces sublimace není procesem automatickým, nýbrž je výsledkem dlouhodobého zrání a směřování organismu. K sublimaci potřebuje člověk vzory,

¹¹⁰ Drapela, V., J.: *Přehled teorií osobnosti*. Praha 2003, s.26.

¹¹¹ Freud, S.: *Vybrané spisy III-Práce k sexuální teorii a k učení o neurosách*. Praha 1971, s.85.

¹¹² Rycroft, Ch: *Kritický slovník psychoanalýzy*. Praha 1993.

¹¹³ Černoušek, M.: *Sigmund Freud: Dobyvatel nevědomí*. Praha 1996, s.79.

se kterými by se mohl ztotožnit, a také schopnost překonávat životní neúspěchy a dobré mezilidské vztahy.¹¹⁴

V teorii lidské sexuality „vzbudily pohoršení zejména dvě okolnosti: za prvé Freudova snaha „znesvětit“ dětství jako typický věk nevinnosti pudovými hnutími sexuálního rázu;¹¹⁵ za druhé vysvětlování lidského morálního vývoje a vzniku neuróz z oidipovské situace fixování děcka na rodiče opačného pohlaví a vzniku žárlivosti vůči rodiči téhož pohlaví.“¹¹⁶ Freudovo přesvědčení o mimořádném významu dětské sexuality pro duševní vývoj člověka bylo tou největší překážkou pro přijetí psychoanalýzy.

Doba, ve které Sigmund Freud vypracoval svůj topografický model psychiky, je obdobím vrcholného rozmachu jeho tvůrčích sil. Přestává žít ve vědecké izolaci, přednáší na Vídeňské univerzitě, získává přátele a přicházejí první žáci, z nichž se stávají významní analytici.¹¹⁷

4.3 Psychoanalytická terapie

„Psychoanalýza je zvláštním druhem psychoterapie, založené na identifikaci a uvědomování a s ním spojeném odreagování nevědomých psychických konfliktů.“¹¹⁸ Psychoanalýza vznikla v první řadě jako psychoterapie a tento rámec přerostla až později v průběhu svého vývoje. Jejím cílem byla

¹¹⁴ Tamtéž, s.79.

¹¹⁵ „Obvykle se probuzení sexuality spojuje s dospíváním. Chyba, říká Freud, který je posunut do útlého dětství.“(Babin, 1994, s.65)

¹¹⁶ Cvekl, J.: *Sigmund Freud*. Praha 1967, s.115.

¹¹⁷ Černoušek, M. : *Sigmund Freud:Dobyvatel nevědomí*. Praha 1996, s.81.

¹¹⁸ Nakonečný, M.: *Základy psychologie*. Praha 1998, s.49.

úprava, či vymizení psychických obtíží. Freudovy terapeutické zkušenosti s jednotlivými pacienty jej postupně vedly k důležitým poznatkům. Freud formuloval základní pilíře psychoanalytické terapie - přenos, odpor, protipřenos a umění interpretace.¹¹⁹

Přenos je proces, při němž pacient-analyzand přemísťuje na svého analytika své pocity, myšlenky atd., které mají kořeny v dřívějších postavách jeho života. Ke svému psychoanalytikovi se vztahuje, jako by byl dřívějším objektem jeho života.¹²⁰ Přenos je vztahový pojem, který při analýze vzniká a bez něhož by se analýza vůbec nemohla odvíjet. Tím, jak pacient hovoří o svém životě bez jakékoli společenské přetvářky, bez cenzury, prozrazuje na sebe věci, které ví jen on sám a které dosud nikomu neřekl, uvolňuje vědomé i nevědomé vzpomínky, vytvoří si k analytikovi vztah, který je zpravidla směsicí obdivu, vřelé náklonnosti a respektu. Na něj poté přenese celý svůj život takovým způsobem, jakým se kdysi vztahoval k důležitým osobám svého života, zvláště k rodičům a sourozencům. Mimo to však analyzand na svého analytika přenesse svá přání a své fantazie. Vztah se v průběhu mění. Počáteční obdiv často provází zamilovanost, která se však v průběhu sezení, při nichž se rozplétají různé traumatické vzpomínky a zranění vlastního já, mění ve vztek, agresi, či žárlivost a analyzand začne s analytikem bojovat a snaží se zpochybnit jeho autoritu.¹²¹ Dojde ke vzniku silného odporu, což je jev, který vnitřně souvisí se samou podstatou nemoci.¹²² Pacient ve vztahu k analytikovi opakuje svoji neurózu, ale tím, že ji tentokrát odžije, může o ní hovořit a zpracovat jí volnými asociacemi, může jí odbourat a tím

¹¹⁹ Černoušek, M.: *Sigmund Freud: Dobyvatel nevědomí*. Praha 1996, s.92.

¹²⁰ Rycroft, Ch.: *Kritický slovník psychoanalýzy*. Praha 1993,

¹²¹ Černoušek, M. : *Sigmund Freud: Dobyvatel nevědomí*. Praha 1996, s.93-94.

¹²² Nepřátelské city se projevují zpravidla později než city něžné a v pozadí za nimi; jejich současný výskyt dobře odráží citovou ambivalenci, která vládne ve většině našich důvěrných vztahů. (Freud, Praha, 1969, s.312)

se jí zbavit.¹²³ „Přenos, který se jak už ve své něžné, či nepřátelské formě zdál být největším ohrožením léčby, se potom stává jejím nejlepším nástrojem, s jehož pomocí lze otevřít i nejuzamčenější přihrádky duševního života.“¹²⁴ Všechny symptomy u nemocného postupně pozbývají svého původního významu. Přenos doznává různých proměn a pozvolna časem spěje ke svému ukončení. Člověk, který se stal ve vztahu k lékaři normální a osvobodil se od účinků vytěsněných pudových hnutí, zůstává takovým i ve svém vlastním životě po ukončení psychoanalytické terapie. Vedle přenosových neuróz, jak projevy přenosu Freud označil, existují také neurózy nepřenosové, kam patří všechny těžší formy duševních onemocnění typu schizofrenie, psychopatie, organické poruchy a demence. Pacient postižený těmito nemocemi nekomunikuje a není schopen navázat přenos.¹²⁵ Odvrácenou stranou přenosu je protipřenos. Zahrnuje myšlenky, postoje a emoce, které se mohou rozvinout u analytika směrem k pacientovi. Je označován jako „afektivní protivazba, pohybující se na ose sympatie-antipatie vůči analyzandovi.“¹²⁶ Psychoanalytik je člověkem, takže se lidským pocitům vůči svým pacientům těžko může ubránit. Zkušený analytik si je svých protipřenosů rychle vědom, dovede je rozebrat a porozumět jim. V celém procesu analytik zachovává přísnou neutralitu.

¹²³ Je vyloučeno, abychom pacientovým požadavkům vyplývajícím z přenosu vyhověli, ale bylo by absurdní odmítnout je nevlídně nebo dokonce rozhořčeně; překonáváme je tím, že nemocnému dokazujeme, že jeho city nepramení z přítomné situace a neplatí osobě lékařově, nýbrž opakují něco, co se v jeho životě vyskytlo už někdy dříve. Tím ho přinucujeme, aby své opakování proměnil ve vzpomínku. (Freud, Praha 1969, s.313)

¹²⁴ Freud, S.: *Vybrané spisy I.* Praha 1969, s.313.

¹²⁵ Zvláštní nepřenosovou skupinou jsou pacienti trpící narcistickou neurózou, kteří mají k lékaři odmítavý postoj nikoli z nepřátelských pocitů, nýbrž z lhostejnosti. Přenos se u nich nemůže vyvinout. (Freud, Praha 1969, s.315.)

¹²⁶ Černoušek, M. : *Sigmund Freud: Dobyvatel nevědomí.* Praha 1996, s.95.

Dalším pilířem analytického procesu je podle Freuda odpor. „Odpor vyjadřuje opozici, s níž se setkáváme během psychoanalytické léčby, opozici v procesu, který činí nevědomé procesy vědomými. Odpor je projevem obrany, s jedinou možnou výjimkou, a tou je odpor nevědomého.“¹²⁷ Analýza odporu je nejsložitější částí analytické práce. Překonávání odporu bývá zdlouhavý proces, často bolestný, neboť se o sobě analyzovaný člověk dozvídá věci, o kterých většinou neměl vůbec tušení. Překonat odpor znamená prohloubení vlastního sebepoznání.¹²⁸

Umění interpretace představuje poslední pilíř analytického procesu. Nejúčinnější jsou takové interpretace, na které přichází pacient sám, a které se shodují s pohledem analytika. Interpretace nemůže být striktním výkladem, ale vřelou lidskou konverzací mezi analytikem a analyzandem. „Je to psychoanalytická vzájemnost vcítění a porozumění.“¹²⁹

Psychoanalytická terapie obsahuje mnoho pravdivých poznatků, které nám objasňují mnohé z toho, co je člověku nejbližší, z jeho bytosti, a zároveň odhaluje mnohé vzájemné souvislosti. „Jako terapie je jen jednou z mnohých, ovšem *prima inter pares*.“¹³⁰

4.4 Strukturální model lidské psychiky

Období strukturálního modelu lidské psychiky bývá označováno jako třetí etapa ve vývoji Freudova myšlení. Strukturální model lidské psychiky vytvořil Freud v r.1923, kdy vydává knihu *Já a Ono*. Freud se u svých pacientů často setkával

¹²⁷ Rycroft, Ch.: *Kritický slovník psychoanalýy*. , Praha 1993.

¹²⁸ Černoušek, M. : *Sigmund Freud: Dobyvatel nevědomí*. Praha 1996, s.96.

¹²⁹ Černoušek, M. : *Sigmund Freud: Dobyvatel nevědomí*. Praha 1996, s.97.

¹³⁰ Freud, S.: *Vybrané spisy I.* , Praha 1969, s.428.

s nevědomým pocitem viny, který do topografického modelu nešel začlenit.¹³¹ Vytvořil proto nový, strukturální model psychiky, skládající se z id (Ono), ego (Já) a superego (Nadjá).

Id (Ono, das Es) je „primitivní biologickou částí duše, jež obsahuje psychickou energii instinktivních pudů sexuality a agrese, a také skryté vzpomínky. Freud o „id“ mluvil jako o ‚kotle plném vířícího vzrušení‘. Id je zdrojem impulzů pocházejících ze somatické struktury, které usilují o to, aby byly uspokojeny pudové potřeby, podřízené principu slasti.¹³² Z id pramení pudová duševní energie – libido, která je hybnou silou člověka. Id je iracionální, nebere ohled na realitu, o své uspokojení usiluje okamžitě a bez ohledu na společenskou vhodnost.¹³³ Vidíme, že zhruba odpovídá popisu nevědomí v topografickém modelu. Během vývoje člověka se id při konfrontaci s vnějším světem modifikuje v ego(já). Ego se pokouší uspokojit id v souladu s tím, co je možné. Řídí se principem reality. Funkcí ega je odkládání pudového uspokojení a jejich kontrola pomocí obranných mechanismů, např.: vytěsnění, sublimace, přesunutí, popření, projekce. Superego (nadjá, das Über-ich) vykonává tlak na ego, aby kontrolovalo id v souladu s morálními zásadami. Superego vzniklo socializací v průběhu vývoje dítěte, při jeho střetu s autoritou. Obsahuje zákazy, příkazy a omezení zafixovaná z dětství a je zdrojem nevědomého pocitu viny. „Superego je moralizující silou v člověku, řídí se principem dokonalosti.“¹³⁴ Superego je nositelem svědomí, včetně té jeho části, která je považována za nevědomou. Podle strukturálního modelu působí velká část

¹³¹ Hlubokou depresi, morální asocianismus nebo asociální izolaci schizofrenie nelze vysvětlit nitroduševním napětím mezi jednotlivými vrstvami topografického modelu psychiky. (Černoušek, 1996, s.98)

¹³² Freud, S.: *Spisy z pozůstalosti 1892-1938*. Praha 1996, s.74

¹³³ Hill, G.: *Moderní psychologie*. Praha 2004, s.186.

¹³⁴ Kol.autorů: *Filosofický slovník*. Olomouc 2002, s.334.

Superega, Ega a celé Id mimo vědomí.¹³⁵ Celková rovnováha mezi Id, Egem a Superegem zásadně ovlivňuje osobnost člověka. Freud uvádí, že „silné superego může vést k velmi morální osobnosti, zatímco důsledkem velmi slabého superega bude určitá forma psychopatie (v současné terminologii např. asociální porucha osobnosti). Příliš vlivné id by mohlo vyústit do nezodpovědného a impulzivního chování, případně vést až k zločinu.“¹³⁶

Přestože je Freudův zdravotní stav v této době již velmi vážný, neustává v publikační činnosti. V r.1927 vychází spis *Budoucnost jedné iluze*, ve kterém se Freud vyrovnává se svým postojem k náboženství, které označuje za „masový blud“ a nebezpečnou iluzi.¹³⁷ Podle jeho názoru je náboženství pouze únikem před vlastní bezmocností. „Náboženské představy nejsou výsledkem zkušeností či myšlení – jsou to iluze, splnění nejstarších, nejsilnějších a nejnaléhavějších přání lidstva.“¹³⁸

V roce 1927 byl Sigmund Freud oceněn Goethovou cenou za literaturu. V posledních letech života vydává díla *Nespokojenost v kultuře*(1930), *Nové úvodní přednášky do psychoanalýzy*(1933), *Konečná a nekonečná analýza*(1937), *Mojžíš a monoteismus*(1939) a *Náčrt psychoanalýzy*, který vychází až po jeho smrti, v r.1940.

¹³⁵ Kocourek, J.: *Horizonty psychoanalýzy*. Praha 1992, s.45.

¹³⁶ Hill, G.: *Moderní psychologie*. Praha 2004, s. 188.

¹³⁷ Ze tří mocností (věda, náboženství, filozofie), které mohou vědě upírat její území, je pouze náboženství skutečným nepřítelem. (Freud, 1969, s.430).

¹³⁸ Loužek, M.: *Freud-osvoboditel lidské sexuality*, In: Sborník textů 150 let od narození Sigmunda Freuda, Příbram 2006, s.45.

5 KRITICKÉ ZHODNOCENÍ PSYCHOANALÝZY

Psychoanalýza po dlouhou dobu nebyla vnímána jako převratná a uznávaná léčebná metoda. Útoky na psychoanalýzu se staly nedílnou součástí dějin psychologie. Od samého počátku vyvolávala silné emoce. “Kritika byla často motivována konzervativními názory, reakčním politickým přesvědčením nebo odporem vůči jakémukoli psychologickému rozboru a jakékoli psychoterapii. Mechanický materialismus se často spojoval s odporem z řad kruhů církevní hierarchie a měšťáckého puritanismu. Otázka sexuality stála příliš v popředí, neboť je tím nejnápadnějším, ale zároveň také nepovrchnějším na celé doktríně. Freudovo úsilí bylo mnohými označováno sexuálním protestantismem. Psychoanalýza byla pranýřována jako škodlivá a nevědecká nemravnost. Běžně se soudilo, že psychoanalýza je jen formou pornografie.”¹³⁹

První kladné ohlasy na psychoanalýzu jako na novou metodu léčby hysterie zdůrazňovaly humánnost léčebného přístupu. Odborná i laická veřejnost vnímala léčbu mluvením jako novou a převratnou záležitost, ale zároveň přicházely negativní kritiky, poukazující na objektivní neověřitelnost psychoanalýzy.¹⁴⁰ Sám Freud uvádí, že velká míra kritiky psychoanalýzy vychází často z nedostatečné informovanosti o ní. Psychoanalýza bývá kritizována zejména za to, že veškeré duševní dění odvozuje ze sexuality. Freud se proti tomu však ohrazuje s tím, že psychoanalýza od samého počátku rozlišovala sexuální pudy od ostatních pudů, které označovala za „pudy Já“. Kritika psychoanalýzy, že odvozuje vznik neuróz ze sexuality, je podle něj neopodstatněná, neboť vznik neuróz vysvětluje jako vnitřní konflikt mezi „Já“ a sexuálními touhami, nikoli jako přímý důsledek sexuality. Freud byl přesvědčen o tom, že hlavním problémem pro přijetí psychoanalytické teorie je obava ze ztráty důstojnosti, ke které by v očích společnosti došlo přiznáním

¹³⁹ Cvekl, J. : *Sigmund Freud*. Praha 1967, s.57.

¹⁴⁰ Schwartz, J.: *Dějiny psychoanalýzy*, Praha 2003, s.11-12.

významu živočišných pudů i v takových sférách lidského života, jakými jsou umění, morálka, láska a sociální citění.¹⁴¹

Při svém vzniku měla však psychoanalýza mnoho progresivních rysů. „Byla zaměřena jak proti sterilitě akademické psychologie vnímání nebo redukční fyziologie smyslových orgánů, tak také proti naturalismu a anti-psychologičnosti tehdejší medicíny. Ukazovala na úlohu psychických zážitků a afektivity při vzniku a vývoji různých onemocnění a na možnost psychoterapeutického ovlivnění. Byla zaměřena proti terapeutickému nihilismu deskriptivní psychiatrie a společensky a kulturně proti konzervativnímu světovému názoru měšťácké společnosti, který se opíral o křesťanství a pokryteckou morálku. Kromě toho psychoanalýza přinesla množství detailních pozorování a poznání souvislostí o lidském duševním životě.¹⁴² Léta před první světovou válkou znamenají v mnohých směrech rozhodně pokrok.“¹⁴³

Freud výrazněji akcentoval pudovost, než obvykle připouštěl. Pud je podle něj pro člověka hnacím motorem. Velký důraz kladl na sexuální a destruktivní podstatu lidského snažení. Neuznával svobodnou vůli člověka a vnímal ho jako bytost taženou svými pudy. Jeho psychoanalýza je založená na konfrontaci a konfliktech.¹⁴⁴ Freudova psychoanalýza si často kladla nárok na výlučnou pravdivost a všeobecnou působnost, a tím člověka interpretovala jednostranně, ve zúžené dimenzi.“¹⁴⁵ Sigmund Freud je

¹⁴¹ Freud, S.: *Mimo princip slasti a jiné práce z let 1920-1924*. Praha 1999, s.182-3.

¹⁴² Psychoanalytické odhalení je revoluční silou. S ním přišla na svět skepse a nedůvěra, odhalující všechny triky našich vlastních duší. Jakmile byla probuzena, nemůže být znovu uložena ke spánku, infiltruje se do života.(Phillips, 1963, s.388)

¹⁴³ Cvekl, J.: *Sigmund Freud*. Praha 1967,s.58.

¹⁴⁴ Perinola, M.: *Estetika 20.století*. Praha 2000, s.81.

¹⁴⁵ Šíroký, H.: *Meze a obzory psychoanalýzy*. Praha 2001, s.127-8.

dodnes považován za kontroverzního myslitele a mnoho psychologů s ním kvůli nedokazatelnému a nevědeckému charakteru jeho teorií nesouhlasí.¹⁴⁶

Kritika psychoanalýzy byla vedena z několika směrů – behaviorálního, existenciálního, z kontextuálního a integrativního. Behavioristé¹⁴⁷ označují psychoanalýzu za teorii nevědeckou, neboť je podle jejich názoru příliš subjektivní a psychoanalytické pojmy jakými jsou ego, nevědomí, obranné mechanismy a další, nelze přiřadit k žádnému objektivně měřitelnému chování. Z pohledu existenciálního chápe psychoanalýza člověka pouze jako svazek pudové a obranné energie, což se stává příčinou dehumanizace lidských bytostí. Opomíjí svobodu, zodpovědnost, možnost volby i subjektivní zkušenost, kterými se člověk od ostatních objektů světa odlišuje. Kontextualismus zdůrazňuje význam rodových, kulturních a systémových tlaků na člověka, který psychoanalýza prakticky ignoruje. Z integrativního pohledu je psychoanalýza příliš dogmatická. Na druhé straně integrativní terapeuté uznávají, že jde o jednu z mála teorií, která obsahuje tolik materiálu o analyzované osobnosti, že se může stát jádrem diagnostického materiálu i např. hodnocením Rorschachova testu.¹⁴⁸

Přesto je vliv tvůrce psychoanalýzy Sigmunda Freuda na moderní společnost mimořádný. Freud byl prvním psychologem, který se zaměřil na vývoj osobnosti a zdůraznil roli dětství při formování charakteru člověka. Freud vyléčil mnoho pacientů, nebo jim pomohl pochopit a vyrovnat se s jejich

¹⁴⁶ Benson, N.: *Introducing psychology*. Cambridge 2004, s.59.

¹⁴⁷ Hans Eysenck, představitel behaviorismu, obvinil psychoanalýzu, že vrátila psychologii o sto let zpátky (Cvekl, 1965, s. 221)

¹⁴⁸ Rorschachův test (ROR) je psychodiagnostická metoda, rozebírající lidskou osobnost, používaná zejména v klinické psychologii. V roce 1921 představil veřejnosti test inkoustových skvrn švýcarský psychiatr Hermann Rorschach. Toto jednoduché a relativně rychlé testování je používáno jako běžný vyšetřovací postup, který využívají psychiatři a psychologové po celém světě (.Rorschachův test. [online]. [cit.10.5.2012]. Dostupné z: <http://cz.psychotests.net/rorschachuv-test/>)

problémy, měl mimořádný vliv na moderní společnost a zásadně změnil způsoby myšlení lidí o ostatních i o sobě samých.¹⁴⁹ Přesto je Sigmund Freud dodnes považován za kontroverzního a mnoho psychologů s ním kvůli, v jejich očích nevědeckému a neprokazatelnému charakteru závěrů jeho učení, nesouhlasí.¹⁵⁰

Psychoanalýza (stejně jako později celá hlubinná psychologie) byla od samého počátku terčem kritiky pro svou údajnou nevědeckost. Kritika vycházela především z předpokladu, že psychično je možno vysvětlovat (a redukovat) na postupy uplatňované v exaktních vědách. Sigmund Freud však považoval psychiku člověka za reálně existující mohutnost.¹⁵¹ Zásadním teoretickým příspěvkem psychoanalýzy je poznání, že „jednota osobnosti není daností, ale plodem vývoje a úsilí.“¹⁵²

Freudova teorie psychoanalýzy zároveň zvýšila v mnoha ohledech naši snášenlivost. “ V důsledku zdůrazňování, že semena neurózy jsou zaseta v raném dětství, věnujeme více pozornosti potřebám našich dětí a přikláníme se více k tomu, že se jim spíše snažíme porozumět, než je trestat, jestliže se jejich chování dostane do rozporu se společenskými zvyklostmi.¹⁵³ Také všeobecný postoj ke zločincům se změnil. Společnost si

¹⁴⁹ Benson, N.,C.: *Introducing Psychology*. Cambridge 2004, s.59.

¹⁵⁰ Tamtéž, s.59.

¹⁵¹ Stejně jako později i Carl Gustav Jung - „Život má vlastní zákonitost, která nemůže být odvozena ze známých fyzikálních přírodních zákonů.“ (Jung,C.G.,výbor z díla sv.III,Archetypy a nevědomí. Brno 1999,s.33)

¹⁵² Šíroký, H.: *Meze a obzory psychoanalýzy*. Praha 2001, s.534.

¹⁵³ Storr, A.: *Freud*, Praha 1996, s.143.

více uvědomuje, že přísné tresty nikoho nenapraví, a že asociální chování často odráží spíše "pocity zoufalství, než vrozenou zkaženost."¹⁵⁴

Freudovi jsme také značně zavázáni za to, že sex se stal něčím, o čem lze otevřeně hovořit a kriticky diskutovat, i když nesdílíme jeho přesvědčení, že má na naši psychiku nejdůležitější vliv. Přestože psychoanalýza neprokázala větší účinnost v léčení neuróz než jiné formy psychoterapie, má Freudova metoda naslouchání nešťastným lidem překvapivě blahodárný vliv. I ti, kteří neztratí všechny své příznaky, získají zvýšené pochopení sama sebe. Byl to Freud, kdo nás naučil naslouchat."¹⁵⁵

5.1 Vědeckost psychoanalýzy

Tato kapitola se bude zabývat analýzou názorů na problematiku vědeckosti, či nevědeckosti psychoanalýzy, které rozdělovaly veřejné mínění od doby jejího vzniku. My se při analýze zaměříme zvláště na postoje současných odborníků.

Joseph Schwarz, americký psychoterapeut a spisovatel, vystudoval fyziku a sociologii na Univerzitě v Berkeley, 15 let pracoval v oblasti duševního zdraví a poté přešel ke klinické práci.¹⁵⁶ V r.1999 vydává knihu *Dějiny psychoanalýzy*, kde k otázce vědeckosti psychoanalýzy uvádí: „Spletitá historie psychoanalýzy, historie vášnivě soupeřících idejí, teorií i jednotlivých frakcí byla dlouhou dobu sužována otázkou, zda je psychoanalýza věda, umění, či snad jakási verze literární kritiky.“¹⁵⁷ Psychoanalýza je vědou v tom smyslu, že

¹⁵⁴ Tamtéž, s.143.

¹⁵⁵ Tamtéž.

¹⁵⁶ Joseph Schwartz, Ph.D.[online]. [cit.10.5.2012]. Dostupné z: http://www.stonybrookmedicalcenter.org/psychiatry/schwartz_j

¹⁵⁷ Schwartz, J.: *Dějiny psychoanalýzy*. Praha 2003, s.1.

se snaží chápat lidskou subjektivitu z materiálního hlediska a své chápání umisťuje do světa prožívané zkušenosti, nikoli do duchovního světa tradic západního náboženství. Kritiky vědeckosti psychoanalýzy si s sebou nesou jako podtext postoj z 19. století, a sice, že věda musí být přesná, neutrální a objektivní. Psychoanalýza se zabývá studiem složitostí a nejasností lidského subjektu.¹⁵⁸ „Podle definice vědy jako určitého způsobu chápání vycházejícího z materiálního světa psychoanalýza vědou určitě je. Jak se důrazně ptal britský historik vědy John Forrester¹⁵⁹, čím jiným by mohla být?“¹⁶⁰ „Psychoanalýza je snahou o pochopení našeho prožívání vnitřního světa. Je výtvořem 20. století, v němž došlo ke kataklyzmatické válce, genocidě, k velkému stěhování národů, nárůstu bohatství i chudoby. Na rozdíl od přírodních věd – pýchy triumfální buržoazní kultury 19. století, se nepodílela na slávě průmyslové revoluce, ale dostala za úkol odklidit nepořádek, který po sobě revoluce zanechala.“¹⁶¹ Psychoanalýza prošla podle Schwartz paradigmatickým posunem od Freudova pohledu na lidskou bytost jako primárně usilující o snížení napětí vzniklého působením instinktů, až k modernímu psychoanalytickému pohledu na lidskou bytost jako v zásadě hledající uspokojivé lidské vztahy. *Samostatný* člověk je podle autora jedním z největších mýtů moderní západní společnosti. „Otázkou tedy není, zda psychoanalýza je či není věda, ale to, zda nám psychoanalýza, tedy teorie vytvořená na základě dlouhodobého naslouchání, jež je základem analytického

¹⁵⁸ Tamtéž, s.15.

¹⁵⁹ John Forrester je vedoucím katedry Historie a filozofie vědy na University of Cambridge (John Forrester. [online]. [cit.10.5.2012]. Dostupné z: <http://www.hps.cam.ac.uk/people/forrester/>)

¹⁶⁰ Schwartz, J.: *Dějiny psychoanalýzy*,. Praha 2003, s.15.

¹⁶¹ Schwartz, J.: *Dějiny psychoanalýzy*. Praha 2003, s.1.

vztahu, může říci něco zajímavého, důležitého a pravdivého o duševním strádání a o nás samotných.“¹⁶²

Britský psychiatr Antony Storr uvádí: „I když psychoanalýza není vědou téže kategorie jako ‚exaktní‘ vědy, chemie, a fyzika, vývoj myšlení ukazuje, že tou měrou, v jaké lze říci, že pochopení nás samých vzrůstá, postupuje způsobem, který je podle Poppera vlastní vědě, tj. tím, že zamítá existující hypotézy. Freud byl nesmírně vynalézavý a tvořivý. Způsobil skutečnou revoluci ve způsobech myšlení. Vypracoval značný počet hypotéz, které, i když jsou chybné, si zasluhují vážnějšího zamyšlení a precizního vyvrácení.“¹⁶³

Jiří Cvekl, český marxistický filozof si všímá faktu, že vědecká terminologie psychoanalýzy se od tradiční vědecké terminologie liší. Častěji se opírá o přirovnání, analogii a používá mnohoznačných pojmů i postupů. Psychoanalýza se obrací ke každému člověku, je tedy *teorií ad hominem*. Určité aspekty psychoanalýzy charakter experimentálních pozorování nebo verifikovatelných hypotéz podle Cvekla mají. Psychoanalýze nelze podle něj přiznat charakter vědy, protože jak po formální, metodické, tak po obsahové stránce nespĺňuje některé zásadní požadavky kladené na disciplíny vědecké povahy. Autor je přesvědčen, že „není správné psychoanalytickou teorii pokládat jako celek za vědeckou, ani za pouhou *pseudovědu*, nýbrž za *prototeorii*, za historicky nutný předstupeň vědecké, dynamické a strukturální psychologie osobnosti a motivace jejího chování.“¹⁶⁴

Docent Marek Loužek z katedry hospodářské a sociální politiky VŠE vznáší v souvislosti s hodnocením psychoanalýzy otázku: Je psychoanalýza věda, nebo umění? Uvádí, že: „ačkoli byl základnou Freudovy práce

¹⁶² Tamtéž, s.67.

¹⁶³ Storr, A.: *Freud*. Praha 1996, s.144.

¹⁶⁴ Cvekl, J. : *Sigmund Freud*. Praha 1967,s.92.

pozitivismus, psychoanalýza zjevně čerpala i z jiných tradic. Tam, kde Freud opouští medicínský popis a získaný materiál vykládá, přestává být jeho nauka vědou, a je spíše odrůdou básnictví, například při výkladu snů. Ve Freudově díle se spojují, nebo překrývají přírodověda, společenská věda a umění. Freudova teorie symbolů připomíná spíše *sexuální mystiku* než čistou vědu. Jeho zalíbení v analogiích a metaforách má silně poetický náboj.¹⁶⁵

Cyril Höschl, profesor 3. lékařské fakulty Univerzity Karlovy v příspěvku nazvaném *Význam Freuda pro současnou medicínu* připomíná kritiku psychoanalýzy z pohledu K. Poppera, který ji označil za příklad pseudovědy, neboť její teorie nelze falzifikovat. Podle Poppera je nevědecké vše, co je nenyvratitelné. Profesor Höschl uvádí, že ačkoli je v popperovském duchu psychoanalýza disciplínou nevědeckou a ovlivnila dějiny 20. století převážně jinde než v medicíně, přesto Freudovo učení ve světle současných neurofyzilogických a psychologických poznatků znovu ožívá. „Freud správně rozpoznal, že nevědomí obsahuje cenný psychologický materiál, správně rozpoznal, že do nevědomí mohou být z vědomí vytěsňovány nepříjemné obsahy a působit tam patoplasticky, a že tomuto vytěsnění podléhají především představy o sobě samém. V nevědomí mohou být zabudovány automaticky, pocházející z hluboké historie živé přírody, tvořící instinktivní a pudovou složku našeho jednání – dnes bychom řekli fylogenetickou moudrostí. Freudovo jasnozřivé rozpoznání můžeme dnes hodnotit z hlediska současné medicíny na základě poznatků, o kterých Freud nemohl mít ani tušení. Jednou z fyziologických metod, kterými lze existenci dokázat, je tak zvané zpětné maskování (backward masking). Dotyčné osobě se na obrazovce exponuje určitý objekt, který se vzápětí překryje neurčitým

¹⁶⁵ Loužek, M.,: *Freud-osvoboditel lidské sexuality*, In: Sborník textů 150 let od narození Sigmunda Freuda. Příbram 2006, s.46.

obrazcem. Je-li interval mezi expozicí a překrytím kratší, než 100 msec, dotyčný si neuvědomuje, že před tím, než spatřil určitý obrazec, něco viděl. Je-li tento interval delší, tak si uvědomí, co zahlédl a uvědomí si, že je to překryto něčím jiným. Znamená to, že v našem mozku probíhají rozsáhlé a komplexní děje, které nezávisí na sémantickém uvědomění a mohou být částečně fylogeneticky předprogramovány'.¹⁶⁶

Další oblastí, kterou Freud rozpracoval, je vztah mezi různými duševními poruchami jako jsou deprese, posttraumatická stresová porucha, úzkostné poruchy a traumatickou zkušeností, ať již v dětství nebo v dospělosti. Freudova představa patogenity raných traumat dnes znovu ožívá, neboť se ukazuje, že vleklý stres v dětství, které zažívají týrané, zneužívané a zanedbávané děti, představuje významný rizikový faktor v rozvoji deprese v dospělém věku. Dokonce současná medicína dokázala, že hormonální stresy s tímto stresem spojené, jsou zodpovědné za zvýšenou hladinu kortizolu a mohou tak morfologicky poškodit mozek, ve smyslu omezení růstových dějů.¹⁶⁷ Tyto změny jsou dnes prokazatelné využitím speciálních neuroendokrinních testů.¹⁶⁸ Je tedy patrné, že traumatická zkušenost působí patogenně a patoplasticky. V tom se Freud nemýlil. Rozdíl na úlohu traumat mezi pohledem psychoanalýzy a pohledem dnešní medicíny je pouze v míře nespecifičnosti tohoto vlivu. Freud se traumaty z dětství a jejich odhalováním zabýval kvalitativně, současná medicína na jejich vliv nahlíží spíše z hlediska

¹⁶⁶ Höschl, C., *Význam Freuda pro současnou medicínu*, In: 150 let od narození Sigmunda Freuda. In: Sborník textů. Praha 2006, s.19.

¹⁶⁷ košatění a růst synapsí, vznik nových buněk, případně i neurodegradace(Höschl, Praha 2006,s.25-27)

¹⁶⁸ pozitivní dexametazonový supresní test u deprese(Tamtéž)

kvantitativního.¹⁶⁹ Další kapitolou, která by si zasloužila samostatnou úvahu, je Freudův přínos pro současnou sexuologii.

Docent Václav Mikota, prezident České psychoanalytické společnosti je přesvědčen o tom, že psychoanalýza není pavědou. Zamýšlí se nad skutečností, že navzdory učiněným pokrokům, nebyla psychoanalýza většinou univerzit přijata za vědeckou disciplínu. Pochopitelný je nám nesouhlas s psychoanalýzou, který jasně deklarovaly minulé totalitní režimy. Psychoanalýza totiž zpochybnila *jedinou pravdu*, kterou si jejich ideologie nárokovaly. V přírodních vědách bývají hypotézy doložitelné vědeckým experimentem. To psychoanalýza, ale stejně tak historie, nebo literární teorie, nedokáže. Psychoanalýza vznikla na poli přírodních věd – medicíny, ale donedávna neměla prostředky, kterými by své hypotézy dokázala. Současné pokroky neurověd však dávají Sigmundu Freudovi za pravdu.¹⁷⁰

Paradoxně tak, asi patnáct let poté, co si psychoanalytici už otruchlili své nepřijetí mezi vědeckými metodami pracující lékaře a většina z nich přijala identitu *uměleckých řemeslníků*, umožnil pokrok vědecky podložených neurologických metod sledování mozku důkaz, že čistě psychologické působení na dysfunkční duševní činnost vede nejen k vymizení symptomů, ale též k přestavbě mozku.¹⁷¹

Profesor Jiří Raboch, přednosta Psychiatrické kliniky 1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy připomíná, že „Freud byl především velkým klinikem,

¹⁶⁹ Zároveň byl na základě dnešních poznatků potvrzen zásadní celoživotní význam dyadických vztahů v rodině, zvláště pak význam mateřské péče v nejtělejší době dětství.(Tamtéž)

¹⁷⁰ Pozorovatelské studie interakcí matky s dítětem na konci 1.roku života dokládají důležitost pozitivní emoční odezvy matky na projevy dítěte.Díky ní vznikají v pravém čelním laloku neuronové mapy, odpovídající pozdější schopnosti rozpoznat emoční stavy druhé osoby.(Mikota,V., In:Texty ze semináře „150 let od narození Freuda“, Praha 2006, s. 11-19)

¹⁷¹ Tamtéž.

praktikujícím psychiatrem a psychoterapeutem se zaměřením na pacienty s neurotickou poruchou, kteří představují největší počet osob¹⁷² s duševní poruchou i v dnešních psychiatrických praxích.“¹⁷³Podle profesora Rabocha mnoho prací, které byly publikovány, dokázalo, že biologické mechanismy vědomí ovlivňují časný traumatický stres více, než se předpokládalo.¹⁷⁴

¹⁷² V ČR se léčí kolem 160 tisíc osob s neurotickými poruchami ročně.(Raboch, Praha 2006,s.33)

¹⁷³ Raboch, J.*Sigmund Freud jako lékař*, In: :Texty ze semináře „150 let od narození Freuda“, Praha, 2006, s. 33-39.

¹⁷⁴ Raboch, J.*Sigmund Freud jako lékař*, In: :Texty ze semináře „150 let od narození Freuda“, Praha, 2006, s. 33-39.

6 DALŠÍ VÝVOJ PSYCHOANALÝZY

6.1 Pokračovatelé psychoanalýzy

V prvních dvou desetiletích se kolem Freuda shromáždila celá plejáda vynikajících myslitelů, kteří dále rozvíjeli psychoanalytickou teorii. Počátky organizované psychoanalýzy připomínají rozšířený symbolický model rodiny. Sigmund Freud – jako „otec zakladatel“ a jeho žáci jako jeho „děti“.¹⁷⁵ Freud byl fascinující osobností s velkým charismatem, bystrým úsudkem a mimořádnou vzdělaností a inteligencí. Bývá popisován jako laskavý patriarcha, který vládnul pevnou rukou a vůči svým následovníkům vystupuje často v roli otce. Jeho biologičtí synové se věnovali jiným profesím, o psychiatrii a psychologii projevila zájem až jeho nejmladší dcera Anna.¹⁷⁶ Od r. 1902 se ve Freudově bytě na Berggasse č. 19, scházeli každou středu večer stoupenci myšlenek psychoanalýzy.¹⁷⁷ Od počátku bylo psychoanalytické hnutí plné kontroverzí díky složitosti a novosti tématu, ale také díky Freudově odborné neústupnosti. Ta se nemohla snést s intelektuální nezávislostí některých jeho žáků, a tak několik v té době již významných psychologů, opouští psychoanalytické hnutí vedené Freudem a zakládá vlastní psychologické školy. K těmto osobnostem patřili především Wilhelm Stekel, Alfred Adler, Carl Gustav Jung, Otto Rank a Wilhelm Reich.¹⁷⁸

¹⁷⁵ Černoušek, M.: *Sigmund Freud: Dobyvatel nevědomí*. Praha 1996, s.126.

¹⁷⁶ Tamtéž, s.127-8

¹⁷⁷ Tito noví terapeuté se soustřeďují na otázku, která zde stojí už z dob antického Řecka, a sice na základě čeho se přenáší a reprodukuje lidskost, a která je bez ohledu na to, jak se s ní zachází, skryta v každém člověku.“(Babin, P., Martin 1994, s. 72.)

¹⁷⁸ Plháková, A.: *Dějiny psychologie*. Praha 2006, s.189.

Wilhelm Stekel - rakouský psycholog a psychoanalytik patřil mezi první Freudovy spolupracovníky. Stekel byl lékařský empirik s velkým psychologickým nadáním a výbornými pozorovacími schopnostmi.¹⁷⁹ Brzy se seznamuje s psychoanalýzou a začíná se účastnit středečních setkání u Freuda. Stekel napsal obsáhlé dílo *Poruchy pudového a citového života*, ve kterém se věnuje klinické dokumentaci svých názorů na teorii neurózy, které se však s Freudem v mnohém rozcházejí.¹⁸⁰ Stekel přichází s novým podnětem - časovým faktorem. Lidskou psychikou se zabývá ve třech časových dimenzích, v dimenzi minulosti - infantility, v dimenzi přítomnosti – aktuálního konfliktu a dimenzi budoucnosti, kterou nazval neurotickým životním plánem. V knize *Symbolika snů* rozpracovává postupy a symboliku snových výkladů. V r. 1911 založil s Alfredem Adlerem časopis *Ústřední list pro psychoanalýzu*. O rok později se však kvůli vzájemným neshodám s Freudem vzdává svého členství ve Vídeňské psychoanalytické společnosti a odchází. Později se začíná více specializovat na sexuologii.¹⁸¹

Dalším z řady pokračovatelů myšlenek psychoanalýzy byl rakouský lékař Alfred Adler. S Freudem úzce spolupracoval v prvním desetiletí 20. století. Postupně však mezi nimi začalo docházet k roztržkám. Adler kritizoval Freuda za přílišné přeceňování sexuality, Freud nesouhlasil s Adlerovým důrazem na vědomé procesy. Adler rezignoval na svoji funkci ve vídeňské psychoanalytické společnosti a od roku 1911 se z nich stali nesmiřitelní protivníci. Adler zakládá svou vlastní školu a nazývá ji *individuální psychologie*.¹⁸²

¹⁷⁹ Cvekl, J. : *Sigmund Freud*. Praha 1967, s.58.

¹⁸⁰ Stekel upouští od volných asociací a usiluje o vytvoření zdravé životní filozofie, která pacientovi umožní zbavit se nežádoucích návyků

¹⁸¹ Kocourek, J.: *Horizonty psychoanalýzy*. Praha 1992, s.47.

¹⁸² Plháková, A.: *Dějiny psychologie*. Praha 2006, s.190.

„Individuální psychologie usiluje o pochopení člověka z jeho životního plánu, ze způsobu jakým překonává či vyrovnává komplex méněcennosti. Základní silou je touha po sociálním přijetí, uplatnění se a touha po moci.“¹⁸³ Tato touha se může projevit mnoha způsoby. Tím základním je podle Adlera stanovování si fiktivních cílů, tzv. fiktivní finalismus. Ten odráží skutečnost, že psychologické události nejsou tolik určovány historickými událostmi, nýbrž spíše očekáváním, jak může dojít k naplnění života daného jedince. Stanovování životních cílů je ovlivněno dvěma základními lidskými motivy, kterými jsou společenský cit a touha po moci. Touha po moci je přirozenou reakcí na pocity méněcennosti, které zažívá každý člověk.¹⁸⁴ Pocity inferiority se člověk snaží kompenzovat úsilím o zrušení převahy těch druhých. Vnitřní postoj člověka k okolnímu světu popisuje Adler jako životní styl, životní linii. Ta je ovlivněna tzv. *rodinnými konstelacemi*, což jsou vztahy k rodičům a postavení mezi sourozenci, které v rodinné konstelaci potom ovlivňuje osobnostní rysy jedince. Jiné osobnostní rysy lze podle Adlera vysledovat u nejstaršího dítěte, nejmladšího dítěte, či jedináčka. Důležitým pojmem pro individuální psychologii jsou rané vzpomínky. Podle Adlera si člověk pamatuje hlavně ty, které jsou v souladu s jeho životním stylem a slouží k tomu, aby jeho životní linii potvrdily a ospravedlnily.¹⁸⁵

Adler se s Freudem rozcházel v pohledu na vývoj psychiky i vznik neuróz. Za důležité a limitující označil také sociální faktory, nejenom vnitřní psychické problémy člověka. Nevědomým iracionálním složkám, ani sexualitě nepřiznával zdaleka takový význam jako Freud. Principy individuální psychologie našly široké uplatnění zejména v psychologickém poradenství a při

¹⁸³ Hartl, P.: *Stručný psychologický slovník*. Praha 2004, s.94.

¹⁸⁴ V pozadí každého zlepšení schopnosti lidí efektivněji zacházet se světem byly vždy pocity méněcennosti.(Prochaska,J., Norcross, Praha 1999, s.59-61.)

¹⁸⁵ Plháková, A.: *Přehled dějin psychologie*. Praha 2006, s.191.

práci s dětmi.¹⁸⁶ Pojem komplexu méněcennosti se stal nedílnou součástí psychologie.¹⁸⁷

Nejvýznamnějším a nejproslulejším pokračovatelem i oponentem Freuda byl Carl Gustav Jung, švýcarský psychiatr, psycholog a filosof. Po studiu medicíny se začal specializovat na psychiatrii. V roce 1907 se C. G. Jung poprvé setkává se Sigmundem Freudem. Toto setkání později popsal jako třinácti hodinový dialog, který rozhodl o jeho připojení k Freudovu psychoanalytickému hnutí. Stává se jeho blízkým přítelem a spolupracovníkem. Sigmund Freud do něj vkládá velké naděje. Junga označuje jako „korunního prince psychoanalytického hnutí.“¹⁸⁸

V r. 1912 vydává Jung studii *Proměny a symboly libida*, ve které odmítá Freudův přílišný důraz na sexualitu a rozšiřuje pojem libida na obecnou životní energii, zaměřenou na cíl. Sexuální pud označuje jen jako jednu z forem projevů psychické energie. Přestože i jeho koncepce vychází z nevědomí, vnímá ho dosti odlišně, než je tomu u psychoanalýzy. Freud však není schopen tak zásadně rozdílné názory přijmout a jejich cesty se rozcházejí.¹⁸⁹ Vztah Freuda a Junga neměl jen vědecké, ale i osobní pozadí. Konec přátelství s Freudem představoval pro Junga ztrátu výrazné

¹⁸⁶ Významným představitelem individuální psychologie byl také **Rudolf Dreikurs**, americký psychiatr a pedagog. Pracoval s dětmi a snažil se o pochopení a odhalení smyslu špatného chování u dětí. Problémové chování pramení podle tohoto psychologa z pocitu nedostatečného významu ve skupině. Popsal neefektivnější způsoby chování k problematickým dětem. Vyzdvihoval význam rodiny, jako prvního a nejdůležitějšího sociálního prostředí. Školní prostředí viděl jako rozšíření této rodiny. Jeho zásady a postoje jsou ve světě dodnes využívány při řešení sociálních problémů mládeže. (Rudolf Dreikurs. [online]. [cit.10.5.2012]. Dostupné y> <http://newworldencyclopedia.org>)

¹⁸⁷ Plháková, A.: *Přehled dějin psychologie*. Praha 2006, s.190.

¹⁸⁸ Plháková, A.: *Přehled dějin psychologie*. Praha 2006, s.191.

¹⁸⁹ Jejich rozhodnutí přispěl ke vzniku psychoanalytického spolku, tzv. Tajného výboru, do kterého patřili Freudovi dvorní obdivovatelé: Jones, Ferenczi, Sacha, Abraham a Rank. Členové byli symbolicky spojeni rituálem přísahy a nošením prstenu se stejným znakem. Pravidelné schůzky spolku trvaly až do začátku první světové války. (Černoušek, 1966, s.133-135)

učitelské a svým způsobem i otcovské autority. Období mezi lety 1913 a 1919 označil později Jung jako období osobního hledání vlastních východisek a období studia historických souvislostí. V této době poprvé definuje základní pojmy a vytváří svoji vlastní koncepci, které dal název analytická psychologie.

„Jung staví na své zásadní a hluboké znalosti psychické reality, jeho dílo nepředstavuje žádnou abstraktní teorii vzešlou ze spekulativního intelektu, nýbrž stavbu, která byla vybudována na pevném empirickém základě a výhradně o zkušenost se také opírá. Dvěma jejími hlavními pilíři jsou zásada psychické totality a zásada psychické energetiky.“¹⁹⁰ Jung pracoval podobnými metodami i s podobnými pojmy jako Freud, jen jeho interpretace byla odlišná. Snažil se dát do výkladu osobnosti víc než jen biologický (dle Freuda pudový) základ. Zásadní rozdíl v Jungově pojetí osobnosti je předpoklad existence kolektivního nevědomí a určitých mentálních forem – archetypů. Kolektivní nevědomí je „ve všech lidech identické a tvoří tím v každém jedinci existující všeobecný duševní základ nadosobní povahy.“¹⁹¹ Tuto část nevědomí naše duše zdělila. Představy vědy, náboženství, etiky, morálky a kultury, to, co historické a společenské vědy označují za „paměť národa.“¹⁹² Kolektivní nevědomí obsahuje praobrazy neboli archetypy - „typické formy chování, které se, když se stanou vědomými, projevují jako představa, stejně jako všechno, co se stává obsahem vědomí.“¹⁹³ Představují tisíciletou zkušenost lidstva a přicházejí k nám skrze symboly. Archetypy jsou jakési apriorní formy nazírání, vrozené ideje, které nám

¹⁹⁰ Jacobi, J.: *Psychologie C.G.Junga*. Praha 1993, s.7.

¹⁹¹ Jung, C. G.: *Výbor z díla II.-Archetypy a nevědomí*. Brno, 1997, s.98.

¹⁹² Müller,L, Müller, A.: *Wörterbuch der Analytischen psychologie*. Düsseldorf 2003, s.447.

¹⁹³ Jung, C. G.: *Výbor z díla II.-Archetypy a nevědomí*. Brno 1997, s.87.

zprostředkovávají intuitivní poznání.¹⁹⁴ Svého obsahu nabývá archetyp skrze konkrétní obraz či symbol. Podle Junga existuje tolik archetypů, kolik existuje typických situací v životě člověka. Archetypy mají metaforické názvy. K významným archetypům patří persona, animus, anima, stín, nebo archetyp moudrého starce, který Jung označil jako personifikaci duchovního principu.¹⁹⁵ Persona podle Junga představuje jakýsi ochranný obal Já, je to maska, která umožňuje jedinci hrát různé role ve společnosti. Archetypy jsou zdrojem potenciálu pro vývoj člověka i společenství.

Vědomí a nevědomí se podle Junga vzájemně doplňují. Ztrácí-li vědomí energii, roste energetický obsah nevědomí a ke slovu se dostávají komplexy a archetypy. Ubývá-li energie naopak v nevědomí, zvyšuje se energetický obsah vědomí. Psýché disponuje určitým množstvím psychické energie-libida, která proudí mezi obsahy vědomí a nevědomí. Psýché funguje dynamicky, na základě tří principů – principu protikladu, principu ekvivalence a principu enantiodromie, který vyjadřuje směřování všeho ke svému opaku, ne však ke konverzi, ale k uznání hodnoty protikladu a uchováním jeho dřívějších hodnot.¹⁹⁶

Každý člověk musí podle Junga projít cestou individuace – to znamená jakéhosi vnitřního zrání, během něž se vyrovnává s přicházejícími archetypy.¹⁹⁷ Jung dále rozlišil dvě kategorie psychických funkcí, a sice racionální, kam zařadil myšlení a cítění, a iracionální, kam patří intuice. Racionální kategorie se vztahuje k hodnocení a iracionální k cítění.

¹⁹⁴ Jung, C.G. : *Výbor z díla, svazek I. Základní otázky analytické psychologie a psychoterapie v praxi*. Brno 1997, s.359.

¹⁹⁵ Muži ovládaní archetypem moudrého starce se stávají náboženskými, sociálními a politickými spasiteli.(Jacobi, Praha 1992, s.66)

¹⁹⁶ Jacobi, J.: *Psychologie C.G.Junga*. Praha 1993, s.28.

¹⁹⁷ Kol. autorů: *Filosofický slovník*. Olomouc 2002, s. 204.

Jungovým přínosem pro psychologii je rovněž rozdělení typů zaměření člověka na extravertní a introvertní, což jsou dva základní životní postoje. Introvert je obrácen dovnitř, k sobě samému, má bohatou fantazii a je relativně uzavřený, oproti tomu extrovert je člověk obrácený k vnějšímu světu, společensky založený a přístupný člověk. Pro podrobnější rozlišení typů osobnosti využívá Jung poměru čtyř „mohutností“, či psychických funkcí. Jsou to myšlení, citění, smyslové vnímání a intuice.¹⁹⁸ Myšlení zkoumá to, co vnímaný předmět je, citění oceňuje hodnotu předmětu, smyslové vnímání zahrnuje veškerou smyslovou zkušenost a intuice poznává skrytý význam předmětu.¹⁹⁹

Freud i Jung vycházeli ze společného konceptu nevědomí. Rozcházejí se v názoru na to, čím je toto nevědomí tvořeno. Zásadní rozdíl je v komplexnosti pojetí nevědomí. U Freuda je nevědomí nejrozsáhlejší částí psychiky, nepřístupná vědomí, která obsahuje pudová přání, jež se řídí principem slasti a usilují o své uspokojení. Freud se soustředil především na biologickou podstatu člověka, na pudy. Jung koncept nevědomí ve všech ohledech rozšiřuje. Spatřuje v něm spíše tvůrčí a inteligentní princip, který jedince spojuje s celým lidstvem i přírodou. Nevědomí nepředstavuje pouze determinantu vědomého, nýbrž je také zdrojem vývojového potenciálu osobnosti. Jung rozšířil nevědomí o kolektivní nevědomí a archetypy, myšlenky a vzpomínky, pocházející ze všeobecné lidské životní zkušenosti. Jung opírá svoje učení o dialektiku jako souboj o vyváženosti sil ve vědomí a nevědomí.²⁰⁰

Jung se snažil o celkově širší výklad osobnosti, než je biologický, pudový. Viděl osobnost ve světle mytologie, mystiky. Nevědomí je u něj tvořeno

¹⁹⁸ Jung, C.G.: *The structure and dynamics of the psyche*. Princeton 1969, s.139.

¹⁹⁹ Drapela, V.J.: *Přehled teorií osobnosti*. Praha 2003, s.38.

²⁰⁰ Jung, C.G.: *Červená kniha*. Praha 2010, s.197-225.

psychickou energií, která nemá výlučně sexuální charakter, obsahy psyché jsou nejenom zdrojem potíží a neuróz, nýbrž také zdrojem okamžiků naplnění a seberealizace. Pokusil se o jednotný výklad osobnosti, jako první hovoří i o pozitivním vlivu náboženských, spirituálních a transcendentních zážitků na utváření osobnosti. Všimá si převádění pudových impulsů do rituálních tanců nebo náboženských obřadů, užívajících četných symbolů, které označuje za symbolizaci. Sama civilizace je pro Junga výsledkem častých symbolizací. Symbol je podle něj přímým nástrojem libida, je obrazem jeho energie a má osobní i kolektivní platnost. Psyché funguje jako autoregulující systém a libido se samo „rozhoduje“ kde má zapůsobit ve směru zdravého vývoje jedince. Jung také poukázal na nebezpečí oddělení psychického světa od racionální skutečnosti. Vyslovil předtuchu zla z nezpracovaných nevědomých archetypů, která se naplnila 2. světovou válkou.²⁰¹ Jungovo učení na svém počátku neznamenovalo takovou změnu jako Freudovo, neboť bylo více komplikované a sofistikovanější. Postupem času však začala být vzhledem ke své komplexnosti řada jeho poznatků využívána v oblastech aplikované psychologie. Jung kladl velký důraz na sebeuskutečnění a osobní jedinečnost každého člověka. Jeho typologie osobnosti je obecně uznávána a hodně užívána.²⁰²

Přirozenost člověka interpretoval Jung z kulturně dějinných souvislostí, nikoli na pozadí pudů ovládajících lidské chování. Podstatným rozdílem mezi Freudem a Jungem byl také cíl jejich terapeutického snažení. Freudovi šlo

²⁰¹ Jung, C.G.: *Červená kniha*, Praha 2010, s.197-225.

²⁰² Patrně nejznámější příklad jejího využití můžeme nalézt v díle H.J. Eysencka, německo-britského psychologa. Ten Jungovu typologii extravertce a introvertce rozšířil o další dva ukazatele, a sice o emoční stabilitu a labilitu. Další uplatnění našla Jungova typologie v moderním pojetí osobnostní struktury v metodě „Big five“, tedy v metodě pěti hlavních osobnostních faktorů. Komerčně mimořádnou úspěšnost vykazuje také test osobnosti MBTI (*Myers-Briggs Type Indicator*), vycházející právě z Jungových poznatků.) MBTI-test [online].[cit. 20.3.2012]. Dostupné na: <http://www.psychoweb.cz/psychologie/hans-j--eysenck--rysy-faktory-empirie--superryse-extroverze-neuroticismus-psychoticismus/>

v první řadě o odstranění překážek, které člověku brání ve vztazích s druhými lidmi nebo při výkonu zaměstnání, Jung se snažil nalézt příčinu a smysl daných obtíží. Jeho cílem byl celkový rozvoj a harmonizace člověka, rozvinutí jeho možností a nalezení jeho optimálního vztahu s prostředím, a to věcným i sociálním.²⁰³

Analytická psychologie vystupuje proti materialistickému pojetí lidské psychiky a nepracuje s kauzalitou, nýbrž s koincencí.²⁰⁴ Zásadním příspěvkem psychoanalýzy i analytické psychologie je poznání, že „jednota osobnosti není daností, ale plodem vývoje a úsilí.“²⁰⁵

Dalším Feudovým žákem byl rakouský psychoanalytik Otto Rank, vlastním jménem Otto Rosenfeld. Se Sigmundem Freudem ho seznámil v r. 1905 Afred Adler. Deset let pracoval mladý Rank jako tajemník Vídeňské psychoanalytické společnosti.²⁰⁶ Rank rozvíjel psychoanalýzu a její aplikace na umění, např. v díle *Der Kunstler* vydaném r. 1907.²⁰⁷ Rankovo nejznámější dílo je *Das Trauma der Geburst* (Poporodní trauma), ve kterém Rank rozvíjí teorii poporodního traumatu, v níž za příčinu neurózy označuje tzv. separační úzkost dítěte po opuštění matčiny dělohy. Freudův nesouhlas a následná kritika byly v r. 1926 jedním z důvodů Rankova odchodu do Paříže a později do New Yorku, kde provozuje svoji vlastní psychoanalytickou praxi. Rank jako jeden z prvních rozpracoval také téma hrdinského mýtu v psychoanalytickém pojednání *Der Mythos von der*

²⁰³ C.G.Jung: *Seelenprobleme der Gegenwart*. Bonn 1996, s.53.

²⁰⁴ Jacobi, J.: *Psychologie C.G.Junga*. Praha 1993, s.28.

²⁰⁵ Široký, H.: *Meze a obzory analýzy*. Praha 2001, s.534.

²⁰⁶ Rank měl rozsáhlé znalosti z oblasti filozofie, historie, umění i mytologie a stal se prvním laickým analytikem bez lékařského vzdělání. Vídeňskou univerzitu absolvoval až na naléhání Freuda a v r.1912 obdržel doktorát za srovnávací literaturu. (Plhánková, 2006,s.195)

²⁰⁷ Otto Rank [online], [cit. 15.3.2012].Dostupné z: <http://www.ottorank.com/essays>

Geburt des Helden. Upozornil na strukturální podobnost hrdinných mýtů po celém světě. Na jeho úvahy navázal Jung svými výklady archetypu hrdiny.²⁰⁸

Wilhelm Reich byl vídeňský lékař a psychoanalytik. Se Sigmundem Freudem se seznámil v r. 1919. Hned v následujícím roce se stal členem Vídeňské psychoanalytické společnosti. Za hlavní příčinu psychopatologie považoval Reich rodinnou výchovu, která je autoritářská a potlačuje sexualitu. Rozšíření neurotických poruch takto vzniklých označil za tzv. *emocionální mor*. Reich polemizuje s Freudem o existenci pudu smrti. Lidská destruktivita je podle něj způsobena vztekem, který člověk pociťuje díky frustraci z neprožité lásky a nedostatku sexuálního uspokojení. Nové postupy, které vytvořil, označil jako *charakterově analytickou vegetoterapii*.²⁰⁹ Reichovy závěry potvrdil a dále rozvíjel Alexander Lowen, zakladatel bioenergetiky, který byl jeho žákem. Na Reichovo dílo navázaly některé terapeutické směry, zvláště bioenergetika a transpersonální psychoterapie. Svoji koncepcí neurotického charakteru Reich ovlivnil také Winnicottovo *falešné self* a práce rakouské psychoanalytičky Melanie Kleinové a amerického psychoanalytika Otto Kernberga.²¹⁰

6.2 Nové psychoanalytické směry

Vznik nových psychoanalytických směrů vycházel z odlišného pohledu Freudových žáků a dalších příznivců psychoanalýzy. Psychoanalýza se vyvíjela dále i po Freudově smrti a postupně z jejích základů vzešla řada nových škol

²⁰⁸ Otto Rank [online], [citováno 15.3.2012]. Dostupné na: <http://www.ottorank.com/essays>

²⁰⁹ Reich používal hypoventilaci, tělesné manipulace i přímý tělesný kontakt s klienty, kterým se snažil o odstranění bloků a mobilizaci naměstnané energie. Cílem této terapie byl tzv. orgasmový reflex, při kterém se vybijí veškerá přebytečná energie organismu a pacient je bez příznaků. (Plháková, 2006, s.199)

²¹⁰ Plháková, A.: *Přehled dějin psychologie*. Praha 2006, s.200.

a směrů.²¹¹ Nejznámějšími se staly tři nové proudy psychoanalýzy, a sice ego-psychologie, Psychologie objektních vztahů a self-psychologie.

Egopsychologie je myšlenkový proud v psychoanalýze, který navazoval na Freudův strukturální model, vytvořený r.1923. Za hlavní představitele tohoto směru lze označit Annu Freudovou, dceru Sigmunda Freuda, Heinze Hartmanna, Erika Eriksona, Margaretu Mahlerovou a další. Anna Freudová je považována za zakladatelku egopsychologie a dětské psychoanalýzy. Ve své práci se soustředila na problém obranných mechanismů Ega.²¹² Dalším představitelem egopsychologie byl Heinz Hartmann. V nové koncepci nebylo již Ego pouhým mediátorem konfliktu a také ze samotných konfliktů nevznikalo. Ústředním bodem Hartmannovy koncepce je autonomie funkcí Ega. Hartmann uvádí, že úkolem Ega je adaptace na přiměřené životní podmínky, se kterými se člověk setkává. Řešení pudového konfliktu přestává být jedinou a stává se jednou z mnoha funkcí Ega.²¹³ Vývoj Ega je podle Hartmanna určován také interakcí s okolním světem - potřeba žít a být úspěšný, přijímat realitu a včlenit se do sociálního prostředí.²¹⁴ Představitelkou Ego-psychologie byla rovněž Margareta Mahlerová, dětská psychoanalytička, která raný vývoj ega rozdělila do dvou procesů – procesu separace a individualizace. Německý psycholog Erik Erikson je přesvědčen o tom, že vývoj osobnosti je ovlivněn biologickými, společenskými a kulturně-historickými faktory.

Dalším novým směrem byla Teorie objektních vztahů. Jejím iniciátorem byl S. Ferenczi, který jako jeden z prvních zdůrazil význam objektních vztahů.

²¹¹ Mitchell, S., Blacková, M.: *Freud a po Freudovi*. Praha 1999, s.43.

²¹² Rozlišila 10 základních obranných technik:vytěsnění, projekce,reaktivní výtvar, popření,přemístění, izolace, potlačení, sublimace, regrese a agování.(Anna Freud.[online].[cit.15.3.2012]. Dostupné z: <http://www.philsliteraryworks.com/pdfs>)

²¹³ Hartmann, H.: In: Růžička, J.,*Ego-analýza, kritická studie*. Praha 2010, s.86.

²¹⁴ Hartmann, H. In: Růžička, J.,*Ego-analýza, kritická studie*. Praha 2010, s.86.

Na něj navázali Melanie Kleinová, William Fairbain, Michael Balint a Donalds Woods Winnicott, kteří vytvořili tzv. britskou školu objektních vztahů. K té patřili „kleiniáni“ a „nezávislí“ Kleiniáni byli stoupenci Melanie Kleinové, poněkud kontroverzní analytičky, podle které je dítě od narození psychologicky separované a vyžaduje a vyhledává kontakt s objektem. Objekt se dítěti rozkládá na části, tzv. parciální objekty, mající různé funkce. Fantazie dítěte jsou geneticky dané a jsou najranějším projevem jeho psychického života. Dítě dělí objekty na dobré a špatné. V souvislosti s tímto dělením hovoří Kleinová o „rozštěpu“. Jedním z hlavních představitelů větve „nezávislých“ byl skotský psychoanalytik Ronald Fairbairn, který je přesvědčen o tom, že libido neusiluje o slast, nýbrž o objekt. Kontakt s druhými je pro člověka zásadní již od útlého dětství. Fairbairn přichází s termínem *zdravé rodičovství*. Dalším významným představitelem britské školy objektních vztahů je Donald Winnicott, který proslul svými pojmy *přechodný objekt* a *podpůrné prostředí*. Zdůraznil zásadní význam matky pro vývoj dítěte.²¹⁵ Paralelně s Britskou školou objektních vztahů se rozvíjela také Americká škola. Oba směry zdůraznily význam raných vztahů v životě dítěte, vliv mateřského prostředí, primární vazbu dítěte na matku a potřebu kontaktu jako základního motivačního zdroje ve vývoji. Důraz od psychosexuálních konfliktů byl tedy přenesen ke zkoumání konfliktů vztahových.²¹⁶

Významný proud vycházející z psychoanalýzy představuje Self-psychologie, která se zabývá poruchami sebehodnocení a neschopnosti navázat a udržet hodnotné vztahy se svým okolím. Hlavním představitelem tohoto směru je Heinz Kohut, rakousko-americký psychoanalytik. Kohut navázal na Freudovy práce o narcismu, které doplnil na základě svých analytických zkušeností. Kohut je přesvědčen o tom, že narcističtí lidé jsou

²¹⁵ viz jeho termín „good enough mother“ (Plháková, 2007, s. 432)

²¹⁶ Marlinová, O.: *Psychoanalýza po Freudovi*. Psychologie dnes. 2006, roč. 12, č. 7/8, s. 32-34.

egoističtí a sobečtí proto, že nezávádají nároky běžného života a těmito svými postoji se snaží si znovu a znovu dokazovat svoji vlastní dokonalost.²¹⁷

„Tyto přístupy společně s interpersonální psychoanalýzou a psychoanalytickým feminismem ovlivnily nový směr v psychoanalýze – vztahovou psychoanalýzu.“²¹⁸

Na psychoanalýzu kriticky navázal také americký směr kulturní psychoanalýzy, označovaný též jako neopsychoanalýza. Odmítá instinktivní a biologické zaměření klasické psychoanalýzy a rozhodující pro ni nejsou pudy, nýbrž sociální vztahy člověka. Zdroj konfliktu se nachází tedy v sociální oblasti, v konfliktu jedince s požadavky dané kultury. Mezi její hlavní stoupence patřil Harry Stack Sullivan, Erich Fromm a Karen Horneyová. „Freudův naturalismus je tu do značné míry nahrazován sociologismem, člověk je chápán jako bytost společenská, vystavená nehumanizujícím vlivům ‚nemocné společnosti‘, které z ní činí bytost úzkostnou a neurotickou.“²¹⁹ Americký psychiatr a psycholog Sullivan zdůraznil důležitost a vliv interpersonálních vlivů na osobnost a potřebu interpersonálního bezpečí pro dítě. Jakákoli změna v zavedeném vzorci vztahů s druhými lidmi vyvolává napětí, které se snaží eliminovat tzv. Self-systém²²⁰ každého člověka pomocí *bezpečnostních operací*.²²¹ Karen Horneyová, americká psychiatricka německého původu, plně souhlasila s klasickou Freudovou psychoanalýzou v otázce rozhodující úlohy dětství. Obranné mechanismy, které si dítě vůči

²¹⁷ Kocourek, J.: *Horizonty psychoanalýzy*. Praha 1992, s.55.

²¹⁸ Marlinová, O.: *Psychoanalýza po Freudovi*. Psychologie dnes. 2006, roč. 12, č. 7/8, s. 32-34.

²¹⁹ Nakonečný, M.: *Moderní psychologie*. Praha 1997, s.23.

²²⁰ Self-systém je sekundární dynamismus, který se postupně vyvíjí u dítěte, a který je produktem interpersonálních zkušeností s druhými lidmi, pro osobu významnými. Self-systém je organizován tak, aby umožňoval vyhnout se nepříjemné úzkosti, kterou jedinec prožívá. (Plháková, 2006, s.205)

²²¹ Bezpečnostní operace (security operations) mají za úkol efektivní ochranu sebehodnocení daného jedince. (Plháková, 2006, s.205)

„nepřátelskému“ světu kolem něj vytváří, v dospělosti přejdou do neurotických postojů. Podle Horneyové existují tři typy neurotických postojů, pohybů, ve vztahu k ostatním lidem.²²² Posledním významným představitelem neopsychoanalýzy byl německý a americký psycholog, filosof, sociolog, stoupenec neomarxismu, Erich Fromm. Fromm zdůraznil vzájemnou propojenost psychiky a společenských činitelů při formování osobnosti. Podle jeho názoru ztrácí člověk pocit identity a propadá manipulacím, když bytostné *být* nahrazuje odcizujícím se *mít*.²²³ Ve svých dílech rozpracoval také téma svobody, touhy i strachu z ní a téma lásky.²²⁴

V současné době nejsou jednotlivé školy a přístupy tak vyhraněné, ale spíše se překrývají. Výsledkem je jakýsi *toleranční patent* – akceptování všech přístupů a jejich začlenění do psychoanalytické teorie s tím, že pouze další praxe a zkušenost potvrdí, či vyvrátí jejich pravdivost.²²⁵

²²² Pohyb k lidem, proti lidem a pohyb od lidí. (Plhánková, 2006, s.201)

²²³ Fromm, E.: *Být nebo mít*. Praha 2007, s.8.

²²⁴ Plhánková, A.: *Přehled dějin psychologie*. Praha 2006, s.201-203.

²²⁵ Kocourek, J.: *Horizonty psychoanalýzy*. Praha 1992, s.55.

7 PSYCHOANALÝZA V ČECHÁCH

Pronikání psychoanalýzy do našich zemí bylo znesnadněno jednak přírodovědeckými tradicemi akademického lékařství, kterému byly freudovské koncepce cizí, jednak odmítavým postojem oficiálních představitelů první republiky, zejména prezidenta Masaryka a Edvarda Beneše. Masaryk se o psychoanalýze ve své *Světové revoluci* vyjádřil jako o „směšné psychologii Freudově“, Karel Čapek ve svém článku *Eros vulgaris* ji označil spolu se sexuologií a pornografií jako „nejnehoráznější a nejvíc ponižující pohlavní lež.“²²⁶ ²²⁷ Z literárních vědců Václav Černý označil psychoanalýzu za subjektivistickou, individualistickou, psychologizující a jednostranně sexuálně zaměřenou. Česká inteligence spatřovala ve Freudově myšlení ohrožení svých základních hodnot – víry v dobrotu člověka a nadvládu ducha nad hmotou. Vedle „amorálnosti“ bylo pro psychoanalýzu přitěžující okoností také židovské pozadí jejího vzniku, které se stalo živnou půdou pro odmítavé postoje antisemitických a moralizujících odpůrců. Celá jedna generace intelektuálů tedy psychoanalýzu odmítla.²²⁸

Pozitivnějšího přijetí se psychoanalýze dostalo na poli kulturním. Jedním z prvních Freudových příznivců byl český literární historik Otokar Fischer. Domníval se, že pomocí psychoanalýzy lze osvětlit některé temné stránky umělecké tvořivosti a více tak respektovat fyzis básníka. Fischer vydal publikaci *Otázky literární psychologie* a v r. 1929 obhajoval psychoanalytickou metodu v literární vědě také ve svém článku *Psychoanalýza a literatura*, i když měl

²²⁶ Odpor proti sexuálnímu podtextu psychoanalýzy mu však „nebránil“ ve zdařilém užívání asociační metody nevědomí, psychických automatismů a symbolismu ve vlastní tvorbě. (Cvekl, 1965, s.176)

²²⁷ Čapek, K.: *Marsyas čili Na okraj literatury 1919-1931*. Praha 1971, s.131.

²²⁸ Cvekl, J. : *Sigmund Freud*. Praha 1967, s.176.

k psychoanalýze i kritické připomínky a nesouhlasil s ní zcela.²²⁹ K psychoanalýze se eseji *Ponurý Eros* vyjádřil rovněž Ferdinand Peroutka, český novinář a spisovatel. Výstižně zde charakterizuje postoj, který k ní vzdělaná česká veřejnost zaujala. Psychoanalýza byla podle něj na český vkus moc revoluční, jednostranná, romantická a příliš zdůrazňující iracionálně. Peroutka poukázal na nezpochybnitelnou úspěšnost psychoanalýzy jako léčebné metody.²³⁰

K částečnému prolomení záporného a rezervovaného postoje vůči psychoanalýze došlo v české kultuře 20. let. Objevují se drobné zprávy o vzestupu psychoanalýzy ve Francii, o vlivu psychoanalýzy na anglické spisovatele, kteří jsou „okouzleni psychoanalýzou“.²³¹ Český psycholog R. Souček vyzdvihuje ve svém článku, vydaném v r. 1929 v časopise *Přítomnost*, přednosti psychologie Sigmunda Freuda a Alfréda Adlera před abstraktní a neživotnou psychologií akademickou. Spisovatel a básník Johannes Urzidil se snaží ve svém článku *Špatně pochopená filosofie* publikovaném v r.1930, o pochopení psychoanalýzy v kontextu své doby. Píše, že po válce se myšlenky učenců Spenglera, Einsteina a Freuda staly módní záležitostmi. Hesla zánik západu, relativita a libido byla převzata vzdělanci i polovzdělanci a aplikována na všechna možná i nemožná pole. Autor tento vývoj vidí jako důsledek války. Poválečná léta byla vždy v historii provázena uvolněním mravů. Politické poměry s sebou přinesly mírnější posuzování

²²⁹ Zand, G.: *Sigmund Freud a česká literatura*, In: Sigmund Freud-poselství a inspirace, Ostrava 1999, s.75.

²³⁰ „Ať jakkoli se soudí o psychoanalýze, je jisto, že měla výsledky svým způsobem léčení. Tento způsob ovšem velmi udivoval lékaře starší školy: záleží vlastně jen v rozhovoru; pacient a lékař společně pátrají po příčinách nervové poruchy. Že nervosy jsou nemoc duševní, ne tělesná, tj. jedním ze základních tvrzení psychoanalýzy, která se tím na hony, a jistě správně, vzdálila od starého medicínského materialismu, jenž duševní poruchy hleděl vyléčit sprchami, elektrisováním a důmyslným působením na páteř.“ (Peroutka, In: *Psychoanalýza v Čechách*, Praha 1997, s.8)

²³¹ Šebek, M., *Předválečný vývoj psychoanalýzy v Čechách*, In: Sborník ze semináře ke 140.výročí narození Sigmunda Freuda, Praha 1997, s.10.

eroticky motivovaných zločinů. „To, že všechno lidské konání a přání má za sebou sexuální pozadí, bylo lákavou teorií, která dávala vyhlídku na utišení mnoha zakázaných pudů, přičemž byla zároveň zaručena neodpovědnost za ně. Freudovo „libido“ začalo podle Urzidila přinášet sporné výsledky.“²³²

Napjatá atmosféra třicátých let se projevila také v diskusích o psychoanalýze. Pozornost se přesunula z roviny literární a umělecké, do roviny politicko-ideologické. Zapálení stoupenci marxismu Karel Ambrož a Ladislav Ormis hovoří na stránkách *Tvorby* o psychoanalýze jako o „měšťácké vědě, zbrani k ohlupování, produktu kapitalismu a podobně. Největším zastáncem psychoanalýzy v uvedeném období byl Bohuslav Brouk - psychoanalytik, spisovatel a básník, který na Ambrožovy a Ormisovy polemiky odpovídá v článku *Věda a její metoda*, kde psychoanalýzu obhajuje. V dalších letech se diskuse o psychoanalýze objevují v tisku pouze sporadicky.

Až v r.1936 přichází Vítězslav Nezval s článkem *Čím je surrealismu Sigmund Freud*, ve kterém vyzdvihuje Freudův způsob nazírání na sen, ale rozchází se s ním v názorech na pojetí umění a poezie. Z textu je již patrný obdiv k André Bretonovi.²³³ Ve třicátých letech se začaly objevovat české překlady některých Freudových děl. Osudy psychoanalýzy v českém prostředí reflektuje také Ladislav Kratochvíl, který napsal obsáhlou předmluvu v Freudově spisu *Vzpomínka z dětství Leonarda da Vinci*. Bilancuje zde osud

²³² Urzidil, J. In: Sborník ze semináře ke 140.výročí narození Sigmunda Freuda. Praha 1997, s.11.

²³³ Šebek, M. *Předválečný vývoj psychoanalýzy v Čechách*. In: Sborník ze semináře ke 140.výročí narození Sigmunda Freuda. Praha 1997, s.13.

psychoanalýzy v československé kultuře. Podle Kratochvíla dochází k postupné popularizaci psychoanalýzy.²³⁴

Syntézou výše uvedených poznatků docházíme k závěru, že v předválečném období k nám psychoanalýza pronikala pomalu a ve vědeckém i kulturním světě stála spíše na okraji společenského zájmu. Doktor Michael Šebek, ředitel Psychoanalytického institutu České psychoanalytické společnosti uvádí, že „přijetí psychoanalýzy je do značné míry diktováno tím, jaká je v dané kultuře potřeba intracepce, vnímání ‚dovnitř‘, potřeba sebepoznání. Ta bývá všeobecně menší, čím více změn se děje ve vnějším světě, s nimiž je potřeba se vypořádat...]²³⁵ Nové Československo prožívalo takových změn mnoho. Psychoanalýza v českém předválečném prostředí byla pochopena jako psychologie, založená na pudové sexualitě a nevědomé iracionalitě.

Na poli medicíny se psychoanalýzou zabývaly v podstatě pouze tři malé skupiny lékařů. Prvním českým odborníkem propagujícím psychoanalýzu byl psychiatr Jaroslav Stuchlík. Na konci první světové války se seznámil s Freudem, Adlerem a Jungem a začal se psychoanalýzou podrobněji zabývat, účastnil se také několika Freudových seminářů ve Vídni. Protože pro svoji činnost nenalezl v Praze pochopení, odchází do Košic, kde kolem sebe soustřeďuje mladé psychoterapeuticky zaměřené lékaře.²³⁶ Po druhé světové válce se Stuchlík psychoanalýze vzdálil, jeho přínosem však bylo to, že

²³⁴ „Patrně prostupuje psychoanalýsa svým dílem i duchem celou současnou kulturu a bylo by marné chtít se před ní zavírat, neboť jinde stojí ve středu kulturního zájmu.“(Kratochvíl. In: Sborník ze semináře ke 140.výročí narození Sigmunda Freuda. Praha 1997, s.14)

²³⁵ Šebek, M.: *Předválečný vývoj psychoanalýzy v Čechách*. In: Sborník ze semináře ke 140.výročí narození Sigmunda Freuda. Praha 1997, s.16.

²³⁶ Emanuel Windholz aj.Frank se později stali členy Pražské psychoanalytické skupiny(Šebek, 1997, s.17)

československou psychiatrii s psychoanalýzou svojí činností blíže seznámil a ovlivnil několik lékařů v jejich další psychoanalytické práci.²³⁷

Další skupina se soustředila kolem Nikolaje Jevgrafoviče Osipova. Osipov byl ruský lékař, který patřil ke známým moskevským předrevolučním psychoanalytikům. V r.1921 emigroval Osipov do Prahy, kde se r. 1923 stává docentem na Karlově Univerzitě a začíná přednášet o psychoanalýze. Publikoval práce *O psychoanalýze, Obsedantní neuróza a tabu, Totem ve světle psychoanalýzy, Analýza sexuálních zážitků* a další.²³⁸ Ve třicátých letech vzniká v Praze nová skupina psychoanalytiků, kteří osobně prošli psychoanalytickou terapií. Skupina se začíná formovat kolem lékaře Emanuela Windholze, který přišel do Prahy ze Stuchlíkovy košické skupiny. Přidalo se také několik německých lékařů, kteří v obavě před nacismem přesídlili do Prahy a vzniká Pražská psychoanalytická studijní skupina. Její víkendové semináře navštěvovali vídeňští psychoanalytici, jako byli např. Edward Bibring, Robert Waelder, Rene Spitz, Ernst Kris a další. Vedení skupiny se v r.1935 ujal O. Fenichel, tréninkový analytik, vyslaný vídeňskou psychoanalytickou společností. Pod jeho vedením byla psychoanalytická společnost na kongresu Mezinárodní psychoanalytické asociace v Mariánských Lázních uznána jako oficiální Společnost pro studium psychoanalýzy.²³⁹ Činnost skupiny pokračovala do r.1938, poté musela většina jejích členů emigrovat před nacisty. V období před ukončením činnosti se ke skupině přidává B. Dosužkov. Pro historii české psychoanalýzy měl tento muž

²³⁷ Kocourek, J.: *Horizonty psychoanalýzy*. Praha 1992, s.104.

²³⁸ Tamtéž, s.106.

²³⁹ Kocourek, J.: *Horizonty psychoanalýzy*. Praha 1992, s.107.

velký význam, neboť právě jeho zásluhou, nezůstala psychoanalýza během války zapomenuta a poválečná generace měla na co navázat.²⁴⁰

V poválečném období došlo k několikaletému uvolnění a opětovnému rozvoji psychoanalýzy, který byl ukončen převzetím moci Komunistickou stranou Československa v r. 1948. Řízený mocenský odpor způsobil, že na psychoanalýzu bylo nahlíženo jako na nepotřebnou buržoazní, individualistickou a pansexualistickou pavědu. Objevily se dokonce snahy nahradit psychologii, včetně psychoanalýzy, neurovědami.²⁴¹ Toto pro psychoanalýzu náročné období trvalo dvakrát déle, než bylo období okupace. Psychoanalýza se přesunula na okraj společnosti a téměř v ilegalitě se jí věnovalo pouze pár věrných stoupenců, soustředěných kolem Dosužkova. Ke krátkému opětovnému uvolnění došlo na přelomu 60. a 70. let. Psychoanalýze se začalo věnovat více odborníků, ale atmosféra poloilegality v podstatě přetrvávala. Přesto, že psychoanalytici měli nedostatečné teoretické i praktické zázemí, vytvořilo se v tomto období jádro nejvýraznější generace budoucích analytiků.²⁴² Mezi psychology se také projevil větší zájem o další směry v psychoanalýze, zvláště o Jungovu analytickou psychologii a v menším množství začala vycházet také psychoanalyticky zaměřená literatura.²⁴³ Bylo přeloženo také několik Freudových děl. V r. 1969 vyšlo první číslo surrealistické revue *Analogon*, kterou založil významný

²⁴⁰ Šebek, M.: *Předválečný vývoj psychoanalýzy v Čechách*, In: Sborník ze semináře ke 140.výročí narození Sigmunda Freuda. Praha 1997, s.20-21.

²⁴¹ Široký, H.: *Meze a obzory psychoanalýzy*. Praha 2001, s.116.

²⁴² Kučera, Bénová, Haas, Tauterman, Havlíček, Žižková a další.(Kocourek, 1992, s.110)

²⁴³ viz J.Cvekl – Sigmund Freud, *Člověk v psychoanalytickém poli, nebo na Slovensku* vydaná Robertová – Psychoanalytická revolúcia.(Kocourek, 1992, s. 112)

český literární kritik Vratislav Effenberger. Další tvorba byla tehdejší režimem zakázána a další číslo Analogonu vyšlo až po dlouhých 21 letech, v r.1990.²⁴⁴

Období od r. 1970 do r.1989 probíhalo opět v disidentské atmosféře, charakteristické samizdatovým vydáváním odborného tisku. V průběhu tohoto období se podařilo dokončit trénink řady odborníků – Bohumila Vacková, Miroslav Borecký, Václav Mikota, Jiří Kocourek, Petr Příhoda, Michael Šebek, Hana Jůnová a další.²⁴⁵ Těžiště praktické psychoanalýzy zůstává i nadále v Praze. Po smrti dvou významných osobností české psychoanalýzy, Dosužkova a Kučery²⁴⁶, vytvořila tato psychoanalytická generace plnou organizační strukturu a formovala Psychoanalytický institut. Na přelomu 80. a 90. let působilo v analytické skupině 25 psychoanalytiků.

Po změně politické situace v České republice vzniká při Psychoterapeutické sekci Purkyňovy společnosti Pracovní skupina pro studium psychoanalýzy a zároveň začíná vycházet Psychoanalytický sborník. Skupina navázala na aktivity svých učitelů a předchůdců. Vede terapie, tréninky, teoretické vzdělávání a publikuje.²⁴⁷ Koncem r. 1989 proběhl mezinárodní seminář v Příboře u příležitosti 50. výročí úmrtí Sigmunda Freuda. V r. 1990 je založena oficiální Česká psychoanalytická společnost a její vlastní Psychoanalytický institut. V r.1991 vzniká Psychoanalytické nakladatelství, které postupně vydává Freudovo dílo a další psychoterapeutickou literaturu.

²⁴⁴ Poslední číslo revue Analogon je 65.

²⁴⁵ Borecký. *Česká psychoanalýza*. [online][cit. 8.5.2012], Dostupné z: <http://www.psychanalyza.cz/Sources/Articles/Borecky-CeskaPsy.asp>

²⁴⁶ MUDr. Otokar Kučera, CSc. – vystudoval práva a později též medicínu, přátelil se s řadou umělců, zabývá se problematikou psychoanalýzy a kultury, stejně jako problematikou dětské analýzy. Umírá v r. 1981.(Junek. *Psychoanalýza na české scéně*. [online],[cit. 8.5.2012]. Dostupné z: <http://www.psychanalyza.cz/Sources/Articles/Junek-PAnaCeskeScene.asp>

²⁴⁷ Borecký. *Česká psychoanalýza*. [online]. [cit. 8.5.2012], Dostupné z: <http://www.psychanalyza.cz/Sources/Articles/Borecky-CeskaPsy.asp>

V r. 1989 přijal 36. mezinárodní psychoanalytický kongres v Římě pět českých analytiků jako přímé asociované členy I.P.A. a v červenci 1993 byla v Amsterdamu na 38. kongresu I.P.A. Česká psychoanalytická společnost znovu přijata do I.P.A. jako studijní skupina. Tím byla de facto uznána práce generací českých psychoanalytiků a potvrzena nepřerušovaná kontinuita psychoanalytického výcviku v Praze od dob předválečných do současnosti.²⁴⁸ „Přechod psychoanalýzy z vědeckého disidentu do establishmentu postavil před české psychoanalyticky řadu problémů. Existence společného nepřítele výrazně zvyšovala kohezi skupiny, ale profesionální úroveň hrozila amatérismem. Zdá se, že se tato rizika podařilo udržet v rozumných mezích. Svobodné demokratické prostředí ukázalo, že je nutno znovu formulovat psychoanalytickou identitu a vyrovnat se se ztrátou alibi, která často totalitní tlak poskytoval.“²⁴⁹ V současné době má ČPS 30 řádných členů a 28 čekatelů. V jejím čele stojí PhDr. Michael Šebek, CSc..²⁵⁰

²⁴⁹ Tamtéž.

²⁵⁰ ČSP[online]. [cit. 8.5.2012]. Dostupné z: <http://www.psychoanalyza.cz/About/committee.asp>

8 VLIV PSYCHOANALÝZY NA UMĚNÍ

Psychoanalýza ve 20. a 30. letech prudce expandovala do oblasti umění a způsobila jeho hlubokou proměnu. Freudova psychoanalytická teorie lidské psychiky ovlivnila literaturu, výtvarné umění, film i hudbu 20. století.

„Freudovo pojetí nevědomí, jeho využívání volných asociací i objev důležitosti snů, inspirovaly malíře, sochaře a spisovatele k tomu, aby experimentovali s tím, co je nahodilé a iracionální, aby věnovali vážnou pozornost vnitřnímu světu snů a denního snění a nalézali význam v myšlenkách a obrazech, které by dříve patrně zavrhovali jako absurdní a nelogické.“²⁵¹ V literatuře díky postupnému prosazování psychoanalýzy, začali spisovatelé pociťovat zásadní význam odhalení emočních vlivů, které na jejich postavu působily v prvních letech života, a bez kterých její portrét zůstane neúplným. Vzhledem k významu sexuality, kterou Freud prohlásil za ústřední hnací sílu lidské přirozenosti, se stalo odhalení sexuálního chování a preferencí jedince téměř povinné.²⁵²

Přestože se Freud neustále stylizoval do role přírodovědce a lékaře, umění a hlavně literatura hrála v jeho osobním vývoji i ve formulování psychoanalýzy důležitou roli. Své teorémy často vyvozuje přímo z literatury nebo empirický poznatek porovnává s literární postavou či příběhem, některé ústřední pojmy psychoanalýzy mají literární a mytologická jména – např. *oidipovský komplex* a *éros*. Freudův odborný text je nabit metaforami a analýza psychických jevů se často přímo prolíná s analýzou jazykovou (vtip, přeřeknutí atd.).²⁵³ Není tedy divu, že součástí Freudových publikací se staly také studie

²⁵¹ Storr, A.: *Freud*. Praha 1996, s.85.

²⁵² Storr, A.: *Freud*, Praha 1996, s.85.

²⁵³ Stromšík, J.: Ediční poznámka. In: Freud, S., *O člověku a kultuře*. Praha 1989, s.409.

věnované umělcům a uměleckým dílům.²⁵⁴ Freud byl velkým milovníkem klasického umění.²⁵⁵ Pro moderní umění neměl příliš pochopení, jak sám uváděl. Miloval především literaturu²⁵⁶, sochařství a divadlo, zejména antické drama. Sám měl hluboké znalosti z literatury. Miloval poesii²⁵⁷ i díla prozaická, vysoce si cenil Shakespeara a Goetha, v jejichž dílech hledal analytické postřehy a obdivoval hlubokou moudrost, kterou může skrývat umělcova intuice.²⁵⁸ Dalšími oblíbenými autory byli Heinrich Hein, Arthur Schnitzler, Rudyard Kipling a Mark Twain. Z ruských autorů obdivoval Freud především Dostojevského, jehož román *Bratři Karamazovi* označil za největší román v dějinách.²⁵⁹

Význam Sigmunda Feuda pro literaturu a literární vědu je mnohotvárný a komplexní. Freud poskytl svého druhu zcela novou interpretaci tvůrčího aktu, svým učením o nevědomí trvale ovlivnil literární tvorbu 20. století a také vypracoval analytickou metodu, kterou lze aplikovat rovněž na literaturu.²⁶⁰ Mezi literaturou a psychoanalýzou existovala také silná zpětná

²⁵⁴ Analyzoval román *Gradiva* od W. Jensense, napsal článek *Michelangelův Mojžíš*, *Vzpomínka z dětství Leonarda da Vinci*, *Krále Leara* analyzuje v článku *Motiv volby skříněk a další*.

²⁵⁵ Klasickým uměním byl Freud fascinován již od dětství. Uvádí se, že již v 8 letech četl Homéra i Shakespeara.

²⁵⁶ Freud byl vynikající stylist. Svoji vybranou němčinu si vypracoval zejména díky Lessingovi. I ti, kteří s Freudovými názory nesouhlasili, obdivovali literární kvality jeho díla. (Cvekl, 1965, s.154)

²⁵⁷ V souvislosti s myšlenkami psychoanalýzy uvádí, že první stopy básnické činnosti bychom měli hledat již u dítěte. Každé hrající dítě se chová jako básník, když si vytvoří vlastní svět, nebo správněji řečeno, přenesení věci svého světa do nějakého nového, sobě vyhovujícího řádu. (Freud, 1999, s. 169)

²⁵⁸ Jeho názory na uměleckou osobnost se postupně vyvíjely od představ umělce jako osobnosti náchylné k neuróze, k úvahám o širších souvislostech se snem, folklórem a primitivním náboženstvím. (Kulka, J.: *Psychoanalýza umění v perspektivě sémiopsychologie*. In: Sigmund Freud poselství a inspirace. Ostrava 1999, s.49)

²⁵⁹ Freud, S.: *O člověku a kultuře*. Praha 1989, s.151.

²⁶⁰ Jako taková byla jím samotným praktikována a jeho následovníky dále rozvíjena. (Zand, 1999, s.73)

vazba: Freud čerpal při rozvoji a formulaci svého učení z literatury, především z klasické, a nejdůležitější psychologické fenomény pojmenoval podle antických vzorů – například oidipovský komplex podle Sofokla nebo narcistický komplex podle Ovidia. Freudův styl měl nesporné vysoké literární kvality. (Zand, 1999, s.73)

Umění však Freud vnímal jako únik z reality, vyhnutí se vědomé konfrontace s vytěsněným, jako sublimaci – společensky přijatelné uspokojení pudových přání, pro něž je nepostradatelná fantazijní činnost.²⁶¹ Freudovy interpretace umění svědčí o tom, že se mu ke specifické uměleckého fenoménu nepodařilo proniknout. Umění, které kladl vždy až za vědu, bylo pro něj jen zpříjemněním života, neškodnou iluzí.²⁶² Psychoanalýza zakotvila v umění především prostřednictvím surrealismu, který ji přijal jako svůj základní výrazový rámeček. V celé euroamerické kulturní oblasti se za posledních sto let nelze bez orientace v základní psychoanalytické terminologii pohybovat. Volné asociace přestaly být postupně doménou psychoanalytickou, a staly se kulturním i uměleckým fenoménem.²⁶³

Na umění měla vliv zejména tzv. francouzská psychoanalýza, označována též jako strukturální a její hlavní představitel Jacques Marie Émile Lacan.²⁶⁴ Lacan byl otevřeným myslitelem a uměním, mimo jiné

²⁶¹ Fantazii se podle Freuda oddává jen neuspokojený člověk, kdyby byl šťastný, tuto potřebu by neměl. (Stromšík, 1989, s.411)

²⁶² Stromšík: Ediční poznámka. In: Freud, S. *O člověku a kultuře*. Praha 1989, s.413.

²⁶³ Borecký, M.: *Sigmund Freud-kontroverzní rodák* [online]. [cit. 8.4.2012]. Dostupné z: <http://www.psychanalyza.cz/Sources/Articles/Borecky-SFkontroverzni.asp>

²⁶⁴ Lacan reinterpretoval oidipovský komplex. Podle něj touží dítě po znovusplynutí s matkou a chce být pro ni vším. V oidipovském stádiu však zjistí, že matka touží po falu. Dítě se tedy chce stát falem, ale pochopí, že v cestě mu stojí autorita otce. Dítě se proti otci buď vzbouří a stává se psychotické, nebo ho akceptuje jako Zákon, o symbolický falus je obráno, vykastrováno a přeměruje svoji touhu jinam. (Lacan [online]. [cit. 16.4.2012]. Dostupné z: www.lacan.com)

i surrealismus, velmi obdivoval. Jeho myšlenky ovlivnily literární tvorbu. Lacan byl přesvědčen o tom, že také nevědomí je strukturováno jazykem a samo nevědomí „pracuje jako básník“. Dochází k závěru, že pokud si jsou podobné nevědomí a struktura jazyka, není možné, aby subjektivita byla vrozená, neboť jazyk také není vrozený, ale učíme se ho až v kontaktu s okolím. Lidmi se stáváme díky nevědomým symbolickým procesům, které jsou prezentovány jazykem, není proto možné, aby existovalo nějaké autonomní ego.²⁶⁵ Autonomie ega je podle něj falešnou domněnkou. Své nevědomí i svou subjektivitu získáváme stejně jako svůj mateřský jazyk až ve vývoji. Jeho výklady i polemiky jsou plné duchaplných sarkasmů a využívají všech rejstříků jazyka. Vztah mezi psychoanalýzou a kulturou je u Lacana jiný než u ostatních stoupenců Freuda, kteří kulturu a umění vnímali jako únik, jako pouhý výsledek biologicky podmíněných procesů. Podle Lacana je však právě pochopení všech kulturních souvislostí, kam spadá i problematika jednotlivce, nezbytnou podmínkou úspěšného terapeutického přístupu.²⁶⁶

²⁶⁵ Schwartz, J.: *Dějiny psychoanalýzy*. Praha 2003, s.254.

²⁶⁶ Pechar, J.: Lacanova polemika s jáskou psychologií. [online]. [cit. 16.4.2012]. Dostupné z: <http://www.rezonance.cz/wp/pechar-lacan-polemika>.

9 SURREALISMUS

9.1 Vznik surrealismu

Každé myšlenkové hnutí, tedy i surrealismus, je třeba zkoumat s ohledem na to, co mu předcházelo, tedy ve všech jeho historických, společenských i kulturních souvislostech.

Po první světové válce vládly ve společnosti pocity nevolnosti a rozčarování z válečných hrůz, které lidská civilizace připustila. Společnost pociťovala potřebu nového začátku, nástupu nových hodnot. Reakcí na válku byl již v jejím průběhu avantgardní umělecký směr, zformovaný ve Švýcarsku - dadaismus. Vznikl jako revolta skupiny umělců různých národností proti válce a strachu a zmatku, který způsobila. Nehledal žádná východiska, vycházel z totální anarchie a potřeby absolutní svobody. Jeho díla byla záměrně nesrozumitelná, byla pouze negací všeho, byla reakcí na devaluaci hodnot. Výsledkem byl odklon od jakékoli tradice, dezartikulace jazyka i výtvarných forem, desakralizace morálních hodnot a z toho všeho vyplývající celkový nihilismus. Vedoucí osobností dadaismu byl francouzský básník a dramatik rumunsko-židovského původu Tristan Tzara. K dadaistické revoltě se připojily také pozdější surrealisté Breton, Aragon, Eluard, Soupault, Péret a další.²⁶⁷ Dadaismus však nenabízel žádné řešení, žádnou budoucnost, „skandál pro skandál a výsměch pro výsměch“ nemohl vydržet dlouho, a tak se brzy „vyčerpal“. Mladým lidem, kteří se kolem dadaismu soustředili šlo o to, „hluboce změnit pojetí života a podnítit nový způsob citového vnímání světa.“²⁶⁸ V literární revui *Littérature* vycházejí první kapitoly *Les Champs Magnetiques*, jejímiž autory byli francouzští básníci a prozaici André Breton a Philipp

²⁶⁷ Pijoan, J.: *Dějiny umění*. Praha 1984, s.9.

²⁶⁸ Pijoan, J.: *Dějiny umění*. Praha 1984, s.9.

Soupault. Magnetická pole označil Breton jako první surrealistické dílo. Jednalo se o první pokus o systematickou aplikaci automatického psaní.²⁶⁹

S pojmem „surrealismus“ – *surréalisme*(nadrealismus), přichází Guillaum Apollinaire v roce 1917, kdy ho poprvé použil v programu k baletu Erika Satieho *Parade*. Své vlastní drama *Prsy Tiresiový* krátce nato označil za „surrealistické drama.“²⁷⁰ André Breton v *Surrealistickém manifestu*, vydaném v r. 1924, definuje surrealismus jako –„čistě psychický automatismus, jímž se ústně či písemně nebo jakýmkoli jiným způsobem snažíme vyjádřit skutečné myšlenkové procesy. Diktát myšlenek bez jakékoli kontroly rozumem, mimo jakoukoli estetickou nebo etickou úvahu.“²⁷¹ Do skupiny kolem Bretona v době vzniku Surrealistického manifestu patřili: Louis Aragon, Paul Eluard, Benjamin Péret, René Crevel, Robert Desnos, Georges Limbour, Georges Malkine, Philippe Soupault, Max Morise, Pierre Naville, Max Ernst, Georges Auric, Marcel Duchamp, Piere de Massona další. Brzy se k nim připojuje André Masson, Michael Leiris, Joan Miró a Roland Tual. Jak uvádí José Pijoan, bylo to oslnivé seskupení. Tito mladí umělci hluboce opovrhovali buržoazní, materialistickou společností, která nesla nejenom vinu na první světové válce, ale „která v povrchním sebeukájení se svým způsobem života, ve své víře ve všemohoucnost technického a přírodovědeckého pokroku podléhala degeneraci, proti které bylo možno postavit už jen revoluční, nové *antiumění*.“²⁷² Za historický zrod surrealistického hnutí je považován rok 1924, kdy vychází *Surrealistický manifest* :

²⁶⁹ „Stávalo se, že jsme mu věnovali 8 nebo 10 hodin za sebou, přinášelo nám poznatky velkého dosahu. V oné chvíli žijeme v euforii, ba téměř objevitelském opojení. Jsme v situaci někoho, kdo právě odkryl drahocennou žílu.“(Breton, In: Pijoan, 1984, s.13)

²⁷⁰ Klingsöhr-Leroyová, C.: *Surrealismus*. Praha 2005, s.7.

²⁷¹ Breton, In: Klingsöhr-Leroyová, C.: *Surrealismus*. Praha 2005, s.6.

²⁷² Klingsöhr-Leroyová, C. *Surrealismus*. Praha 2005, s.7.

- **„Jediné slovo svoboda představuje všechno, co mě ještě uvádí v nadšení...**
- **Redukovat imaginaci na otroctví, i kdyby šlo o to, co se vulgárně označuje jako štěstí, znamená unikat všemu, co člověk v hloubi sebe sama nachází z nejsvrchovanější spravedlnosti.**
- **Věřím v budoucí splynutí obou stavů, zdánlivě protikladných, kterými jsou sen a realita v jakési realitě absolutní, surrealitě, lze-li se tak vyjádřit.**
- **Chci, aby lidé mlčeli, když přestanou cítit!...“²⁷³**

Tato slova, tak naléhavá a oslnivě formulovaná, explodovala ve světě morálně a intelektuálně podrytém válkou. Surrealismus vychází z víry v existenci určitých, doposud opomíjených asociací, ve všemocnost snu, v bezúčelnou hru myšlení. „Směřuje k tomu, aby definitivně zničil všechny ostatní psychické mechanismy a zaujal jejich místo v řešení hlavních problémů života.“²⁷⁴

„Surrealismus není a nikdy nebyl nějakou školou, nýbrž určitou duchovní dispozicí, komplexem zkušeností a souborem snah směřujících k tomu vrátit bytí jeho celistvost.“²⁷⁵ Jak zdůraznili sami surrealisté, nejde o žádný nový umělecký směr, jde o nový způsob života. Teoretickou a filosofickou základnou, ze které surrealisté vycházeli a čerpali, byla právě Freudova psychoanalýza.²⁷⁶ Ukazuje se, že člověk Freudem popsaný jako bytost

²⁷³ André Breton. In: Pijoan, J. *Dějiny umění*. Praha 1984, s.28

²⁷⁴ Breton, A.: *Surrealistický manifest*. In: Pijoan, J.: *Dějiny umění*. Praha 1984, s.30-31.

²⁷⁵ Pijoan, J.: *Dějiny umění*. Praha 1984, s.27.

²⁷⁶ O surrealistech se Freud vyjadřoval velmi ironicky, byl milovníkem klasického umění a pro surrealisty tak neměl příliš pochopení. Po setkání se Salvadorem Dalím, krátce před svou smrtí, napsal svému příteli Stefanu Zweigovi: „Opravdu Ti dlužím dík, žes mi přivedl včerejšího návštěvníka. Až dosud jsem měl

rozpolcená mezi svůj agonizující rozum a neznámou oblast – nevědomí, ve které tuší skutečný motor svého jednání, je nejen věznem přírody, ale především věznem sebe sama. Ústřední význam mělo pro surrealisty podvědomí, které považovali za centrum potlačované umělecké tvořivosti.²⁷⁷ Freudovy poznatky převedl André Breton do „bojovné kultury“, která své ohrožení spatřovala v super-egu a jeho cenzuře. Proto se osvobození mysli člověka a jeho spontánnosti, důraz na nevědomí, snaha zachytit představy, pocity rehabilitace snu, staly hlavními cíly tohoto myšlenkového a uměleckého směru.^{278 279} Poznatky, které přinesla psychoanalýza se staly revoluční silou. S nimi přišla na svět skepse a nedůvěra, která odhalila všechny „triky“ našich vlastních duší.

Aktivita surrealistů se neomezovala jenom na literaturu, básnictví a výtvarné umění. V roce 1924 byl otevřen *Úřad pro surrealistický výzkum*²⁸⁰ zaměřený na zkoumání praktického účinku surrealismu a ve stejném roce byl také založen časopis *La Révolution surréaliste*. Surrealistická skupina vydává letáky s různými kontroverzními tématy, např. slavná anketa André

sklon považovat surrealisty za bláznů, kteří si ze mne udělali svatého patrona. Tenhle mladý Španěl s vášnivými očima a se svým nepopiratelným talentem změnil můj pohled. Jistě by bylo velmi zajímavé analyzovat jeho i jeho dílo.“(Rose, 1987, s.8)

²⁷⁷ Little, S.: *--ismy –jak chápat umění*. Praha 2005, s.118.

²⁷⁸ Surrealisté hlásají : [...], „Spatříme člověka takového, jaký je, budeme celými lidmi, osvobozenými, kteří se konečně odváží uskutečnit své touhy, dosti temnoty!...“ (Nadeau, 1994, s.17).

²⁷⁹ Poznatky, které přinesla psychoanalýza se staly revoluční silou. S nimi přišla na svět skepse a nedůvěra, která odhalila všechny „triky“ našich vlastních duší. Jakmile byla tato síla jednou probuzena, nemůže být již znovu uložena ke spánku. Infiltruje se do života a podkopává veškerou naivitu. (s.388)

²⁸⁰ „Vše, co tomuto zoufalému světu ještě zbylo z naděje, upírá zraky k našemu skromnému krámku. Nová deklarace lidských práv musí být někde sestavena, to je cíl.“(Louis Aragon, *Une vague des rêves*. In: Klingsöhr-Leroyová, C.: *Surrealismus*, Praha 2005, s.10)

Bretona, publikovaná v r.1925 v časopise *La Révolution surréaliste* na téma: „*Je sebevražda řešením?*“²⁸¹

Surrealismus lze rozdělit na dvě období, a sice na období tzv. intuitivní, které bylo vystřídáno obdobím politickým. Intuitivní období trvajících přibližně do roku 1926 se opírá čistě o filosofický idealismus, o víru ve všemohoucnost myšlenky, stojící nad realitou.

Marocká válka v r. 1925 vnesla do hnutí také sociální zřetel a zaměřila jeho pozornost k marxismu a snahám o „změnu světa“. Za rok realizací byl označován rok 1928, ve kterém André Breton uveřejňuje *Nadju* a *Surrealismus v malířství*, Louis Aragon píše *Pojednání o stylu* a uskutečňují se výstavy s *Sacre du Printemps* a výstava Maxe Ernsta u Bernheima. Surrealismus je přijat jako avantgardní hnutí a má, zvláště v řadách mladých lidí, široký proud obdivovatelů.²⁸²

Druhý manifest surrealismu vychází v r. 1930. Breton v něm obhájí výsledky dosavadní činnosti surrealistické skupiny a zároveň zde komentuje změny, jakési „očištění“ surrealismu, ke kterým došlo na základě osobních konfliktů uvnitř skupiny.²⁸³ Breton uvádí, že „surrealismus se snaží vyvolat v intelektuální i morální rovině co nejobecnější krizi vědomí“.²⁸⁴ Toto období bývá označováno také jako období politické, neboť se v něm surrealisté začali vyjadřovat k politickým a sociálním otázkám ve společnosti. Vydali veřejný

²⁸¹ Na tuto otázku René Crevel, člen surrealistické skupiny, odpovídá, že sebevražda je tím „nejlepší a nejdefinitivnějším řešením“. Crevel. [online]. [cit.12.5.2012]. Dostupné na: www.answers.com/topic/ren-crevel

²⁸² Nadeau, M.: *Dějiny surrealismu*. Olomouc 1994, s.95.

²⁸³ „Domnívám se, že v rámci svých možností nemám právo nechat bez povšimnutí lumpy, pokrytce, kariéristy, falešné svědky a špicly. Čas, který jsem promarnil vyčkáváním, že je dokážu zmást, se ještě dá dohonit a na jejich úkor. Hraničilo by s mystickou zaslepeností, kdybychom podcenili, jak rozkladně působí přítomnost těchto zrádců mezi námi.“ (Breton, 1929, s.90)

²⁸⁴ Breton, A.: *Manifesty surrealismu*. Praha 2005, s.78.

protest proti kolonialismu a svými názory se přiblížili levici. V období Druhého manifestu surrealismu, v r. 1930 došlo k výraznému příklonu k marxismu-leninismu, který trval až do moskevských procesů. Po nich následovalo vystřízlivění, odsouzení Stalina a na domácí půdě roztržka a odklon od politiky Komunistické strany Francie. V této době přišli do skupiny noví členové, mezi jinými také Salvádor Dalí, který se postupně stal jednou z nejznámějších osobností surrealistického hnutí.²⁸⁵

V polovině třicátých let začíná surrealismus expandovat za hranice Francie, kde vznikají další surrealistické skupiny – Belgie, Československo, Itálie, Velká Británie, Německo, Švýcarsko, Rumunsko, mimo Evropu také Japonsko, Mexiko, Chile a USA. Ohlas surrealismu byl značný, oslaben byl až nástupem fašismu. V r.1938 se v Galerii des Beaux-Arts uskutečnila velkolepá výstava surrealismu, které se zúčastnili umělci ze 14 zemí. Po vypuknutí druhé světové války začali být stoupcí surrealismu pronásledováni a mnoho z nich bylo donuceno emigrovat, nejčastěji do USA, kde později vytvořili silnou surrealistickou skupinu. V r. 1942 vydává André Breton dílo *Prolegomena ke třetímu manifestu surrealismu anebo ne*. Po svém návratu ze Spojených států se přiklání k hermetickému surrealismu, vyzdvihuje kult ženy a mluví o „Novém mýtu“.²⁸⁶ Tento nový směr byl předmětem mnoha diskuzí a u většiny surrealistů nebyl přijat.

Ohlas, který našel, obdiv i nenávisť, které vyvolal, jsou důkazem, že surrealismus odpovídal potřebám a požadavkům doby, ve které vzniknul.²⁸⁷

²⁸⁵ Klingsöhr-Leroyová, C.: *Surrealismus*. Praha 2005, s.114.

²⁸⁶ Nový mýtus krystalizoval během druhé světové války, ale nikdy nebyl zformulován do uceleného tvaru. Mimo jiné v něm kritizuje antropocentrismus jako jeden ze způsobů myšlení, jež je podle Bretona třeba zpochybnit.(Breton, A., In: Dryje F. *Surrealismus není Umění*. Praha 2005, s.20.)

²⁸⁷ Nadeau, M.: *Dějiny surrealismu*. Olomouc 1994, s.13.

9.2 Surrealismus a jeho projevy v literatuře

Surrealismus v literatuře byl ve svých počátcích ovlivněn romantismem, francouzským symbolismem, dadaismem a především Freudovou psychoanalýzou. Abstraktnost a nadčasovost surrealismu navázala na romantický individualismus a vyhraněný subjektivismus. Surrealisté chtěli z poesie učinit životní sílu „par excellence“. Nostalgická touha po dalekém *jinde*, ze které vychází každý básnický projev, se pro surrealisty stává skutečnou zbraní, už ne jen snění, ale „dobyť pravého života“. Surrealisté neuznávají poezii jako estetickou hodnotu, ale chápou ji jako prostředek tvůrčího myšlení, kterým lze přesáhnout hranice a proniknout do reality a změnit jí. Báseň je pro ně zhuštěním všeho, co čekají od poesie vůbec, je za hranicemi pouhého žánru.²⁸⁸ Utopický duch surrealismu je podle Eluarda ve svých konkrétních projevech neoddělitelný od *básnické samozřejmosti*. Odmítají tradiční kult práce jako formu odcizení a v opozici ke všem ideologiím píle a poctivého řemesla se uchylují k psaní a k ostatní tvorbě jako k „jedné z nejsmutnějších cest, jež vedou ke všemu“.²⁸⁹ Krajního znepokojení se snaží dosáhnout s použitím minimálních prostředků. „Surrealisté rehabilitují spontaneitu a slast, v nichž vidí nejen mocné tvůrčí síly, ale téměř i jediné skutečné zdroje hodnot. Rigautovo ‚seriózní jako slast‘, se mění v surrealistické pojetí v morální maximu.“²⁹⁰ Poesie je pro surrealisty nástrojem volného a spontánního výrazu autorovy individuality. Navzdory svému protiestetickému postoji surrealisté nezapomínají na specifičnost básnického projevu, odmítají však honbu za originalitou. Centrem zájmu surrealistů je poklad lidského nevědomí, které se svojí tvorbou snaží prozkoumat a objevit tak jakýsi obecný princip jeho „správného“ užívání. Surrealistický básník chce být pouze zapisovatelem řeči,

²⁸⁸ Král, P.: *Poesie čili přirozená řeč*. In: Analogon, roč. 2009, č. 57, s.130.

²⁸⁹ Breton, A.: *Manifesty surrealismu*. Praha 2005, s.24.

²⁹⁰ Král, P.: *Poesie čili přirozená řeč*, In: Analogon, roč. 2009, č. 57, Praha 2009, s.128.

kteřá je zároveň všech a ničí. Metodou, kteřá mu to měla umožnit, byla metoda *automatického psaní*. Šlo o záznam spontánního rozumem nekontrolovaného toku myšlenek. První text psaný touto metodou byl publikován již v r.1919 v revue *Littérature*, kde vyšly první kapitoly *Magnetických polí* André Bretona a Phillipa Soupaulta. Jednalo se o různorodé texty na jedno dané téma, předem omezenou rychlostí. Odpoutání se od vnější reality bylo dosahováno tím, že autor zapisoval velmi rychle to, co mu právě přišlo na mysl a zároveň vznikající text zpětně nekontroloval ani nepromýšlel jeho pokračování. Poutavost textů spočívala v jejich spontánnosti a nelogičnosti. Přestože autoři Magnetických polí neusilovali o vytvoření uměleckého díla, skutečnost, že oba skutečnými básníky byli, se bezesporu promítla do estetické hodnoty tohoto díla. Touto metodou je napsána Bretonova *Tournesol (Slunečnice)*, kterou on sám nazval její auto-analýzou.

Slunečnice

(Pierru Reverdymu)

*Poutnice, kteřá prošla Tržnicí, když se schylovalo k létu
Kráčela po špičkách
Beznaděj valila k nebi své tak krásné a velké aronové květy
A v kabelce měla flakón vonných solí
Jež vdechovala jenom kmotra Boha
Malátnost se rozprostírala jako pára
V hospodě U kouřícího psa
Kam vstupovaly právě pro a proti.....²⁹¹*

Přirozenost surrealistické poesie spočívala podle jejích autorů v neřízené povaze automatického proslovu, v otevřené, bezvýhradné pozornosti, jež mu básník dopřává. Surrealistická poesie je definována dynamismem a bezprostředností, dobrodružnou a zcela neformální formou proslovu, který pronáší. Odmítá fixní formu pravidelného rytmu, rýmu i všech

²⁹¹ Breton, A.: *Šílená láska*. Praha 1996, s. 70.

prostředků zvukové a sémantické výstavby verše.²⁹² Nejlepší definicí surrealistické poesie je jeho vlastní sebe-charakteristika: „Ani škola, ani sekta, mnohem víc, než pouhý postoj, je surrealismus dobrodružství v nejagresivnějším a nejúplnějším slova smyslu. Dobrodružství člověka a reality vtahujících se do společného pohybu.“²⁹³

Dalšími teoretickými východisky, kromě již zmiňované metody automatického psaní, byl pro surrealistickou tvorbu princip náhody a motiv snu. K *principu náhody* Breton uvádí, že spojíme-li myšlenky Engelse a Freuda, dojdeme k definici náhody jako „způsobu projevu vnější nutnosti, která si razí cestu v lidském nevědomí“.²⁹⁴ Náhoda byla obsažena již v automatickém psaní. Příkladem fenoménu, vycházejícího z principu náhody, který surrealisté objevili, je skutečnost, že ve sblížení dvou, či více zdánlivě bytostně si cizích věcí, vzniká silný poetický podnět a umělecké napětí. Jako příklad mimořádné síly takto vytvořeného obrazu uvádí Breton ve Spojitých nádobách Lautréamontovu větu - „Náhodné setkání šicího stroje a deštníku na pitevním stole“.²⁹⁵

Náhoda²⁹⁶ se stane také hlavním předmětem Bretonovy experimentální prózy *Nadja*, která je na náhodných, osudových setkáních založena. Nejdůležitějším z nich je setkávání vypravěče s tajemnou dívkou Nadjou, se

²⁹² Král, P. *Poesie čili přirozená řeč*. In: Analogon, roč. 2009, č. 57, Praha 2009, s.131.

²⁹³ Tamtéž, s.131.

²⁹⁴ Breton, A.: *Šílená láska*. Praha 1996, s. 32.

²⁹⁵ Použitelnost tohoto postupu prokázal bezpočet individuálních i kolektivních experimentů. Ukázalo se, že čím svévlněji dáme prvky dohromady, tím jistěji musí přeskóčit jiskra, vyvolající úplnou nebo částečnou změnu jejich významu. (Klingsöhr-Leroyová, 2005, s.9).

²⁹⁶ Zajímavé je, že Freudův popis zkušenosti tísnivého přesně odpovídá Bretonovu návodu pro objektivní náhodu. ‚Mimovolně opakování‘, napsal Freud, obklopuje tísnivou atmosférou to, co by jinak bylo docela nevinné a vnucuje nám představu něčeho osudného a nevyhnutelného tam, kde bychom jinak hovořili o ‚pouhé‘ náhodě.“ (Freud, S.. In: *Kolektiv autorů, Umění po r.1900*. Praha 2007, s.195)

kteřou se seznámí na pařížské ulici. Je touto ženou fascinován. Její promluvy, plné bohatých imaginací, neumělé fantaskní kresby v něm vzbuzují směs soucitu, lásky a obdivu.²⁹⁷

V *Šílené lásce*²⁹⁸ Breton popisuje v souvislosti s principem náhody²⁹⁹ cíle surrealismu: [...všechny pocit trvání se zhroutí v opojení *šťastnou náhodou* a velmi tenký ohnivý paprsek tu vybavuje smysl života, dokonalý jako nic jiného na světě. Právě o znovuvytvoření tohoto podivuhodného stavu ducha vždy surrealismus usiloval a v poslední instanci vždycky pohrdal jen kořistí i stopou, dávaje přednost tomu, co už není stopa a ještě není kořist: je to stopa i kořist, které se slily úderem jediného blesku. Rozhodující je nepřipustit, aby za námi zarůstaly cesty touhy.“]³⁰⁰

Motiv snu a jeho zpracování je páteří celé surrealistické tvorby. *“Sen je druhý život”*³⁰¹ André Breton zdůrazňuje klíčový význam snu již ve svém Manifestu surrealismu v r. 1924, kde uvádí: “Věřím v budoucí splynutí obou těchto stavů, zdánlivě tak protikladných, jimiž jsou sen a realita, v jakousi

²⁹⁷ Breton, A., In: Dryje, F. *Surrealismus není Umění*. Praha 2005, s.36.

²⁹⁸ Breton vypráví, jak si z blešího trhu v paříži přinesl domů dřevěnou lžici s malou vyřezávanou botou na spodní straně rukojeti. I když se mu předmět nelíbil, připomněl mu popelník ve tvaru skleněného pantofle. Najednou začal koupennou lžici vidět jako řadu na sebe naskládaných pantoflíčků, každý jako by byl dvojníckým obrazem toho předchozího. Tuto strukturu, v níž je jeden předmět zrcadlen jiným a dvojník má funkci zobrazení prvního, chápe Breton sémioticky – vidí v ní utváření znaku. (Foster, Kraussová, Bois, 2007, s.193)

²⁹⁹ Objektivní náhodu popisuje Breton jako „průsečík dvou kauzálních řetězců, z nichž první je subjektivní, vlastní lidské duši, a druhý objektivní, je funkcí událostí reálného světa. V tomto spojení, zdánlivě tak nepřipraveném, se ukazuje, že na obou stranách pracoval určitý determinismus. Ze strany reality subjekt jako by byl očekáván, neboť to, co svět v té chvíli nabízí je znak adresovaný zvlášť jemu. A ze strany subjektu je tu nevědomá touha, která jej mimovolně přitahuje k tomuto znaku, dokonce jej jako takový utváří a dává mu možnost, aby byl znak později dešifrován.“ (Breton, In: Kolektiv autorů, *Umění po r.1900*. Praha, 2007, s.192)

³⁰⁰ Breton, A.: *Šílená láska*. Praha 1996, s. 35.

³⁰¹ Nerval. In: Dryje, F.: *Surrealismus není Umění*. Praha 2005, s.25.

realitu absolutní, v surreality. Právě k jejímu dobytí mířím...“³⁰² Analýzou vztahu mezi bdělou a snovou fází psychického života člověka se Breton zabývá také ve *Spojitéch nádobách*, kde je zdůrazňována nutnost rehabilitace snu jako rovnoprávného a plnohodnotného duševního výkonu. Zde Breton jednoznačně vychází z teorií Sigmunda Freuda – „respektuje jeho klasifikaci manifestního a latentního obsahu snu i další komponenty výkladového aparátu psychoanalýzy. Ve shodě s Freudem i Jungem dochází Breton k poznání, že sen reaguje na každodenní zkušenost a podílí se na řešení problémů našeho bdělého života.“³⁰³ Surrealisté byli přesvědčeni, že sen je mnohem rozvinutější, skutečnější, pravdivější a básnivější než život probíhající v konvenční rutině našeho všedního „reálného“ života.^{304 305}

Významným východiskem pro surrealistickou tvorbu se stalo také pojetí ženy – téma lásky, touhy, ženského těla. Motiv ženy se v různém pojetí objevuje jako inspirační zdroj u surrealistů velmi často - víly, meluzíny apd. V Bretonově díle nacházíme portrét ženy – záhadné až nadpozemské bytosti s vizionářskými schopnostmi, na hranici rozumu a šílenství.

Pro surrealistickou prózu je charakteristická dualita automatických textů, záznamů snů a esejistickou interpretací. Surrealisté opovrhovali románem, který považovali za „nižší žánr“. Mezi nejznámější prozaická díla surrealismu patří *Nadja*, *Spojité nádoby*, *Šílená láska*, *Arkán* a další. Jejich žánrová

³⁰² Breton, A.: *Manifesty surrealismu*. Praha 2005, s.25.

³⁰³ Breton, A., In: Dryje, F.: *Surrealismus není Umění*. Praha 2005, s.26.

³⁰⁴ V tomto duchu vyznívá i známé surrealistické „příslloví“ - Rodiče, vyprávějte dětem své sny!(Klingsöhr-Leroyová, 2005, s.17)

³⁰⁵ V r.1922 začíná tzv. *éra spánků*. R.Desnos, R. Crevel a B. Péret se během společných seancí, které jsou zpočátku spontánní, podaří ponořit do jakéhosi tranzu, během něhož dochází mezi nimi a přáteli, kteří jim kladou otázky, k nejpodivnějšímu dialogu. Na nejprostší otázky dávají z hlubokého nitra své osobnosti naprosto matoucí odpovědi. Logická souvislost jakoby byla přetřhána, ale jejichž rezonance člověk nechává nicméně vytušit, že se tu člověk dotýká skryté pravdy bytí. (Pijoan, 1984, s.21)

zařaditelnost je obtížná, jsou básní, úvahou, esejí, vším dohromady, nezařaditelné jako vše, co k surrealismu patří.³⁰⁶

Dominantními prvky celé surrealistické literatury jsou bohatá obraznost, záliba v bizarnosti, hrůze a šílenství. „Ve všech velkých dílech surrealismu se vyjevuje veškerá síla a naděje tohoto hnutí přebudovat život v důvěře, že může vztahy mezi zevním světem a lidským nitrem odhalit více, než by mohla učinit racionální mysl.“³⁰⁷ Surrealismus odmítl literární a uměleckou tradici, ale na rozdíl od hnutí dada se neomezil pouze na negaci. Byl to vážný pokus vrátit člověku jeho původní tvůrčí síly metodou automatického psaní, ponorem do prožitků a vjemů zasutých v podvědomí...]³⁰⁸

K významným představitelům surrealismu v literatuře patřili kromě André Bretona, Philippe Soupault, Louis Aragon, Paul Eluard, Robert Desnos a další.

9.3 Surrealismus a jeho projevy ve výtvarném umění

V počátcích surrealistického hnutí vyvstala otázka, zda existuje způsob výtvarného umění, který by také vycházel podle Manifestu surrealismu z „čistého automatismu“. Pokus o přizpůsobování techniky automatického psaní výtvarnému projevu, byl v počátcích spatřován pouze u André Massona, francouzsko-belgického malíře. Snaha vyřadit při umělecké tvorbě co nejvíce rozumovou kontrolu, se promítla také do výtvarného umění. Max Ernst hovoří v této souvislosti o tak zvané poetické objektivitě. Malíři přestali napodobovat vnější svět a soustředili se na svůj vnitřní obraz.

³⁰⁶ Šváb, L., In: Breton, A.: *Šílená láska*. Praha 1996, s. 151.

³⁰⁷ Caws, M., A. In: Breton, A.: *Šílená láska*. Praha 1996, s. 151.

³⁰⁸ Kol. autorů pod vedením Jana Fryčara: *Slovník francouzsky píšících spisovatelů*. Praha 2002, s.29.

Vznikly dva názorové proudy – *absolutní surrealismus*, který využívá psychický automatismus, kdy autor vědomě neovládá svoji kresbu a využívá znaků, tvořících nové významové symboly a *veristický surrealismus* uplatňující iluzivní prostředky, který se opírá o věcný přepis vnitřních vizí. Inspirací pro surrealistické malíře³⁰⁹ byli autoři, kteří se již dříve v historii zabývali fantaskními náměty, jako například španělský malíř Francisco Goya, Hieronymus Bosch, představitel rané nizozemské renesance a italský malíř Giuseppe Arcimboldo. Pramenem podnětů se staly také dětské výtvarné práce a výtvary duševně chorých. Nesporný vliv na surrealisty mělo také hnutí dada, které mu předcházelo.³¹⁰

Ve skupině surrealistů se sešla celá řada výtvarných umělců - Max Ernst, André Masson, Yves Tanguy, René Magritte, Paul Klee, Joan Miró , později světově proslulý Salvador Dalí a další.

Max Ernst - představitel veristického proudu představil v r. 1925 novou uměleckou techniku *frontáže*. Šlo o způsob kresby, kterou byla tužkou na papír přenášena reliéfní struktura podložky, již byla kůra stromu, list a podobně. Vzhledem k tomu, že umělec neměl v podstatě žádný vliv na výsledek díla, byla frontáž vnímána jako metoda, získávající přístup do nevědomí. Max Ernst je považován za objevitele koláže³¹¹, kdy se obraz vytváří nalepováním barevných a potištěných papírů, látek, výstřižků i různých předmětů. V tvorbě Ernsta se setkáváme také s *dekalk* – technikou, to je s otiskem barev nanesených na jakékoli podložce na přiložený papír či plátno. Použití všech

³⁰⁹ V r.1925 Breton v pojednání *Surrealismus a malířství*, uplatnil nárok na různé starší umělce jako surrealisty, kteří o tom nevědí(Picasso, Giorgio de Chirico a skupinu dadaistických malířů uvedl jako „latentní surrealisty“(Ernst, Ray) a skupinu mladších umělců(Masson, Miró) jako začínající surrealisty. (Breton, In: Kolektiv autorů. *Umění po r.1900*. Praha 2007,s.190)

³¹⁰ Pijoan, J.: *Dějiny umění*. Praha 1984, s.32-52.

³¹¹ Pochází z francouzského slova collage, což znamená lepení, které je jejím určujícím znakem. Collage[online]. [cit.1.5.2012]. Dostupné z: <http://www.collageart.org/index.html>

výše uvedených technik potvrzovalo Ernstovo čestné místo v řadách surrealistů, i když byl v r.1957 Bretonem vyloučen.³¹² “Byla to chyba, neboť kdyby měl být v malířství označen někdo za ‚mága‘ surrealismu, je tu jediný člověk – a přejímáme v tom pouze názor lidí jako Duchamp, Ray, Masson, Miró, Tanguy, Margritte, Char, Giacometti, Hérold a několik dalších-, který ztělesnil v celém rozpětí své aktivity a svého myšlení to, co surrealismus toužil odhalit, a to byl právě Max Ernst.“³¹³

André Masson, tvůrce automatické kresby, s oblibou zachycoval proměny tvarů a věcí v jiné tvary a věci. Aby dosáhl zajímavých podnětů a inspirací, pracoval Masson často pod vlivem drog, často také dlouho nespal a nejedl. Věřil, že se tak dostane spíše do stavu osvobozené mysli, zbaví se myšlenkové kontroly a tím bude ve spojení se svým nevědomím. André Breton přivítal s nadšením jeho nekontrolovatelné automatické kresby a „odkapávané“ písečné obrazy. Po emigraci do USA v průběhu druhé světové války, inspiroval André Masson celou nastupující generaci amerických abstraktních expresionistů.³¹⁴

Představitelem absolutního surrealismu byl další francouzský malíř Yves Tanguy. K malířské tvorbě ho přivedly obrazy Giorgia de Chirica, se kterými se po prvé setkal v Přízi, po návratu z Tunisu, kde bojoval v jednotkách Chasseur d’Afrique. Mystická atmosféra Chiricových obrazů Tanguye nadchla a v r.1924 se přes svého přítele Jacquese Préverta seznamuje s Bretonem a stává se členem surrealistické skupiny.³¹⁵ „Jeho styl byl pro surrealismus zcela unikátní

³¹² Ve sporu Bretona s básníkem Éluardem se přidal na stranu Éluarda, což se André Bretona nesmírně dotklo.

³¹³ Pijoan, J.: *Dějiny umění*. Praha 1984, s.35.

³¹⁴ André Masson[online]. [cit. 1.5.2012]. Dostupné z: http://artmuseum.cz/umelec.php?art_id

³¹⁵ Až po Tanguyho, píše Breton, předmět zůstával, ať byl podroben jakýmkoli vnějším útokům, konec konců pořád ještě rozlišitelný a uvězněný ve své identitě. S ním vstupuje poprvé do světa úplné latence.(Pijoan, 1984, s.40)

barvami i detaily různých abstraktních biomorfních tvarů. Náměty Tanguy čerpal mimo jiné z Bretonovy myšlenky o existenci neviditelných zvířat a bytostí, které unikají běžnému spektru vidění člověka. Barevnost pozadí navozovala atmosféru písečné pláže, podmořského světa, či měsíční krajiny.³¹⁶

René Margritte, belgický malíř, se svým pojetím surrealismu od ostatních stoupenců tohoto hnutí lišil. Byl odpůrcem malování z podvědomí a snů, neboť nevěřil v psychoanalytickou metodu. Margrittovo umění bylo uměním objektivním a vizuálním, chtěl být srozumitelný skrze obyčejné věci. „Nehledal sny, ale objevoval vize polospánku a nečekaných situací. Jeho poetické kombinace byly spíše vědomé a viditelné než surrealisticky symbolické. Jeho technika vycházela z realismu, zobrazoval banální situace v úžasuplných strukturách, jeho díla působila jednoduchostí, která je však jen zdánlivá. Margrittovy obrazy³¹⁷ byly ve skutečnosti plné mystiky života a osvobozovaly konvenční myšlení světa.“³¹⁸ Předměty na Margrittových obrazech jsou zobrazovány v nečekaných situacích i polohách. „Každodenní situace byly přeloženy do magických cifer v novém filosofickém a zároveň poetickém obsahu. V umění objevil Margritte nástroj, kterým si lidé prostřednictvím šoku a překvapení měli uvědomit, co leží za všedností, měli najít cestu zpět do mystické podstaty věcí, které by normálně shlédli jen běžně a nepřemýšleli by o nich. Do svých obrazů vkládá Margritte absurditu a paradox. Zobrazuje noční krajinu s denní oblohou....Velkou inspirací byla pro Margritta literární tvorba Edgara Allana Poea – jeho fantazijní svět neobvyklých krajin, událostí, šílenství, zločinu a bizarních příběhů o rakvích

³¹⁶ Yes Tanguy [online]. [cit. 1.5.2012]. Dostupné z: http://artmuseum.cz/umelec.php?art_id

³¹⁷ Margrittovy obrazy podobně jako obrazy Bosche, kterého Margritte velmi obdivoval, potřebovaly výklad. Např. obraz *Ohrožený vrah*(1927) naznačuje, že má být spáchána vražda, ale nesděljuje jak, proč ani na kom.(Johnson, 2006, s.600)

³¹⁸ René Margritte [online]. [cit. 1.5.2012]. Dostupné z: http://artmuseum.cz/umelec.php?art_id

a hřbitovech.³¹⁹ Vedle velkolepých kompozic Maxe Ernsta, Andrého Massona či Joana Miróa, působily Margrittovy obrazy chudě. Jak on sám ale naznačoval, jeho touhou bylo touto cestou jednoduchosti vyvolat stejný pocit tajemna, jaký on sám zakoušel ve svém dětství a mládí.³²⁰ Nesporný Margrittův talent byl kritiky uznán až v šedesátých letech. Z docenění své tvorby se Margritte dlouho netěšil, neboť v r.1967 v Bruselu umírá.³²¹

Myšlenky surrealistů sdílel také švýcarský malíř a grafik Paul Klee, člen německé umělecké skupiny Der Blaue Reiter. Klee byl jednou z nejvýznamnějších postav evropského umění 20. století. Principem jeho tvorby byl grafický element čáry a linie. „O svém použití čáry jako výrazového prostředku sám Klee napsal, že ‚chtěl pouze vzít čáru na procházku‘. Barevné spektrum a prostor byly u Kleea definovány pohybem energie, která pocházela z jeho tvůrčímysli.“³²² Klee pracoval různými technikami a metodami, které vzájemně kombinoval. Vytvářel oleje, akvarely, tuše, pastely, rytiny i grafiky. Používal různé geometrické symboly, písmena i čísla - jeho práce byly vysloveně abstraktní, plné suchého humoru, jenž byl tomuto umělci blízký.³²³

Představitelem absolutního surrealismu byl také španělský malíř a sochař Joan Miró. V počátcích své tvorby byl Miró ovlivněn fauvismem a kubismem, k podpoření dojmu diváka používal geometrické tvary. Častým motivem byly také ženské akty. V nich Miró „opěvoval novou mystickou analýzu ženské formy, která se později stala reprezentací a symbolem ženské

³¹⁹ René Margritte [online]. [cit. 1.5.2012]. Dostupné z: http://artmuseum.cz/umelec.php?art_id

³²⁰ Hluboce ho zasáhla sebevražda matky, kterou našli utopenou v řece, s obličejem zahaleným košílí. Motiv zahalené tváře nacházíme v umělcově tvorbě, např. u obrazu milenců.

³²¹ René Margritte [online]. [cit. 1.5.2012]. Dostupné z: http://artmuseum.cz/umelec.php?art_id

³²² Paul Klee[online], [citováno 1.5.2012], Dostupné na: http://artmuseum.cz/umelec.php?art_id

³²³ Paul Klee[online]. [cit. 1.5.2012]. Dostupné z: http://artmuseum.cz/umelec.php?art_id

přítomnosti a kouzla v jeho obrazech.³²⁴ V této době však nebyl příliš úspěšný a jeho práce udělaly dojem jen na malou skupinku lidí. Po setkání se surrealisty v Paříži se Miró s nadšením připojil k surrealistické skupině. „Jeho představivost byla nevyčerpatelným zdrojem novotvarů a detailů na plátně. Jeho malby byly absolutně abstraktní, užíval koláže a jednoduché konstrukce v přesně vypočítaném vztahu formy a barvy, využíval abstraktní prvky jako ustříhané nehty, staré zubní kartáčky, rezavé řetězy, pružiny a smotané provazy.“³²⁵ Po válce byl Joan Miró pozván do New Yorku, kde byla na jeho počest uspořádána výstava v Museum of Modern Art, kde jeho práce vzbudily velký ohlas. V r.1974 vytvořil Miró tapiserii pro World Trade Center v New Yorku, která byla zničena při teroristickém útoku 11. září 2001.

„Z jeho pláten vyvstává jakýsi hravý svět, zalidněný smyslnými a něžně žertovnými bytostmi, jejichž tvary připomínají tvary améby, sumýše, hlízy, či koňského kaštanu: vybíhají v kořínky, tečkované čáry a v obláčky...Miró nás zve k jakémusi choreografickému představení, jež se odvíjí pod širým nebem a při jehož spatření se v mysli vynořují slova: ‚donedohledna ráj, ráj znovu nalezený‘.“³²⁶

K umělcům, kteří ovlivnili surrealismus třicátých let, bezpochyby patří též španělský malíř, fotograf a sochař Salvador Domingo Felipe Jacinto Dalí. Surrealistického hnutí se Dalí účastnil v letech 1929-1936, kdy byl ze surrealistické skupiny vyloučen.³²⁷ V počátcích svojí tvorby experimentoval Dalí s uměním kubismu a dadismu, ovlivnil ho také Pablo Picasso, se kterým se

³²⁴ Joan Miró [online]. [cit. 1.5.2012]. Dostupné z: http://artmuseum.cz/umelec.php?art_id

³²⁵ Joan Miró[online]. [cit. 1.5.2012]. Dostupné z: http://artmuseum.cz/umelec.php?art_id

³²⁶ Pijoan, J.: *Dějiny umění*. Praha 1984, s.38.

³²⁷ Vyloučen byl Dalí z několika důvodů: jedním byla jeho veřejně přiznávaná sympatie s režimem generála Franca, dále byl Dalí ostatními surrealisty nařčen z prospěchářství –velebil osobní slávu, monarchii a Boha. (Pijoan, 1984, s.49)

osobně setkal po svém příjezdu do Paříže v r.1926. Jeho díla jsou poznamenána prvky převzatými z děl de Chirica, Maxe Ernsta, Miróa, Tanguyho a Margritta. Postupně si Dalí vypracoval vlastní malířský styl, který byl kombinací mnoha stylů té doby a Dalího vlastních představ. Výsledkem bylo efektně působící obrazové dílo, záměrně delirantní a šokující: roztékající se hodinky, které měly symbolizovat relativitu času tak, jak ji popisoval Albert Einstein, postavy, jejichž víčka jsou podepřena berlemi, symbol slona zobrazeného na tenkých nohou, rozlézající se mravenci a další.³²⁸

„Celý tento parafreudistický karneval, doplněný teorií, jež se označuje jako ‚paranoicko-kritická‘, posloužil za odrazový můstek komerční slávy, opírající se hlavně o výstřednost oděvů a bujně vzrostlé kníry.“³²⁹ Dalího paranoidně kritická metoda³³⁰ byla významným přínosem k ozvláštňení každodenní skutečnosti. Jeho pojetí surrealismu spočívalo v tvarové přeměně reálných předmětů a diskreditaci skutečnosti ve fantastických kompozicích se silným erotickým nábojem. Obhajoval roli podvědomí v atmosféře obohacené hyperrealitou. Po celý svůj život Dalí provokoval, osciloval mezi akademismem a módním uměním, občas byl katolík, občas vystupoval jako monarchista, republikán, radikál, ultrakonzervatívec apd.. Dalí vytvářel také sochy, věnoval se i různým projektům v reklamě, spolupracoval s módními návrháři³³¹ a vytvořil také vlastní kolekci šperků. V roce 1982 byl Salvador Dalí povýšen španělským

³²⁸ Salvador Dalí[online]. [cit. 1.5.2012]. Dostupné z: http://artmuseum.cz/umelec.php?art_id

³²⁹ Pijoan, J.: *Dějiny umění*. Praha 1984, s.49.

³³⁰ Slovy André Bretona: „neustálé, nezadržitelné proměny, jimiž předmět duchovního zájmu pro paranoika prochází, způsobují, že paranoik pokládá všechny jevy vnějšího světa za nestálé, přecházející rychle od jednoho stavu k druhému, pokud už ne za nejisté a nespolehlivé vůbec. Rozhodující však je, že paranoik je schopen toto vidění světa zprostředkovat i ostatním.“(Breton, In: Klingsöhr-Leroyová, C.: *Surrealismus*, Praha, Slovart 2005, s.21)

³³¹ Elsou Schiaparelli a Diorem – na návrzích lahviček na parfémů

králem Juanem Carlosem do šlechtického stavu – byl jmenován markýzem z Púbolu.³³²

Hlavní význam surrealistického malířství nespočíval v nových technických objevech, ale na poli chápání umění. Na místo uzavřeného, hotového díla nastupuje pro surrealisty proces, v němž dílo vzniká a myšlenka, kterou reprezentuje. Pro vysvětlení této dominantní úlohy myšlenky a námětu obrazu mělo zásadní význam nejenom těsné spojení malířství a básnictví, ale myšlenku díla zdůrazňoval i jeho název, bez něhož příslušný obraz často nelze pochopit. (viz Margritte)

„Velikost surrealistického malířství je v jeho vášni pro objev, v jeho výzvě k zázračnu, v jeho přesném, čitelném a mysteriózním obsahu. Žádné hnutí v dějinách současného umění neprokázalo takovou kontinuitu v tak dlouhém období, ani nedalo vznik tolika dílům, která je vždy znovu vytvářela, aniž je popírala. Surrealismus rovněž ovlivnil každodenní život, což se projevuje takřka ve všech oblastech(s výjimkou architektury, bohužel).“³³³

9.4 Surrealismus v kinematografii

Doménou surrealismu se staly zejména literatura a výtvarné umění, a tak k surrealistické formě vyjádření na filmovém plátně panoval v počátcích jejího vzniku značný skepticismus. Postupem času však právě film dokázal, že je naopak velmi vhodným médiem pro realizaci surrealistických námětů. Použitím triků na plátně oživaly ty nejfantasknější a nejpozoruhodnější surrealistické výjevy. Autoři surrealistických filmů byli většinou účastníky hnutí „cinéma pur“(čistý film), které vzniklo v r.1924, cílem kterého bylo vyloučení

³³² Salvador Dalí[online]. [cit. 1.5.2012]. Dostupné z: http://artmuseum.cz/umelec.php?art_id

³³³ Jean,M. In: Nadeau, M., *Dějiny surrealismu*. Olomouc 1994, s.417.

jakéhokoli logického obsahu a dějovosti díla. Podstatu nacházeli tito umělci ve vizuálních rytmech a kontrastech uvnitř záběrů - v proudu volných asociací.

Za první surrealistický snímek je považován film *Andaluský pes*, společné dílo španělského filmového režiséra Luise Buñuela a malíře Salvadora Dalího. Snímek „představuje pomyslný mezník v dějinách kinematografie“.³³⁴ *Andaluský pes* byl odvážným odhalením lidským hnutím a přáním, podléhajícím *nevladatelné moci touhy*. Přesto, že byl film kritizován a napadán, označován jako obscénní a krutý, měl velký divácký i obchodní úspěch, což jeho tvůrce rozčílilo.³³⁵ Jak uvádí sám Luis Buñuel, film se zrodil z nelogiky snového světa, ze setkání dvou snů.³³⁶ Sedmnáctiminutový němý snímek spojuje šokující obrazy na principu volných asociací s vyloučením všech myšlenek a obrazů, které by byly nositeli jakéhokoli racionálního významu. Film je plný kontroverzních vizí a sekvencí – detailní záběr na rozřezávání lidského oka, muž, táhnoucí za sebou svázané kněze a piano s mrtvým oslem, utržená ruka, plná hemžících se mravenců a další. Od ostatních avantgardních snímků se *Andaluský pes* lišil také použitím formy. Buñuel nepoužil žádné trikové techniky, ale pouze přesnou montáž, díky které dosáhl ohromujících účinků jednotlivých obrazů. Názory Dalího a Buñuela se v určitých místech rozcházejí³³⁷, takže na dalším snímku *Zlatý věk*, pracoval už Buñuel z větší části sám. Dalí spolupracoval pouze na scénáři k filmu.³³⁸ *Zlatý věk* byl pokus o interpretaci fungování

³³⁴ Kyrrou, A., *Luis Buñuel*, Praha, Orbis 1965, s.14.

³³⁵ „Davy blbců vidí pěkné a poetické v tom, co je zoufalou a náruživou výzvou k sebevraždě.(Buñuel, In:Kronika filmu, 1995, s.76)

³³⁶ Buñuel vyprávěl Dalímu svůj sen o rozcupovaném mraku, který prořezává měsíc a o břitvě, jež protíná oko. Po vyslechnutí snového příběhu Dalí navrhnul látku zpracovat jako film.(Buñuel, 1987, s.93)

³³⁷ Buñuel chtěl postihnout snovou realitu bez toho, aby jí přisuzoval nějaký symbolický význam, chtěl v divákovi vzbudit emoce a neklid. Dalí chtěl šokovat a vyvolat skandál.(Kronika filmu...)

³³⁸ Dalí k tomu uvádí: „Když jsem psal s Buñuelem scénář k filmu *Zlatý věk*, bylo mým hlavním záměrem vyjádřit přímou a ryzí linii chování lidské bytosti, která sleduje lásku, jež jde napříč hanebnými

světa a civilizace. Hrané absurdní scény mají často sexuální podtext, zesměšňují církve i aristokracii. V rozporu se surrealistickými principy má ale film vlastní příběh. „Zlatý věk nám zanechal některé nezapomenutelné obrazy filmové historie: mumifikovaní biskupové, malíř Max Ernst v roli křehkého umírajícího bandity, kráva v posteli elegantní buržoazní vily, Lya Lysová cucající palec sochy, šílený obličej Gastona Modota, andělský Ježíš a jeho dovádě unavená družina libertinů na padajícím mostě k zámku.“³³⁹ Obraz zvrhlosti buržoazie i církve je zde kritickou reflexí soudobé společnosti.

Tvůrci filmu konečně zažívají vytouženou reakci snobské veřejnosti, neboť film vyvolá skandál a na dalších padesát let je jeho veřejná produkce zakázána.

Přestože byl Zlatý věk posledním filmem, který se k surrealismu programově hlásil, vznikla v duchu surrealismu ještě celá řada dalších snímků. Vliv surrealismu je patrný na příklad na tvorbě francouzského básníka a režiséra Jeana Cocteaua. Snímek *Krev básníka* je metaforická, mystická intimní zpověď umělce a jeho tvorby, plná snové atmosféry a surrealistické symboliky. Na psychoanalytické teorii vystavěl svůj psychologický thriller *Rozdvojená duše* anglický a později také americký režisér Alfréd Hitchcock. Záhady podvědomí Hitchcocka vždy zajímaly, a tak nás jistě nepřekvapí, že k rozluštění vraždy jako klíč poslouží sekvence snu a hypnózy. Scény, které hlavní hrdina zakouší ve stavu hypnózy, jsou dílem Salvadora Dalího – halucinační vize karetních her, očí, zjevování podivných krajín apd.³⁴⁰ Po druhé světové válce se centrum surrealismu přesouvá z Francie do USA, kde v padesátých letech vzniká kolektivní snímek *Sny na prodej*, na kterém se

humanitářskými a vlasteneckými ideály a ostatními ubohými mechanismy skutečnosti. (Dalí In: Nadeau, M., *Dějiny surrealismu*, Olomouc, Votobia 1994, s.270)

³³⁹ Schneider, S.,J. a kol.: *1001 filmů, které musíte vidět, než umřete*. Praha 2007, s.84.

³⁴⁰ Tamtéž, s.207.

podíleli mimo jiné Duchamp, Ray, Calder, Max Ernst a další. V současné době je jednou z významných osobností na poli surrealistické kinematografie kontroverzní americký režisér David Lynch. Lynch ve svých snímcích ignoruje (v duchu surrealismu) veškerá vypravěčská schémata i filmařské postupy, střet reálna s fiktivnem nechá vytvářet bizarní atmosféru, prostoupenou nejednotou času a prostoru, ale také nejednotou charakterů. V jeho filmech může mít jedna postava najednou identitu té druhé na pozadí jakéhosi děje, složeného ze střípků, které do sebe chvíli zapadají, ale jen proto, aby se mohly hned poté roztříštit na padrť. Divák si nemůže být ničím, co je mu předkládáno, jist.³⁴¹

Surrealistický film vyšel stejně jako celá tvorba surrealismu z Freudovy teorie psychoanalýzy, založené na iracionalitě nevědomí a snové práci. K vyjádření světa snů a nevědomých procesů byla ve filmu použita symbolika věcí a scén. Stejně jako v literatuře a malířství chtěl surrealistický film šokovat a naplno odhalit mechanismy tehdejší buržoazní společnosti.

„Naštěstí je někde mezi náhodou a tajemstvím fantazie – ta jediná nám uchová svobodu.“³⁴²

³⁴¹ Lynch, D. *Surrealismus ve filmu*. In: Film a doba, roč. 33, č.7, s.148-150.

³⁴² Luis Buñuel, In: Klingsöhr-Leroyová, C., *Surrealismus*, Praha, Slovart 2005, s.19.

10 FENOMÉN SURREALISMU V ČESKÉM KULTURNÍM PROSTŘEDÍ – JEHO VÝVOJ A ODLIŠNOSTI

Surrealismus v Čechách navázal na *poetismus*, český avantgardní literární směr. Poetismus se chtěl stát životním postojem, usiloval o úplný odklon od politiky a o nápravu v oblasti mezilidských vztahů. Upozornil na problém odcizení a sebeodcizení člověka, které se snažil překonat svým optimistickým pohledem na svět, svoji lyričností a hravostí.³⁴³ Svoje kořeny měl poetismus v proletářské poesii, v prostředí avantgardní skupiny *Devětsil*.³⁴⁴ Představitelé poetismu zaujímali zpočátku k surrealismu odmítavý postoj. Situace se ale změnila po Nezvalově setkání s André Bretonem, po kterém Vítězslav Nezval r. 1934 zakládá v tradici Devětsilu, tvůrčí sdružení *Skupinu surrealistů* - tím začínají dějiny surrealismu v Čechách. K prvním členům skupiny patřili režiséři J. Honzl a E.F. Burian, hudební skladatel J. Ježek, teoretik Karel Teige, malíři Jindřich Štyrský a Toyen (Marie Černínová). Jedinou literární osobností byl Nezval sám.³⁴⁵ Se skupinou spolupracoval také historik a estetik Závist Kalandra.

Hned r.1935 se uskutečnila první výstava surrealismu v Praze, začínají vycházet překlady děl francouzských surrealistů. Stejně jako francouzští surrealisté byli také představitelé českého surrealismu ovlivněni Freudem a jeho psychoanalýzou. Za českého předchůdce surrealismu byl označen Karel Hynek Mácha, kterému byl věnován sborník *Ani labuť ani Lúna*, nazvaný podle stejnojmenné Máchovy básně. Vyjádřili tak svůj nesouhlas s Máchovým zařazením jako romantického básníka oslavujícího lásku.

³⁴³ Byl definován jako "metoda, jak nazírat na svět, aby se stal básní." (Čolaková, 1999, s.57)

³⁴⁴ Avantgardní seskupení umělců, založené v r.1920, angažoval se v magickém realismu a poetismu, členy byli: Vančura, Teige, Seifert, Prox, Suss, Štulc, Frič, Černík, Hoffmeister a další. (Čolaková, 1999)

³⁴⁵ Konstantin Biebl se k surrealismu připojil jen několika básněmi.

Ačkoli výsledky surrealistické skupiny byly prokazatelné, pokusil se Nezval v r.1938 skupinu rozpustit. Nemohl se smířit s tím, že skupina není společensko-politicky jednotná, a že na rozdíl od něho jiní členové-jako například Teige, odmítají moskevské procesy a kvůli stalinismu v Sovětském svazu ve 30. letech. Navzdory Nezvalovi však surrealistická skupina nezanikla, ale ve své činnosti pracemi Karla Teigeho a ve výtvarné tvorbě Štyrského a Toyen pokračovala. V r.1938 vydává Teige polemiku s Nezvalem s názvem *Surrealismus proti proudu*, ve které se staví proti politickým i kulturním útokům proti českým surrealistům. Ve výpadech byl iniciativní zvláště S. K. Neumann. K rozpadu skupiny dochází až s nástupem fašismu, který surrealismus označil za „zvrhlé umění“ a začal s represemi proti jeho stoupencům, mnozí byli nuceni emigrovat.³⁴⁶ Po smrti Štyrského zůstávají již jen K. Teige, Toyen a Heisler.³⁴⁷

Cesta českého surrealismu byla složitá i po druhé světové válce. Přichází rok 1948, který znamenal konec veřejného vystupování a publikování členů skupiny. V reakci na útlak, sociální a politickou situaci se surrealismus stahuje z místa v čele kultury na místo pod ní, tedy do podzemí.³⁴⁸ Proti některým členům jsou zahájeny cílené kampaně. Stíhán je zejména Karel Teige a Závěš Kalandra, který byl dokonce popraven.³⁴⁹ Surrealismus byl oficiálně zakázán, neboť údajně narušoval „hladký průběh socialistické revoluce“ a především vycházel z tradic první

³⁴⁶ Toyen a Heisler odcházejí do Paříže, kde se stávají členy francouzské surrealistické skupiny, vedené André Bretonem.

³⁴⁷ Svozil, B.: *Česká literatura 3*. Praha 2000, s.118.

³⁴⁸ Dvorský, S.,In: Alan a kol.: *Alternativní kultura.Příběh české společnosti*. Praha 2001, s.49.

³⁴⁹ Československý historik, publicista, estetik, divadelní a filmový kritik, překladatel. Vystoupil proti moskevským procesům a stalinské zločinnosti. Stal se jednou z obětí zinscenovaných, nesmyslných procesů 50. let.-9.6.1950 byl přes protesty zahraničních intelektuálů(Breton apd.) odsouzen k trestu smrti. Závěš Kalandra. [online] .[cit. 8.5.2012]. Dostupné z: <http://www.spisovatele.cz/zavis-kalandra>

republiky. Surrealismus padesátých let je uzavřený a názorově má blízko k existencialismu, i když sami surrealisté se s ním neztotožňují. Nesouhlasí s pocitem odevzdanosti a resignace na smysl života. Neprožívají sice již radost a vzrušení z imaginace, ale přes svoji sociální uzavřenost se snaží o uvolnění představivosti a její využití v tvorbě.³⁵⁰

Kolem Teiga se soustřeďují postupně umělci Vratislav Effenberger, Ladislav Fára, Mikuláš Medek, Emila Tláškalová-Medková a další. V r.1951 vydávají surrealisté deset nelegálních sborníků *Znamení zvěrokruhu*. Téhož roku umírá Karel Teige a role hlavního teoretika i organizátora skupiny se ujímá Vratislav Effenberger. Tato skupina surrealistů bývá označována jako druhá generace českých surrealistů. Více než surrealistická doktrína spojovalo české surrealisty přátelství a společný odpor proti autoritářskému režimu. Na rozdíl od avantgardní skupiny Ra³⁵¹ nezavrhuje okruh kolem Effenbergra psychický automatismus. Pouze volné řetězení jednotlivých asociací nepokládají tito surrealisté za hotovou báseň, ale používají ji jako inspiraci pro další tvorbu. Pováleční surrealisté se nebrání reflexi nevědomých obrazů, ani autostylizaci. Effenberger uvádí: „Rozdíl mezi snem a surrealistickou básní představuje stupeň intervence vědomí, který je vyšší u básně, i když je založena na nejbezprostřednějším výrazu.“³⁵²

S předválečnou avantgardou mají tito autoři společnou snahu svoji tvorbou znepokojovat a pomocí umění vytvářet napětí. Stejně jako Breton odmítají *estetično* i potřebu společenského ocenění tvorby. Konečný cíl je ale

³⁵⁰ Hruška, P.: *Poválečný surrealismus a reakce na setrvačnost avantgardního modelu v oficiální poezii*. [rukopis]. Masarykova univerzita v Brně, Filozofická fakulta, 2003. s. 151.

³⁵¹ Skupina Ra byla avantgardní skupina soustředěná kolem Václava Zykunda, Zdeňka Lorence a Ludvíka Kundery, působící ve 30. letech 20. st. Skupina programově odmítala čistý psychický automatismus. (Nádvorníková, 1998, s.129)

³⁵² Effenberger, V.: *Z ankety o snu*. Analogon č.16, roč. 1996, s.22.

na rozdíl od francouzských surrealistů jiný. Podle Effenbergera cílem poezie není osvobození člověka – poezie má zneklidňovat, držet ve střehu a provokovat. K dosažení tohoto účinku je užit černý humor, absurdita a sarkasmus. Zdrojem imaginace u našich umělců není jenom sen a nevědomí, ale také iracionalita a absurdita vnějšího světa. Do tvorby českých surrealistů tak pronikají i motivy ze všedního života.

V letech 1953-1962 vychází pět sborníků *Objekty*. Po roce 1956, kdy byl odhalen kult osobnosti dochází na nějaký čas k částečnému uvolnění klimatu, vycházejí některá díla Vratislava Effenbergera, dále sborník *Surrealistické východisko*, texty Věry Linhartové, Milana Nápravníka a dalších. Začíná vycházet také nový časopis *Analogon*, jsou vydány i *Spisy* Karla Teiga. Toto krátké tvůrčí období je ukončeno vpádem okupačních vojsk a následnou normalizací.³⁵³ Přichází další etapa surrealismu, která je ve znamení normalizace, zákazu časopisu *Analogon* a opětovného přechodu do ilegality. „V r. 1966 vystoupí okruh surrealistů – Dvorský, Král, Linhartová, Nožička, Hrstka, Šebek, Šváb a další pod označením UDS výstavou *Symboly obludnosti*, jako jedno z ohnisek intelektuální a tvůrčí resistance proti dusivému ovládnutí kultury totalitní mocí“³⁵⁴ UDS znovunavazuje kontakty s pařížskou skupinou a na jaře roku 1968 se v Praze uskutečňuje výstava *Princip slasti*. Po smrti André Bretona v r.1966 se surrealistická skupina v Paříži téměř rozpadá a k částečnému obnovení její aktivity dochází v důsledku intenzivní spolupráce s Vratislavem Effenbergerem a jím nově konstituovanou *Surrealistickou skupinou v Československu* (Stejskal, Šváb, Baron, Eva

³⁵³ Vystřízlivění ze slibně se rozvíjejícího uvolňování poměrů způsobené nástupem normalizace je patrné z dalších surrealistických manifestů *Aby se nezapomínalo na všechno* a *Možné proti skutečnému*. (Sarközi, R., *Český surrealismus po 2.sv.válce*. [online] .[cit. 8.5.2012], Dostupné z: www.ceskaliteratura.cz/studie/sur.htm

³⁵⁴ Dvorský, Dryje, Stejskal: *Surrealistická východiska*, Praha 2011, s.5.

a Jan Švankmajerovi, Nádvořnicková, Dryje, Koubek a další). Těžiště surrealistické činnosti se fakticky přesunuje z Paříže do Prahy. V r. 1969 vychází Effenbergerovo významné dílo *Výtvarné projevy surrealismu* a v témže roce také kniha *Realita a poesie*, za kterou získává akademický titul CSc. 1977 píše Effenberger historický esej *Republika a varlata*, který popisuje dějiny Československa od jeho vzniku až do normalizace. Ve stejném roce je surrealismus formulována myšlenka „druhé opozice“, která zahrnovala nesouhlas s normalizací a podporu *Chartě 77*, kterou surrealisté podepsali.³⁵⁵

V r.1986 umírá Vratislav Effenberger a na jeho místo nastupuje Jan Švankmajer, teoretik a filmový režisér. Po revoluci v r.1989 navazují surrealisté na svoji činnost z konce 60. let, obnovují časopis *Analogon*, vychází další svazek *Spisů Karla Teiga*. Surrealisté³⁵⁶ mohou konečně vystoupit z publikačního podzemí a otevřít svoji aktivitu do veřejného prostoru. Spolupracují s autory z Francie, Británie, Švédska, Rumunska, Řecka, USA a dalších zemí. V r.1991 je uspořádána výstava *Třetí archa*, která zveřejňuje činnost surrealistů v normalizačním období také vychází Effenbergerova kniha *Surovost života a cynismus fantasie*. Významným předělem v činnosti českých surrealistů byla mezinárodní výstava *Svatokrádež – zázračné proti posvátnému*, která se konala v r. 1999 v Praze.

V tomto roce se v termínu 1.února - 4. dubna 2012 pod názvem *Jiný vzduch* konala na Staroměstské radnici v Praze dvacetiletá retrospektivní expozice surrealismu z let 1990–2011. Padesátiletá historie ilegálního surrealismu jen potvrdila jeho životaschopnost a hlavně vysokou mravní

³⁵⁵ Dvorský, Dryje, Stejskal: *Surrealistická východiska*, Praha 2011, s.50.

³⁵⁶ Kromě členů surrealistické skupiny existovali také umělci stejné orientace, kteří však nebyli jejími členy, a proto bývají zařazováni mezi imaginativní umělce-např. F.Muzika, Z.Sklenář, F.Janoušek a další.

hodnotu osobností, s tímto hnutím spojených, neboť drtivá většina z nich se žádným způsobem nekompromitovala.³⁵⁷

Srovnáme-li surrealismus v Čechách se surrealismem západoevropským, či přímo francouzským, nacházíme mnoho společného, ale také jisté odlišnosti. Společná byla postava *velkého charismatického vůdce* - ve Francii Breton, u nás nejdříve Nezval, později Teige a po jeho smrti Effenberger³⁵⁸, programy - manifesty, sledované členství v surrealistických skupinách a společensko-politické ambice. Zásadní odlišností českého surrealismu byla jeho nucená ilegalita a nemožnost oficiální tvorby. Vznikal převážně „v podzemí“ - stoupenci surrealismu byli stíháni a mnohá jejich díla nikdy nespátřila světlo světa. Vedoucí osobnost českého surrealismu Karel Teige byl označen za „trockistu“ a bylo mu vytýkáno přátelství se Závěšem Kalandrou. Následovala proti němu štvavá kampaň v časopise *Tvorba* řízená L.Štollou. Ten vypracoval referát s názvem *30 let bojů za českou socialistickou poesii*, zaměřenou proti surrealistům a všem ostatním „nepřátelům režimu.“³⁵⁹ Tyto skutečnosti ovlivňovaly také tvorbu - zatímco surrealisté ve Francii a ostatních západních zemích museli iracionální momenty reality pozorně vyhledávat, nebo k nim dospívat jako k výsledkům své tvůrčí aktivity, poválečný český surrealismus byl iracionalitou a absurditou

³⁵⁷ Sarközi, R., *Český surrealismus po 2.sv.válce*, [online] [citováno 8.5.2012], Dostupné na: www.ceskaliteratura.cz/studie/sur.htm

³⁵⁸ Měli integrační roli- spojovali silné osobnosti. O Effenbergerovi František Dryje uvádí: „měl obrovské charisma a ostatní jej přijímali, nebo se proti němu zcela přirozeně vymezovali. On to dokonce vyžadoval.“ (Dryje, F., In: Čechlovská ,M., *Naši přátelé nám přisuzují sektářství*. [online] [citováno 10.5.2012] Dostupné na: http://art.ihned.cz/umeni-a-design/c1-54773590-surrealisticky-sen?utm_source=mediafed&utm_medium=rss&utm_campaign=mediafed)

³⁵⁹ „Čteme-li dnes ‚výplody‘ tehdejších teoretiků Šterna, Šolty, Černého, Hlavsy a dalších, těžko věříme svým očím; jakkoliv se dnes všechny jejich argumenty jeví jako groteskní, byly velmi nebezpečné...“(Nádvorníková, 1998, 109)

skutečnosti permanentně obklopen.³⁶⁰ Českým surrealistům situaci komplikoval rovněž nedostatek aktuálních informací a literatury z okolního světa, způsobený komunistickou diktaturou v naší zemi. Jak francouzský, tak český surrealismus byl propojen s levicovým světonázorem, i když ono propojení se realizovalo a vyvíjelo ve Francii a u nás odlišně.³⁶¹

Francouzský surrealismus vyšel z dadaismu, u nás byl jeho vývoj geneticky spjat s poetismem.³⁶² Zpočátku se někteří čeští umělci proti surrealismu vymezovali. Například malíři Jindřich Štyrský a Toyen tvořili v duchu artificialismu, směru, který sami v r.1926 v době svého působení v Paříži založili. Artificialismus vyzdvihoval obrazivost a tvůrčí roli vzpomínky, postavené proti omezující a záporné úloze paměti, šlo mu o kontakt s nevědomím, o čekání na obrazy a jejich prolínání. Tento směr je někdy chápán jako přechod od abstrakce k surrealismu. Neváže se na model a hledá téma v krajině citlivé, poetické, a imaginární.³⁶³

Tak jako francouzští surrealisté byli i čeští surrealisté silně ovlivněni myšlenkami Sigmunda Freuda a jeho psychoanalýzou, obdivovali kontroverzního francouzského šlechtice markýze de Sade, za jeho filosofické statě zachycující opravdovou povahu člověka jako živočišného druhu, či

³⁶⁰ Chocholoušek, J.: *Ke kategorii kopnkrétní iracionality v českém poválečném surrealismu*. [online]. [cit.10.5.2012]. Dostupné z: http://www.aluze.cz/2007_03/06_studie_chocholousek.php

³⁶¹ Francouzský surrealismus byl s elementárním anarchistickým postojem spjat od počátku, k příklonu k marxismu, až leninismu došlo v době Druhého manifestu. Tento vývoj trval do moskevských procesů, pak následovala definitivní roztržka s Komunistickou stranou Francie a opět spolupráce s anarchistickými časopisy apd. U nás byl vývoj jiný-politické ambice skončily rozchodem s komunistickou stranou a s Nezvalem r.1938. Na počátku 70.let formuloval Effenberger postoj „dvojí izolace“ skupiny, a sice od normalizačního establishmentu, ale i od pragmatické opozice.(Dryje. In:Kopáč, R., *Je tu nejdrahocennější hlava*. Praha, 2003, s.)

³⁶² Čolaková, Ž.: *Český surrealismus 30.let*. Praha 1999, s.57.

³⁶³ Artificialismus[online][cit. 9.5.2012],Dostupné z: http://www.artmuseum.cz/umelec.php?art_id=421

hraběte De Lautrémonta, jehož považovali za svého předchůdce. Čeští surrealisté za svého předchůdce označili Karla Hynka Máchu. Faktem ale zůstává, že psychoanalýza měla v českém prostředí opožděný vývoj. Jak uvádí Štýrský: „Ačkoli psychoanalýza byla u nás po řadu let všeobecně známým termínem, jehož s oblibou užívali ve svých vzletných, ale prázdných úvahách především naši literární kritikové, povolání i nepovolání, vyšlo prvé dílo obeznamující nás zevrubněji s psychoanalýzou teprve r.1932“.³⁶⁴ Jednalo se o dílo *Psychoanalýza* českého spisovatele, básníka a psychoanalytika Bohuslava Brouka. Brouk zde představuje průřez myšlením Freuda, Junga a Adlera. Není příliš podstatné, že v českém vývoji nastalo několikaleté zpoždění. Postoj k problémům doby, nespokojenost se současným stavem společnosti, celkové rozčarování a naštvanost, byly cítit jak ve Francii tak u nás.

Francouzský surrealismus byl postaven na myšlence čistého psychického automatismu jako jediného možného způsobu zachycení „skutečného pohybu myšlenky“. Tento názor nebyl českými surrealisty nikdy důsledně přijat. Karel Teige měl výhrady k jeho pasivitě a zastával názor, že volné řazení myšlenek by se mělo dál vědomě a řízeně zpracovávat. Vratislav Effenberger byl k psychickému automatismu skeptický, v r.1959 o něm píše: „Nemyslím si, že by sám o sobě byl s to reprezentovat dialektiku harmonizujících a disharmonizujících sil, jak se projevují ve volném toku básně. Agresivní revoltní činitel, který je nesporně účasten při tvorbě metamorfóz, popírá naprostou neúčast intelektu.“³⁶⁵ Český surrealismus se více posouval od fantazijního světa ke každodenní realitě.

Společným rysem českého i francouzského surrealismu bylo, že surrealistické umění nedodržovalo žádné hranice žánrů, surrealismus

³⁶⁴ Štýrský, J.: *Texty*. Praha 2007, s.144.

³⁶⁵ Dryje, F.: Útěk do reality: Skutečnost a poesie v díle V. Effenbergera. *Analogon*, 2007, roč.19, č.52-53, s.1.

nerespektoval žádné tradiční umělecké kategorie. Surrealisté svoji tvorbu všeobecně nepovažovali za umění, měli širší ambice. Vyjadřovali se sice uměleckými prostředky, ale jejich hlavním cílem bylo (i nadále zůstává), poznání a sebepoznání. Vyjadřovali prolínání objektivní a subjektivní zkušenosti. Umění vnímali surrealisté pouze jako prostředek k poznávání a ke komunikaci s lidmi.³⁶⁶ Současně ale nelze popřít, že v rámci surrealismu vznikají i úžasné díla umělecká, příkladem je Dalí, Max Ernst, René Margritt a v našem prostředí Eva Švankmajerová, Alena Nádvorníková, Karol Baron a další.³⁶⁷

V diskusích o určení, zda je dílo surrealistické, bylo podle surrealistů rozhodující, aby dílo nebylo tvořeno a užíváno k estetickým a dekorativním účelům.³⁶⁸ Vratislav Effenberger definoval program a cíl surrealismu jako „tvůrčí posedlost, obrazotvornost v *surovém stavu* a nepřítomnost jakékoli sociální podřízenosti a tradiční výtvarné kultivovanosti.“³⁶⁹ Dalším společným rysem surrealistů obou zemí byla fascinace snem. Surrealistická imaginace je srovnatelná právě se snem a s jeho záznamem. Vítězslav Nezval vnímá sen jako rovnocenný duševní výkon. V práci se sny lze podle něj najít zákonitosti, jimiž se řídí umělecká tvorba. Není to zákon logiky rozumu, ale logiky asociací. Nezval, stejně jako francouští surrealisté, si uvědomuje, že sen není pouhé navršení dojmů stavu bdělosti a vzpomínek, ale že jsou obrazy a představy k sobě řazeny zákonitě, řetězem asociací. Spojení jevů, které spolu zdánlivě

³⁶⁶ Dryje, F., In: Čechlovská, M.: *Naši přátelé nám přisuzují sektářství*. [online]. [cit. 10.5.2012]. Dostupné z: http://art.ihned.cz/umeni-a-design/c1-54773590-surrealisticky-sen?utm_source=mediafed&utm_medium=rss&utm_campaign=mediafed

³⁶⁷ Tamtéž.

³⁶⁸ „Báseň a obraz, které se donedávna měly stát prostředkem poznávání lidské přirozenosti a jejích psychologických a sociologických funkcí, staly se nyní nejčastěji různými druhy estetických kamufláží, jejichž jediným skutečným, byť často i neuvědoměným účelem je zastírat pravý stav věcí a předstírat jakýsi prostor ke hrám více nebo méně privilegovaných intelektuálů.“ (Effenberger, 1969, s.335)

³⁶⁹ Effenberger, V., In: Nádvorníková, A.: *K surrealismu*. Praha 1998, s.10.

nesouvisejí, není pro něj nahodilé, nýbrž má svůj důvod. Ve své poezii inspirace snu často používá. Motiv snu inspiroval české surrealisty více v malířství. V literatuře je motiv snu patrný zvláště v Nezvalově románu *Valerie a týden divů*, který je na popisu snu založen.

Společné mají čeští surrealisté s francouzskými také časté použití motivu ženy. Nezvalova *Žena v množném čísle*, působící jako oslava ženy a lásky k ženě, *Píseň písní*, *Košile*, *Ženy z předměstí* a další. Nezval ve své tvorbě užívá tradičních forem náboženských textů v kombinaci s motivy tělesnosti. U Nezvala již nenacházíme tak silný mystický prvek jako u Bretona. Nezvalovy ženy jsou bytosti spíše všední, obyčejné.³⁷⁰

Od francouzského surrealismu převzali čeští surrealisté rovněž princip „objektivní náhody“. Narativní model Bretonovy *Nadji* inspiroval Vítězslava Nezvala, který pak ve svých románech *Jak vejce vejci*, *Monako* a *Řetěz štěstí* používá stejných kompozičních principů a výstavby textu. V *Řetězu štěstí* používá Nezval téměř stejné deníkové záznamy o vztahu a setkávání s tajemnou ženou jako Breton v *Nadje*.³⁷¹

K Bretonovu poválečnému *Novému mýtu* a jeho „kultu ženy“ zaujali čeští surrealisté nesouhlasný postoj. Ženská role a láska byly v Bretonově díle *Arkán 17* podle jejich názoru zcela nadřazeny všem dřívějším surrealistickým principům. Hlavní teoretik českých surrealistů Vratislav Effenberger sice uznával hermetické zaměření Bretona, nelíbil se mu však romantický rozměr. Podle Effenbergera tím Breton „zanedbává skutečnost rozporu, který dává lásce, svobodě a poesii jejich magickou moc.“³⁷² Poezie podle Effenbergera

³⁷⁰ Srp, K., Bydžovská, L.: *Český surrealismus 1929-1953*. Praha 1996, s.173-175.

³⁷¹ Srp, K., Bydžovská, L.: *Český surrealismus 1929-1953*. Praha 1996, s.204-206.

³⁷² Effenberger, V.: *Realita a poesie*. Praha 1969, s.121.

není jen v uměleckém díle, stejně jako imaginace není jenom součástí lidského vědomí, nýbrž i okolní reality. V této souvislosti hovoří Effenberger o tzv. *parapoesii*, „která je označením určité povahy nebo kvality poesie a může být přítomna v jakémkoli uměleckém díle, nebo, a to dokonce častěji, v mimouměleckých jevech.“³⁷³ Parapoesie upozorňuje na nesamozřejmost okamžiku, který je pokládán za obyčejný. Právě parapoesie podle Effenbergera dokáže člověka zneklidnit a probudit z apatie.³⁷⁴ Především by ale poezie neměla být jen snovou a osvobozující záležitostí, měla provokovat, probouzet z apatie a narušovat zformalizované vědomí, které souviselo s politickou situací u nás. Československý surrealismus měl na rozdíl od francouzského, magického surrealismu, podobu bojovnou, plnou černého humoru, ironie a vykreslování absurdní reality okolního světa.³⁷⁵³⁷⁶

Tvorba českých surrealistů v literatuře, výtvarném umění a filmu by se sama o sobě mohla stát podnětným námětem pro samostatnou práci.

V současnosti je v mezinárodním kontextu za nejvýznamnějšího představitele českého surrealismu považován režisér, animátor a výtvarník Jan Švankmajer. Jan Švankmajer se stal ve světě animovaného filmu skutečně „převratným a revolučním fenoménem“. Každý jeho film se stává filmovou událostí a trvalou hodnotou světové kinematografie.³⁷⁷ Švankmajer uvádí: „věřím v určitou determinovanost člověka. Jsem přesvědčen, že jsme stále

³⁷³ Tamtéž, s.334.

³⁷⁴ Tamtéž, s.335.

³⁷⁵ Effenberger, V.: *Realita a poesie*. Praha 1969, s.123.

³⁷⁶ „Effenberger vnímal surrealismus jako ideový proces, jako permanentní evoluci určitého způsobu myšlení a postojů, nikoli jako statický, historicky jednou provždy determinovaný fenomén anebo snad dokonce jako umělecký anebo literární směr.“(Nápravník, In: Effenberger, 1987, s.143)

³⁷⁷ Pavel Dostál: *Dekret o konci surrealismu ruším*. Právo, 22.2.2001, roč. 11, č. 45, s.13.

manipulování: hvězdami, genetikou, svými potlačenými přáními, společností, její výchovou, reklamou, represí všeho druhu. Proti této manipulaci je třeba se bouřit tvorbou, magií, revoltou. Toto bloudění je cesta ke svobodě. Svoboda jako taková neexistuje, existuje jen její osvobození. Avšak toto osvobození nás nezabavuje tragického osudu. Činí ho jen logičtější. A život je plnější a taky zábavnější, ale hlavně smysluplnější.³⁷⁸

Také jeho zásluhou není surrealismus dnes historií, ale uměním živým, které stále umí provokovat a výjimečně obohacovat našeho ducha. Konec surrealismu tedy v Čechách určitě nenastal.^{379 380}

³⁷⁸ Jan Švankmajer, In: Pavel Dostál. *Dekret o konci surrealismu ruším*. Právo, 22.2.2001, roč. 11, č. 45, s.13.

³⁷⁹ Pavel Dostál: *Dekret o konci surrealismu ruším*. Právo, 22.2.2001, roč. 11, č. 45, s.13.

³⁸⁰ Již výše zmiňovaná surrealistická výstava s mezinárodní účastí s názvem *Jiný vzduch*, která mapovala dvacetiletou činnost českých surrealistů, se těšila vysoké návštěvnosti.

11 ZÁVĚR

Cílem této práce bylo představit psychoanalýzu jako významný vědecký objev 20. století, zmapovat její vznik a postupný vývoj a zjistit, jakým způsobem se její myšlenky odrazily v dobové kultuře a umění, zejména v surrealismu. Poslední kapitola je snažila o komparaci francouzského a českého surrealismu.

Přestože psychoanalýza vznikla na konci 19. století původně jako revoluční lékařská metoda k léčení duševních poruch, její myšlenky již od počátku dalece tento rámec přesahovaly a významným způsobem ovlivnily kulturní a společenské paradigma celého 20. století, a to mnohdy kontroverzním způsobem. Základní myšlenky psychoanalytické teorie se staly nosnými i pro Freudovy následovníky. V případě řady z nich to však bylo spojeno s uplatněním nových přístupů a koncepcí, mezi nimiž v popředí stojí dílo jeho pokračovatele a oponenta Carla Gustava Junga. V průběhu dalších desetiletí vzniká řada nových psychoanalytických přístupů, které akcentovaly i jiné prvky, než tomu bylo u Sigmunda Freuda. I když v současné době obsahuje psychoanalytické hnutí značně diferencované přístupy a pohledy na člověka a jeho vztahy s okolním prostředím, staly se základní rysy psychoanalýzy trvalým zdrojem lidského poznání, neboť její myšlenky jsou schopny osvětlit řadu psychologických a společenských fenoménů, jinými způsoby jen obtížně vysvětlitelných jen obtížně.

V kontextu této práce toto tvrzení platí i o umělecké tvorbě, zvláště o tvorbě surrealismu, jehož analýze byla její druhá část věnována. Obdobně jako psychoanalýza, také surrealismus posunul uměleckou tvorbu do podoby zdůrazňující hlubinné, nevědomé a rozumem nekontrolovatelné postupy. Freudovo pojetí nevědomí, jeho využívání volných asociací a objev důležitosti snů inspirovali surrealisty, kteří je spolu s potlačením racionální kontroly přijali za základní východiska a principy své tvorby.

V otázce komparace surrealismu ve Francii a v Čechách docházíme k závěru, že i když měla surrealistická tvorba umělců obou zemí mnoho společného, vykazovala situace na české kulturní scéně určité rozdíly. Společným rysem francouzských a českých surrealistů byla postava velkého charismatického *vůdce* – ve Francii André Breton, u nás nejdříve Nezval, později Karel Teige a Vratislav Effenberger, dále oficiální program – manifest, členství v organizovaných surrealistických skupinách, a v neposlední řadě také levicová orientace obou hnutí. Co se týče historických souvislostí, surrealismus ve Francii navázal na dadaismus, surrealismus v Čechách vyšel z poetismu. Francouzský surrealismus byl postaven na myšlence čistého automatismu, jako jediného možného způsobu zachycení *skutečného pohybu myšlenky*. Tento názor nebyl českými surrealisty nikdy důsledně přijat. Surrealisté u nás byli přesvědčeni o tom, že volné řažení myšlenek by mělo být dále vědomě a řízeně zpracováno.

Zásadním rozdílem mezi vývojem surrealismu v obou zemích byl fakt, že na rozdíl od možnosti svobodné tvorby francouzských surrealistů, byli surrealisté v Čechách stíženi ideologickou represí totalitní moci bývalého režimu. Jejich tvorba se odehrávala v podstatě „v podzemí“, v nucené ilegalitě a v nemožnosti jakékoli oficiální tvorby. Proti mnohým stoupencům tohoto hnutí byla vedena štvavá kampaň, byli opakovaně vyslýcháni, vězněni a velký příznivec surrealistického dění v tehdejším Československu, historik a publicista Závěš Kalandra, byl dokonce v rámci nesmyslných a vykonstruovaných politických procesů padesátých let popraven. Zatímco surrealisté ve Francii a ostatních zemích západního světa museli iracionální momenty reality pozorně vyhledávat, český surrealismus byl iracionalitou a absurditou reálné skutečnosti obklopen.

Čeští surrealisté odmítají, stejně jako jejich francouzští kolegové estetično a potřebu společenského ocenění jejich tvorby, ale jejich konečný cíl

je jiný. Českým surrealistům nejde o vyhledávání imaginace, nýbrž se snaží svojí tvorbou zneklidňovat, držet člověka ve střehu, provokovat.

Surrealismus chtěl neustále „udívat měšťáka“, vyvádět ho z míry. Byl radikální vzpourou proti této civilizaci, proti útlaku lidského jedince, nepožadoval pouze intelektuální a uměleckou, ale také sociální revoluci. Šlo mu o osvobození lidstva.

Závěrem této práce je možné konstatovat, že bez převratných myšlenek Sigmunda Freuda, směřujících do hlubinné psychologie, by k obohacení umělecké tvorby o způsoby uplatňované surrealismem, s největší pravděpodobností nedošlo.

„Surrealismus je nesmírnou, vše trhající a lámající silou, nevstupuje se do něho cestou zkoušek, ale cestou prudké mutace ducha, která náhle rozvrátí všechny formy citění a myšlení. Pochopit surrealismus není nic jiného, než pochopit sebe sama.“

(André Breton)

12 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A ZDROJŮ

Tištěné monografie

ALAN, J. a kol.: *Alternativní kultura. Příběh české společnosti*. Praha: LN, 2001. ISBN 80-7106-449-1.

BABIN, P. : *Sigmund Freud-tragédie nepochopení*. Martin: Neografia, 1994. ISBN 80-7145-121-5.

BALEKA, J.: *Výtvarné umění-výkladový slovník*. Praha: Academia, 2010. ISBN 978-80-200-1909-7.

BENSON,N.C.: *Introducing psychology*. Cambridge: Icon Books, 2004. ISBN 978-1-84046-586-0.

BRETON, A.: *Manifesty surrealismu*. Praha: Herman &synové, 2005.

BRETON, A.: *Šílená láska*. Praha: Dauphin, 1996, ISBN 80-86019-15-2.

CVEKL, J. : *Sigmund Freud*. Praha: Orbis, 1967, 11-015-67.

ČAPEK, K.: *Marsyas čili Na okraj literatury 1919-1931*. Praha: Československý spisovatel, 1971.

ČERNOUŠEK, M.: *Sigmund Freud, Dobyvatel nevědomí*. Praha: Paseka, 1996. ISBN 80-7185-082-9.

ČOLAKOVÁ, Ž.: *Český surrealismus 30.let*. Praha: Karolinum, 1999. ISBN 80-7184-629-5.

DVORSKÝ, DRYJE, STEJSKAL: *Surrealistická východiska*. Praha: Společnost K.Teiga, 2011. ISBN 978-80-903884-2-0.

DRAPELA, V.J.: *Přehled teorií osobnosti*. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-766-3.

DRYJE F.: *Surrealismus není Umění*. Praha: Concordia, 2005. ISBN 80-85997-26-642.

EFFENBERGER, V.: *Realita a poesie*. Praha: MF, 1969.

EFFENBERGER, V.: *Lov na černého žraloka*. München: Exilové vydání PmD, 1987.

FILOSOFICKÝ SLOVNÍK, 2.rozšíř.vydání. Olomouc: Nakl.Olomouc, 2002. ISBN 80-7182-064-4..

FONAGY,P., TARGRT, M.: *Psychoanalytické teorie-perspektivy z pohledu vývojové psychopatologie*. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7178-993-3.

FREUD, S.: *O člověku a kultuře*. Praha: Odeon, 1989. ISBN 80-207-0109-5.

FREUD, S.: *Výklad snů*. 2. vyd. Pelhřimov: Nová tiskárna,1994. ISBN 80-901916-0-6.

FREUD, S.:*Vybrané spisy I*. Praha: Avicenum,1969.ISBN 80-201-0225-6.

FREUD, S.: *Vybrané spisy II-III*. Praha: Avicenum, 1969. ISBN 80-201-0226-4.

FREUD, S.: *Spisy z let 1904-1905*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, 2003. ISBN 80-86123-16-2.

FREUD, S.: *Spisy z let 1906-9*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, 1999, ISBN 80-86123-10-3.

FREUD, S.: *Spisy z pozůstalosti 1892-1938*. 1. vyd., Praha, Psychoanalytické nakladatelství, 1996, ISBN 80-901601-7-4.

FROMM, E.: *Být nebo mít*. Praha: Aurora, 2007, 80-7299-368-2.

HARTL, P. : *Stručný psychologický slovník*. Praha: Portál, 2004, ISBN 80-7178-803-1.

HAŠKOVEC, V., MÜLLER, O.: *Galerie géniů-200 osobností, které změnily svět, věda-filosofie-umění*. Praha: Albatros, 1999, ISBN 80-00-00763-0.

HILL, G.: *Moderní psychologie*. Praha: Portál, 2004, ISBN 80-7178-641-1.

HLAVÁČEK, L.: *Řeč tvarů-umění vnímat umění*. Praha: Horizont, 1984.

JACOBI, J.: *Psychologie C.G.Junga*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, 1993.

- JOHNSON, P.: *Dějiny umění nový pohled*. Praha: Academia 2006, , ISBN 80-200-1320-2.
- JUNG, C.G.: *Červená kniha*. Praha, Portál, 2010, ISBN 978-80-7367-767-1.
- JUNG, C. G.: *Výbor z díla II.-Archetypy a nevědomí*. Brno: Nakl. T.Janečka, 1997, ISBN 80-85880-16-4.
- JUNG, C.G.: *The structure and dynamics of the psyche*. second edition. Princeton: Princeton University Press, 1969. ISBN 0-691-09774-7.
- JUNG, C.G.: *Výbor z díla. Svazek I.Základní otázky analytické psychologie a psychoterapie v praxi*. Brno: Nakl.T.Janečka, 1997, ISBN 80-85880-11-3.
- KLINGS-LEROYOVÁ, C.: *Surrealismus*. Praha: Slovart, 2005, ISBN 80-7209-656-7.
- KOCOUREK, J.: *Horizonty psychoanalýzy*. 1. vyd. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, 1992.
- KOLEKTIV AUTORŮ: *Umění po r.1900*. Praha, Slovart, 2007. ISBN 978-80-7209-952-8.
- KOLEKTIV AUTORŮ pod vedením Jana Fryčara: *Slovník francouzsky píšících spisovatelů*. Praha: Libri, 2002, ISBN 80-7277-130-2.
- KOPÁČ, R.: *Je tu nejdrahocennější hlava*. Praha, Concordia, 2003. ISBN 80-85997-17-7.
- KOUBEK, J.: *NeDeník k 70. výročí Skupiny surrealistů v ČSR*. Praha: La Genéve, 2007. ISBN 978-80-903884-0-6.
- LITTLE, S.: *--ismy –jak chápat umění*. Praha: Slovart, 2005. ISBN 80-7209-751-2.
- MANNONI, O. : *Freud*. Olomouc: Votobia 1997. ISBN 80-7198-036-6.
- McGREAL, I.,P.: *Velké postavy západního myšlení*. Praha: Prostor, 1999. ISBN 80-7260-002-8.
- MEDKOVÁ J.: *Řeč věcí-umění vnímat umění*. Praha: Horizont, 1990. ISBN 80-7012-026-6.

MITCHELL, S., BLACKOVÁ, M.: *Freud a po Freudovi*. Praha: Triton, 1999. ISBN 80-7254-029-7.

NADEAU, M.: *Dějiny surrealismu*. Olomouc: Votobia, 1994. ISBN 80-85619-63-6.

NÁDVORNÍKOVÁ, A.: *K surrealismu*. Praha: Torst, 1998. ISBN 80-7215-071-5.

NAKONEČNÝ, M.: *Moderní psychologie*. Praha: Nakladatelství S&M, 1997. ISBN 80-901387-6-4.

NAKONEČNÝ, M.: *Základy psychologie*. Praha: Academia, 1998. ISBN: 80-200-0689-3.

PHILLIPS, W.: *Art and Psychoanalysis*. New York: The World Publishing Company, 1963.

PHILIPSON, M.: *Aesthetics today*. 1st printing. Cleveland: World Publishing Company, 1980. ISBN 10: 1258136120.

PIJOAN, J.: *Dějiny umění 10*. Praha: Odeon, 1984. 01-502-86.

PLHÁKOVÁ, A.: *Přehled dějin psychologie*. Praha: Grada Publishing, 2006. ISBN 80-247-0871-X.

ROSE, G., J.: *Trauma and mastery in life and art*. London: Yale University Press, 1987. ISBN 0-300-03842-9.

RŮŽIČKA, J.: *Ego-analýza, kritická studie*. Praha: Triton, 2010. ISBN 978-80-7387-398-1.

RYCROFT, Ch.: *Kritický slovník psychoanalýzy*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, 1993. ISBN 80-901601-1-5.

SBORNÍK TEXTŮ: Sigmund Freud poselství a inspirace. Ostrava: Ostravská univerzita, 1999. ISBN 80-7042-552-0.

SBORNÍK TEXTŮ 150 let od narození Sigmunda Freuda, Praha, CEP 2006, ISBN 80-86547-56-6.

SBORNÍK TEXTŮ: Sigmund Freud-poselství a inspirace. Ostrava: FF, 1999. ISBN 80-742-552-0.

SBORNÍK ZE SEMINÁŘE ke 140. výročí k narození Sigmunda Freuda: Psychoanalýza v Čechách. Praha: Nakl.Franze Kafky, 1997. ISBN 80-85844-34-6.

SHORSKE, C.,E.: *Vídeň na přelomu století*. 1. vyd. Brno: Barrister&Principal, 2000. ISBN 80-85947-58-7.

SCHNEIDER, S.,J. a KOL.: *1001 filmů, které musíte vidět, než umřete*. Praha: Volvox Globator, 2007. ISBN 978-7207-641-3.

SCHWARTZ, J.: *Dějiny psychoanalýzy*. Praha: Triton, 2003. ISBN 80-7254-393-8.

SRP, K., BYDŽOVSKÁ, L.: *Český surrealismus 1929-1953*. Praha: Argo, 1996. ISBN 80-7010-047-8.

STEVENSON, J.: *Dějiny Evropy*. Praha: Ottovo nakl., 2004, ISBN 80-7181-132-7.

STORR, A.: *Sigmund Freud*. Praha: Argo, 1996. ISBN 80-85791-93-4.

SVOZIL, B.: *Česká literatura 3*. Praha: Brána, 2000. ISBN 80-7243-061-0.

ŠIROKÝ, H.: *Meze a obzory psychoanalýzy*. Praha: Triton, 2001. ISBN 80-7254-164-1.

ŠTÝRSKÝ, J.: *Texty*. Praha: Argo, 2007. ISBN 978-80-7203-885-5.

TURNHEIM, M.: *Freud und der Rest*. Wien: Verlag Turia&Kent, 1993, ISBN 3-85132-041-7.

Články

Marlinová, O. *Psychoanalýza po Freudovi*. Psychologie dnes. 13.5.2006, roč. 12, č. 7/8. ISSN 1212-9607.

Effenberger, V. *Z ankety o snu*. Analogon č.16, roč. 1996. ISSN 0862-7630.

Dryje, F. *Útěk do reality:Skutečnost a poesie v díle V.Effenbergera*. Analogon, 2007, roč.19, č.52-53. ISSN 0862-7630.

Dostál, P. *Dekret o konci surrealismu ruším*. Právo, 22.2.2001, roč. 11, č.45. ISSN 1211-2119.

Lynch, D. *Surrealismus ve filmu*. Film a doba, roč. 33, č.7, s.148-150. ISSN 0015-1068.

Internetové zdroje

Sigmund Freud-Life and Work[online]. [citováno 3.3.2012]. Dostupné z: <http://www.freudfile.org/>

Die Jung-Wien Bewegung [online].[citováno 40.3.2012]. Dostupné z: <http://f01.middlebury.edu/GN460A/students/literatur/>

Archiv Galerie umění-secese [online]. [citováno 10.3.2012]. Dostupné z:http://archiv.info/GALERIE/UMELECKY_SMER/10017.

Wien [online]. [citováno 10.3.2012]. Dostupné z:<http://www.wien.info/cs/sighseeing/architecture-design/art-nouveau>.

Kocourek, J.,*Horizonty psychoanalýzy* [online]. [citováno 10.3.2012]. Dostupné z: <http://www.iapsa.cz/ARTICLES/Kocourek1992Horizonty1.php>.

Berta, L. Sigmund Freud [online].[citováno 15.3.2012]. Dostupné z:<http://www.vykladsnu.cz/teorie/sigmund-freud-uvod.htm>

Otto Rank [online]. [citováno 15.3.2012]. Dostupné z: <http://www.ottorank.com/essays>

Sigmund Freud [online].[citováno 10.3.2012]. Dostupné z:<http://freudmuseum.cz/>

Melčák, Z., Sigmund Freud a psychoanalýza [online]. [citováno 10.5.2012] Dostupné z: <<http://www.help-psych.cz/freud.html>>.

13 RESUMÉ

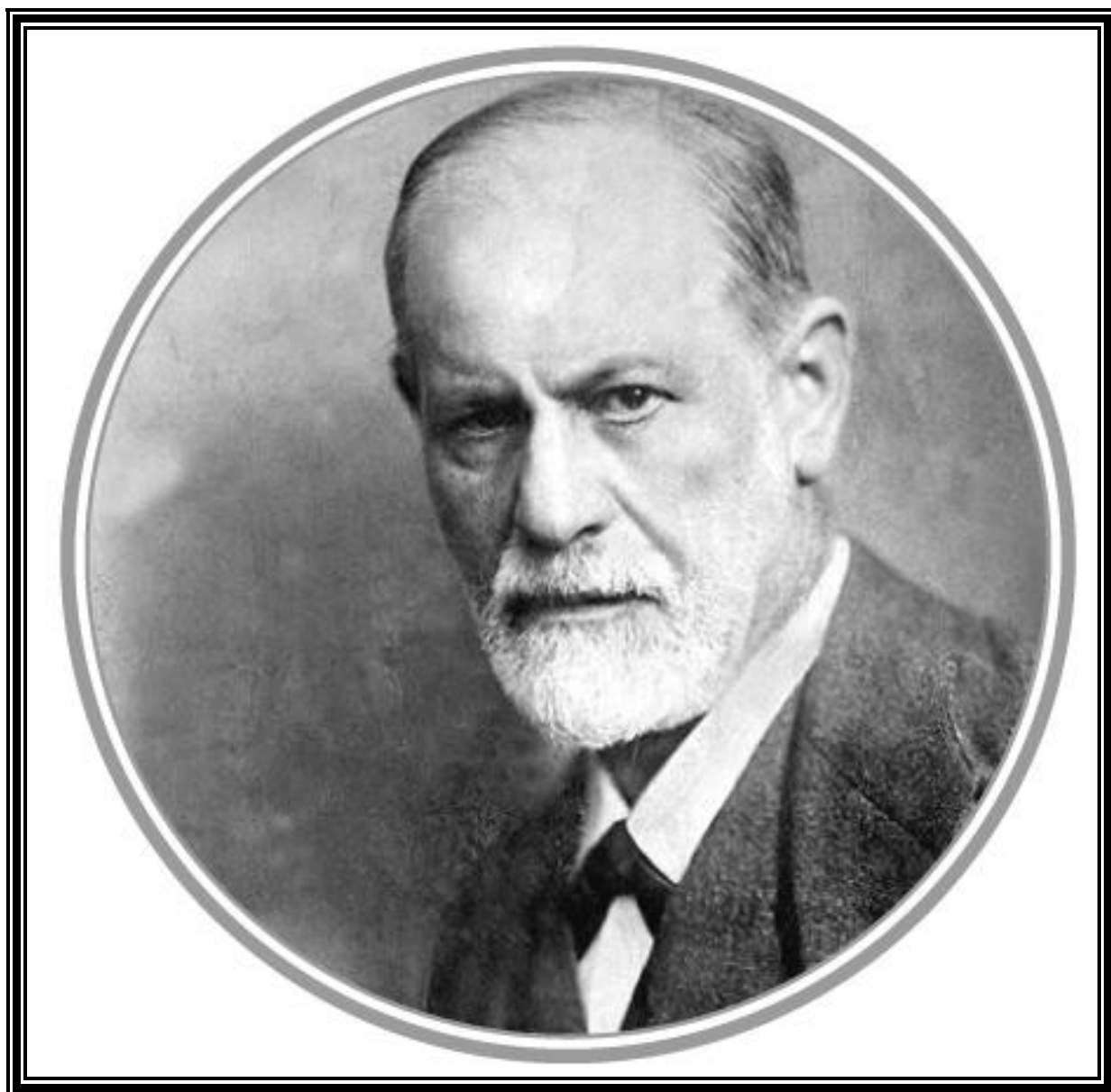
The aim of this work was to present psychoanalysis as an important scientific discovery of the 20th century, to map its origin and development and to find out in which way its thoughts reflected in period culture and art, especially in surrealism art. The last chapter tried to compare the French and Czech surrealism.

Although the psychoanalysis began at the end of the 19th century, originally as a revolutionary medical method for treatment of mental disorders, from the beginning its thoughts exceeded this framework and significantly influenced the cultural and social paradigm of the entire 20th century, oftentimes in a controversial way. The basic ideas of psychoanalytic theory have become principal also for Freud's followers.

Although at present the psychoanalytic movement incorporates considerably different approaches, the essential features of psychoanalysis have become a constant source of human knowledge as its thoughts are able to clarify many of psychological and social phenomena, explicable with difficulties in any other ways. It holds true also in art work, especially in surrealism work. The second part of the work is devoted to surrealism and its analysis. Sigmund Freud as well as the surrealists consider the research of unconscious, emphasis on dreams and imagination and suppression of rational control to be solutions and basic principles of their work. In conclusion of this work it is possible to state that without epoch-making thoughts of Sigmund Freud, bound for depth psychology, there would be most likely no enrichment of artistic work and its manners used in surrealism.

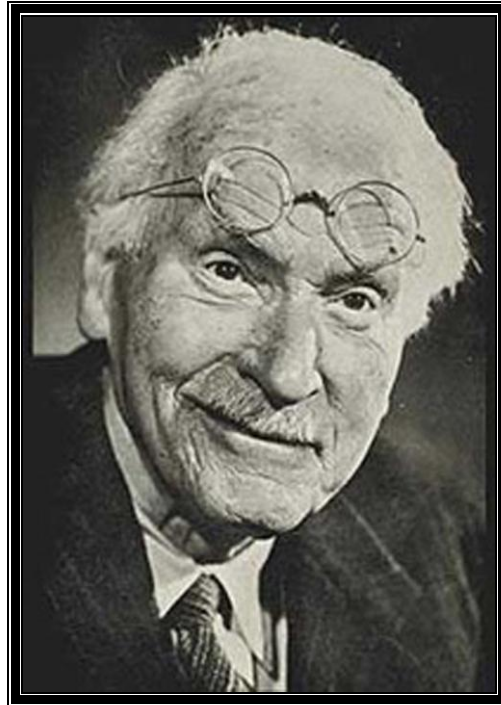
14 PŘÍLOHY

14.1 Představitelé psychoanalýzy

Sigmund Freud

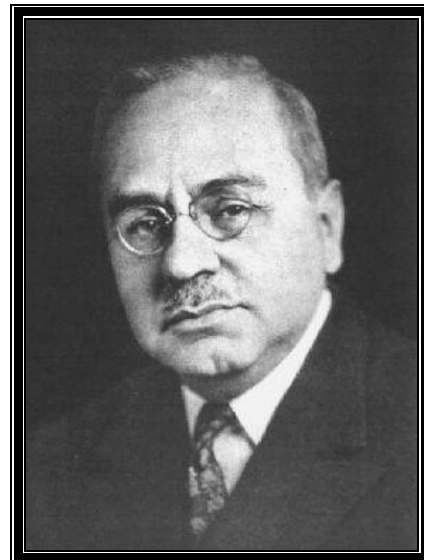
(1856-1939)

Carl Gustav Jung

Wilhelm Steckel

Alfréd Adler

14.2 Rozhovory s odborníky

Primář MUDr. Jan Cimický, CSc.

(psychiatr a spisovatel - prezident České sekce frankofonní psychiatrie, Praha)

1. Co považujete v psychoanalytickém pojetí člověka za nejdůležitější?

Odp: Psychoanalytické pojetí přineslo zásadní změnu do vnímání vývoje člověka. Za největší přínos pokládám onu hlubinnou, odkrývací kvalitu, která je pro některé typy osobnosti velice důležitá, protože chtějí přijít na „kloub“, podstatě svých reakcí a chování. (na rozdíl od jiných, kteří se poznání v podstatě bojí a přijímají ochotně spíše opačnou, „zakrývací“ psychoterapii.

2. Jak podle Vás psychoanalýza ovlivnila vztah lékaře a pacienta?

Odp: vedla lékaře, především psychiatry (a psychology) k jinému pohledu na příčinu a důsledek, naučila je vnímat pozorované jevy ve vzájemné souvislosti počínaje vrozenými dispozicemi a získanými reakcemi. Přinesla jistý druh vysvětlení konkrétních jevů a přitom vedla ve vztahu lékaře a pacienta k hlubšímu poznání.

3. Je psychoanalýza teorií vědeckou, či nikoli ?

Odp: Spory o „vědeckosti“ či „nevědeckosti“, pronásledují medicínu již dlouho, analýza není jedinou oblastí, kterou skeptici kritizují, totéž potkalo třeba homeopatii či jiné alternativní metody (z nichž snad pouze akupunktura byla částečně přijata). Zcela jistě není vědecké jen to, co se dá fyzikálně dokázat a změřit! Myslím, že podstata je jinde : a sice zda používaná metoda pomáhá člověku, který svými obtížemi trpí.

4. Jak vysoké procento v psychiatrické praxi, podle Vaší zkušenosti, představují pacienti s neurotickými poruchami?

Odp: Dnes se název neurotické porucha používá méně často, spíše se jedná o stavy podle oficiálního názvosloví mezi F 40 a F 48, to znamená úzkostné a panické poruchy, depresivní a anxiousní kombinované poruchy, stresem způsobené potíže, somatoformní vegetativní dysfunkce až k neurastenii. Těchto pacientů je v naší ordinaci převaha a jejich počet stále narůstá. Je to způsobeno vnitřní nespokojeností, nadprahovou zátěží a především pocitu nejistoty, ztráty orientace a pocitu bezpečí. Tito pacienti tvoří v naší ordinaci asi tři čtvrtiny ošetřovaných.

5. Je to optický klam, nebo skutečně přibývá pacientů psychiatrických ambulancí? (Je-li tomu tak, v čem vidíte příčinu)

Odp.: Rozhodně to optický klam není, ostatně podobný vývoj se pozoruje i v dalších zemích v Evropě. Hraje tu stále častější roli vývoj klimatu, kde dochází k prudkým výkyvům, které náš organismus zvládá s obtížemi a pomalu, protože „naprogramování“ je dimenzováno pro pozvolnější vývoj. Objevuje se stále častěji i lehká dysfunkce štítné žlázy, která je endokrinologicky a prakticky i laboratorně „němá“, přesto přináší na příklad záchvaty paniky. Podstatou je však stále narůstající nespokojenost a mnohdy i bezradnost a bezmocnost z vývoje společnosti, pracovní nejistota a ekonomické problémy rodiny. Někdy lze ovšem najít i významné životní změny, které patoplasticky působí na psychiku.

Téma: Psychoanalýza

Interview s primářem MUDr. Janem Cimickým, CSc, Praha 12. 4. 2012.

PhDr. Karel Bröckl

(psycholog a soudní znalec, Plzeň)

1. Co považujete v psychoanalytickém pojetí člověka za nejdůležitější?

Na psychoanalytickém přístupu k poznání a pochopení psychických pochodů a procesů člověka byla nejdůležitější odvaha, se kterou se začal zabírat dlouho opomíjenými a ignorovanými tématy. Do té doby převažující plochost a povrchnost, uplatňovaná při zkoumání lidské psyché v zájmu „objektivity“, byla nahrazena zaměřením na hlubinné a vědomí skryté jevy, které jsou často skutečnými příčinami okolím pozorovaných projevů člověka.

2. Jak podle Vás psychoanalýza ovlivnila vztah lékaře a pacienta?

Vymezila prostor a definovala prostředky, kterými je možno v indikovaných případech řešit potíže a problémy, dříve obtížně ovlivnitelné, zvláště pak klasickými medicínskými přístupy. Rovněž oslabila představu o možnosti striktně racionálních a rychlých postupů, vedoucích k uzdravě pacienta. Zvláště pak akcentovala význam vztahu mezi terapeutem a pacientem pro úspěch léčby.

3. Je psychoanalýza teorií vědeckou, či nikoli ?

Při posuzování a hodnocení vědeckosti psychoanalýzy je nutno nejdříve definovat kritérium vědeckosti. Při tom je nesporné, že na tak rozmanitou a proměnlivou oblast, jako je lidské chování a prožívání, nelze uplatnit pohledy a přístupy tzv. exaktních věd. Podstatě lidské psychiky daleko lépe daleko lépe odpovídají stochastické přístupy, které využívá i psychoanalýza. Hledat v oboru, který se zabývá jedinečností a neopakovatelností lidské individuality, obecná a neměnná pravidla, by navíc znamenalo uplatnit zcela neadekvátní metodu přístupu, omezující možnosti poznání.

4. Jak vysoké procento v psychiatrické praxi, podle Vaší zkušenosti, představují pacienti s neurotickými poruchami?

V poslední době zaznamenávám výrazný nárůst klientů, u kterých je těžištěm jejich problémů depresivní ladění, ztráta schopnosti aktivně a energicky přistupovat k řešení stresových a zátěžových situací životních situací, včetně potřeby podpory a rady jak se z jejich pohledu s neřešitelnými situacemi vypořádat. Poměrně často je jejich přáním nalézt rychlé a účinné řešení, bez ochoty zamýšlet se nad hlubšími příčinami a souvislostmi. Za těchto okolností je možnost uplatnění časově náročných hlubinně psychologických postupů, odpovídajících psychoanalytickým zásadám, omezena.

5. Je možné vymezit přínos psychoanalýzy pro jiné obory a oblasti, zvláště pak kultury a umění?

V umění, zvláště pak výtvarném, byly jistě již před vznikem psychoanalýzy využívány metody a přístupy, jejichž poznání a vymezení je dílem psychoanalýzy. Zaměření na vnitřní svět skrytých potřeb, tužeb a motivů dominuje např. dílu Hieronyma Bosche. Výklad jeho díla není do dnešní doby zcela dokončen, a to právě pro uplatnění jedinečnosti a neopakovatelnosti individuální symboliky, které se stalo hlavní metodou přístupu psychoanalýzy k člověku.

Téma: Psychoanalýza

Interview s PhDr. Karlem Bröcklem, psychologem a soudním znalcem, Plzeň 11.5. 2012.

Jan Samec – akademický malíř

(ředitel Galerie umění v Karlových Varech)

1. Jaký byl podle Vás největší přínos surrealismu?

Surrealismus není zrovna "můj šálek čaje", myslím, že mnohem inspirativnějším přínosem byl v literatuře, v myšlení, v psychologii, filozofii a občanských postojích... Mám-li však přesto odpovědět, tak podle mého názoru předestřel široké pole působnosti výtvarné imaginaci, kterou chvíli předtím osvobodilo zrození abstrakce od závislosti na předmětném světě. Nezapomínejme však, že se pod stejným pojmem objevují hned od počátku naprosto rozdílné přístupy, od "nadrealistických" vizí Salvadora Dalího po "abstraktní" kreace Joana Miróa, můžu-li příkladně srovnat dva známé pařížské Španěly z okruhu významných zakladatelů.

2. Vnímáte nějaké rozdíly mezi tvorbou českých a francouzských surrealistů?

Každá generalizace vždy trochu kulhá, nicméně s určitou mírou zjednodušení se mi jeví český surrealismus intimnější, melanchoničtější, poetičtější a ve výsledku paradoxně svobodnější, než ten francouzský, svázaný s proklamovanými principy surrealistické estetiky André Bretona, který, pokud si vybavuji, později některé soukmenovce dokonce zavrhoval jako odpadlíky od surrealistické doktríny. Rozdíly v technikách či motivech bych ani nehledal, v tomto směru by stálo zato objevovat společná témata a další prvky vzájemné inspirace.

3. Proč podle Vás komunistický režim surrealisty tak nesnášel?

Jsem přesvědčen, že v tomto ohledu, nebyla nenávisť bolševiků k surrealistům nikterak dominantní. Jestli mluvíme o poválečném českém komunismu, tak ten obzvláště nesnášel abstrakci, informel i pozdější další svobodné projevy nezobrazivého umění. Tedy hlavně to, čemu

aparátníci "nerozuměli", co nemohli dešifrovat, co je provokovalo. Kromě uvolnění v druhé polovině 60. let, to vlastně pokračovalo i v dalších dvou dekádách, ale nešlo už o jasně definovanou hranici, co se "smí a nesmí", promítaly se zde osobní antipatie, závist svazových funkcionářů atd, typický český rybník plný bahna. Dějinným paradoxem je fakt, že meziváleční surrealisté se názorově obraceli doleva, kritizovali imperiální podobu kapitalismu, vzhlíželi k Sovětskému svazu atd., viz např. eseje od L.Aragona.

4. Máte mezi francouzskými či našimi surrealisty oblíbeného malíře?

Asi bych jmenoval Jindřicha Štýrského. Kdysi jsem znovu a znovu listoval jeho knihou *Sny* a pokud by se vešel do Vašeho vymezení, tak Josefa Šímu. A znovu připomínám, že surrealismus ve své výtvarné poloze nevyhledávám, například loni jsem ve Vídni navštívil všechny aktuální výstavy, kromě velké retrospektivy René Margritta v Albertině, za kterou tam naopak spousta mých kolegů vyrazila. Dovolím si však připomenout naše surrealistické básníky meziválečného období, především Vítězslava Nezvala. Gejíry asociativní imaginace jeho básně *Edison* mě v mládí utvrdily v přesvědčení, že musím být básníkem a opustit malbu.

Rád bych ještě „pod čarou“ dodal, že můj vztah k surrealismu časem ochladl také pod vlivem devalvované podoby v malířských dílech tzv. „okresních surrealistů“, často nedouků a amatérských pokusníků, kteří se svou neumělost a kresebnou neschopnost snažili přikrýt hávem obzvláštěné estetiky „nereálna“. Takováto poloha byla až příliš často frekventována na různých výstavách „zájmové umělecké činnosti“, jež jsem svého času měl hodnotit či nedejbože uvádět, takže jsem k těmto výrazovým prostředkům získal vyslovený odpor. Souhrnem: výstavu Dalího bych s klidem vynechal ale na Pula Kleea bych šel kdykoli a kdekoli.

Téma: Surrealismus

Interview s Janem Samcem, akademickým malířem a ředitelem Galerie umění Karlovy Vary, Karlovy Vary 15.5.2012.

Ing. Lubomír Kerndl – fotograf, sochař, malíř

(kurátor galerie Mohelský mlýn, člen Unie výtvarných umělců ČR, spoluzakladatel postsurrealistické skupiny Stir up)

1. Jaký byl podle Vás přínos surrealismu?

Surrealismus v době svého vzniku přinesl úplně nový pohled na svět a co je zásadní, maximální volnost v tvorbě malířské, literární či jiné. Vznikla a vznikají tak díla, která by v čistě nevyhraněných jiných stylech nikdy nevznikla. Surrealisté ve své tvorbě dávají prostor impulsům ze svého podvědomí, což je posouvá až za hranice reality.

2. Vnímáte nějaké rozdíly mezi tvorbou českých a francouzských surrealistů?

Těžko se hodnotí rozdíl - vždy by se porovnávalo nesrovnatelné. Co tvůrce, to snaha o jinou cestu. Rozdíl tedy nevidím - snad jen v množství uznávaných osobností.. Francouzi jich měli o něco více než my.

3. Proč podle Vás komunistický režim surrealisty tak nesnášel?

Právě proto, že porušoval veškerá pravidla a komunisté rádi přesně tato pravidla určovali. Přitom jedno zásadní bylo: vše co podporuje naši ideologii je dobré, vše ostatní je špatné. Surrealismus jejich ideologii nepropagoval vůbec, tak jej prezentovali jako projev - podle nich - "prohnilé západní kapitalistické společnosti" a cíleně jej likvidovali.

4. Máte mezi francouzskými či našimi surrealisty oblíbeného malíře?

Nemám žádného oblíbence ani žádný vzor. Vážím si všech minulých i současných surrealistů, kteří dokázali přijít s něčím novým. Dokázali vystoupit ze stínu a nabourat další pravidla a klišé a pootevřeli nám naše stálel přivřená víčka a umožnili nám pohledy, které tu ještě nebyly. Z hlediska našeho teritoria a zásluh si samozřejmě vážím nejvíce Toyen a Štýrského.

Postsurrealistická skupina **Stir up** vznikla rozpadem ostravské pobočky Společnosti Karla Teigeho v r. 1995. Její anglický název má několik významů- vyvolat neklid, nepokoj, vzpouru atd.. Bohatá výstavní a publikační činnost skupiny probíhá v úzké spolupráci s postsurrealistickou skupinou Phases.

V r. 2005 uspořádali surrealisté výstavu věnovanou Sigmundu Freudovi s názvem **Hommage á Sigmund Freud**.

V r. 2009 se členové skupiny zúčastnili mezinárodní výstavy současného surrealismu, konané v Museo de la Solidaridad Salvador Allende Arte Contemporaneo v Santiagu de Chile.³⁸¹

„Přistoupíme-li dnes, po třičtvrtě století, alespoň k zběžnému pohledu na dobrodeužství ducha, kterým surrealismus bezesporu je a oprostíme-li se od nánosů přívlastků, kterým ho častovali jeho hrobaři i nezúčastnění pozorovatelé, objeví se nám pod patinou času jedna velká trojramenná hvězda, jež nejen dosud nepotemněla, ale která stále jasně září nad současnou a ne pro všechny přijatelnou skutečností. Tato hvězda znázorňuje trojici naplňující podstatu surrealismu Poesii-Lásku a Svobodu.“

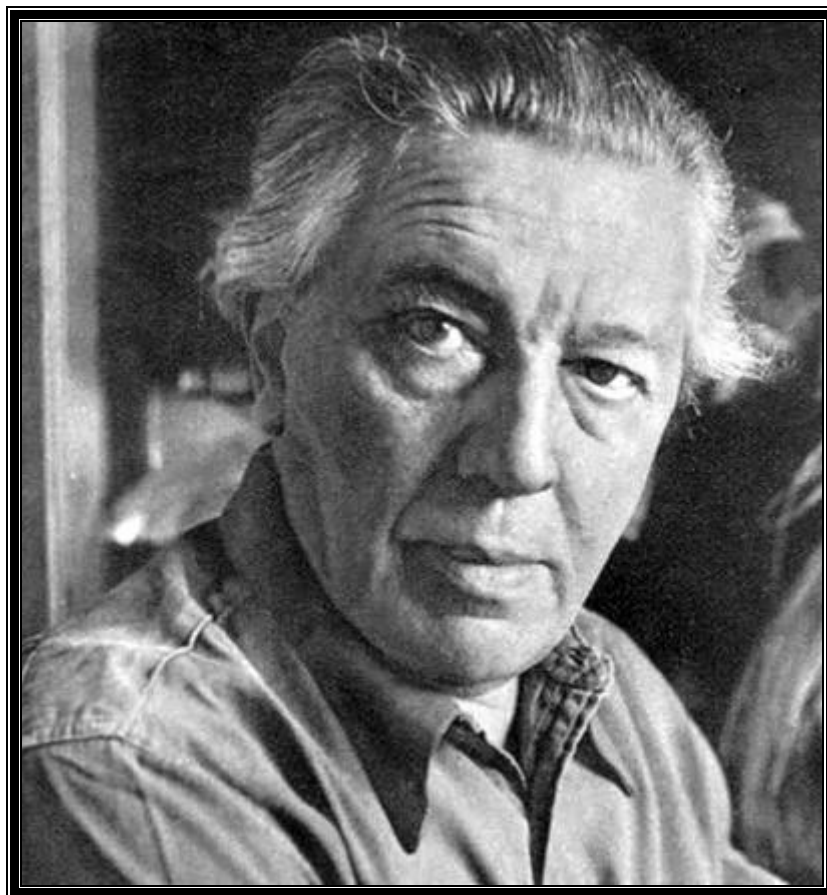
(Arnošt Budík – Stir up)

Téma: Surrealismus

Interview s Lubomírem Kerndlem , fotografem, sochařem a malířem , Karlovy Vary
13.5.2012

³⁸¹ Stir up[online].[cit.13.5.2012].Dostupné z: <http://stir-up.net/>

14.3 Představitelé surrealismu

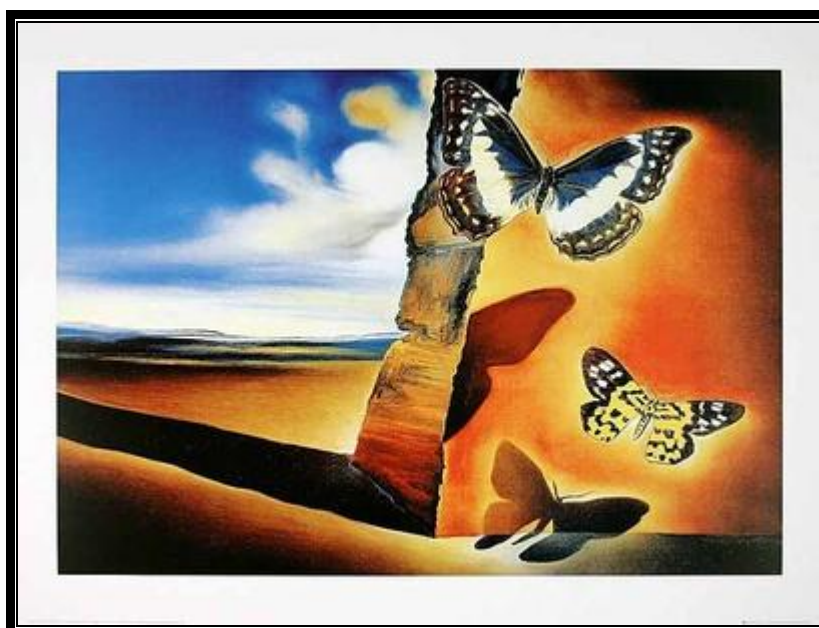
André Breton (1896-1966)

„Žádná lež není ve skutečnosti hanebnější než ta, která v přítomnosti něčeho nenapravitelného, a především tehdy, trvá na tom, že vzpoura nevede k ničemu. Vzpoura nalézá své opodstatnění sama v sobě, zcela nezávisle na možnostech, které má, aby pozměnila anebo nechala neměnným stav věcí, jimiž je determinována. Je jiskrou ve větru, nicméně jiskrou hledající prachárnu.“

(André Breton In: Koubek, J., NeDeník-k70.výročí založení Skupiny surrealistů v ČSR, Praha, Le la Genève 2007, s.6.)

Salvador Dalí (1904-1989)

Paysage aux papillons

„Malíř není ten, kdo je inspirovaný, ale ten, kdo dokáže inspirovat ostatní.“

„Klaun nejsem já, ale tato obudně cynická a tak nevědomě naivní společnost, jež si hraje na serióznost, aby lépe zakryla své šílenství.“

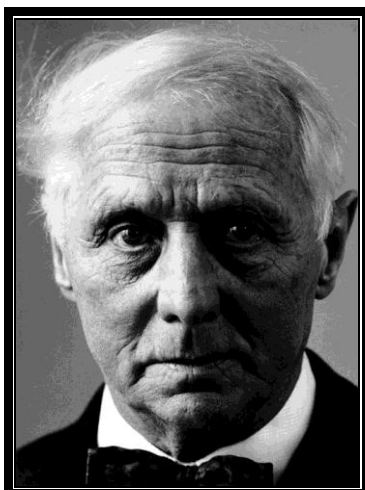
René Magritte (1898-1967)

Les Amants (Lovers)

„Nicota je jediný velký div světa.“

René Magritte[online].[cit.12.5.2012].Dostupné z: <http://www.google.cz/search?>

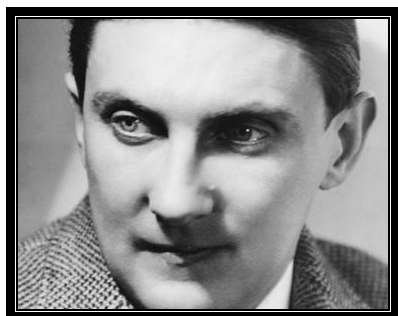
Max Ernst (1891-1976)

SHRIEKING FOR HELP

„Když se malíř najde, je ztracen.“

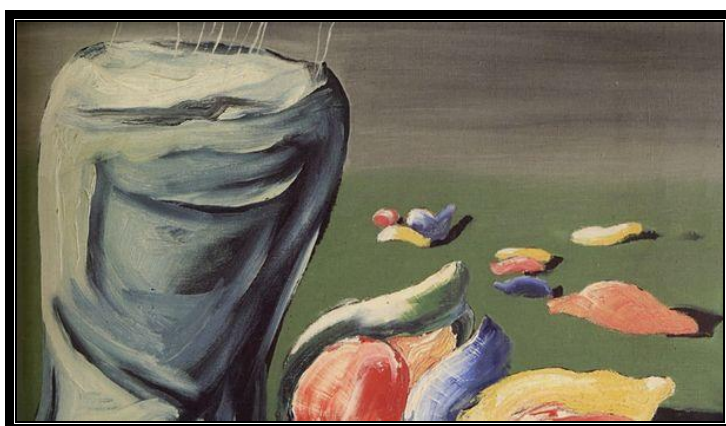
Max Ernst[online].[cit.12.5.2012].Dostupné z: <http://www.google.cz/search?q=ren%C3%A9>

Jindřich Štyrský (1899-1942)

Toyen (1902-1980)

Štyrský - Hlava, která myslí

Toyen –Dlouhý den

Toyen[online]. [cit. 12.5.2012]. Dostupné z: <http://www.google.cz/search?q=ren%C3%A9>

Radoslav Novotný (1972)

současný český malíř- surrealista, uměleckým jménem Radozo

Poslední varování

Nestálost bytí

Čas exhibicionista

Radozo[online]. [cit. 12.5.2012]. Dostupné z: <http://www.radozo.cz/>